

Aldona Wiktorska-Święcka
Monika Klimowicz
Małgorzata Michalewska-Pawlak
Dorota Moroń

**INWESTYCJE SPOŁECZNE
JAKO NOWY PARADYGMAT
POLITYK PUBLICZNYCH
W UNII EUROPEJSKIEJ**

Wydawnictwo Naukowe
SCHOLAR

INWESTYCJE SPOŁECZNE
JAKO NOWY PARADYGMAT
POLITYK PUBLICZNYCH
W UNII EUROPEJSKIEJ

Aldona Wiktorska-Święcka
Monika Klimowicz
Małgorzata Michalewska-Pawlak
Dorota Moroń

INWESTYCJE SPOŁECZNE
JAKO NOWY PARADYGMAT
POLITYK PUBLICZNYCH
W UNII EUROPEJSKIEJ

Recenzenci:

prof. dr hab. inż. Witold Kwaśnicki, Uniwersytet Wrocławski
dr hab. Marek Rymśa, Uniwersytet Warszawski

Redakcja i korekta: Bogdan Baran

Projekt okładki: Katarzyna Juras

Książka sfinansowana przez Komisję Europejską w ramach programu Horyzont 2020 ze środków projektu badawczego „Innovative Social Investment: Strengthening Communities in Europe” (InnoSI) nr 649189, realizowanego w latach 2015–2017.

HORIZON 2020

ISBN 978-83-7383-929-8
doi 10.7366/9788373839298

Copyright © 2017 by Uniwersytet Wrocławski
Copyright © 2017 by Wydawnictwo Naukowe Scholar
Copyright © 2017 by the Authors

Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o.
ul. Wiślana 8 (róg Browarnej), 00-317 Warszawa
tel./fax 22 692 41 18, 22 826 59 21, 22 828 93 91
dział handlowy: jak wyżej, w. 108
e-mail: info@scholar.com.pl
www.scholar.com.pl

Wydanie pierwsze
Skład i łamanie: WN Scholar
Druk i oprawa: MCP, Marki

Spis treści

Wprowadzenie – w kierunku skutecznych inwestycji społecznych	7
Rozdział 1. Proinwestycyjne podejście do polityk publicznych w Unii Europejskiej	17
1.1. Inwestycje społeczne jako nowe podejście do polityk publicznych	17
1.2. Definityjny wymiar inwestycji społecznych	26
1.3. Koncepcje inwestycji społecznych	39
Rozdział 2. Instytucjonalne rozwiązania proinwestycyjne w Polsce na tle wybranych państw Unii Europejskiej	43
2.1. Wdrażanie inwestycji społecznych	43
2.2. Kontekst narodowy inwestycji społecznych w wybranych państwach europejskich	60
2.3. Rozwiązania proinwestycyjne w polskiej polityce społecznej	73
2.4. Instytucjonalny aspekt podejścia proinwestycyjnego	85
Rozdział 3. Metodologiczny wymiar ewaluacji rozwiązań proinwestycyjnych	99
3.1. Teoria zmiany jako podejście wspierające zrozumienie istoty interwencji publicznej	99
3.2. Ocena potrzeb	104
3.3. Ewaluacja procesu	109
3.4. Śledzenie procesu w ewaluacji interwencji publicznych	113
3.5. Ewaluacja wpływu	119
3.6. Społeczna stopa zwrotu z inwestycji jako przykład ewaluacji ekonomicznej	125
Rozdział 4. Ewaluacja inwestycji społecznej w praktyce na przykładzie programu ASOS	132
4.1. Założenia projektu „Aktywni bez względu na wiek” w kontekście potrzeb i wyzwań prowadzenia ewaluacji inwestycji społecznych	132

4.2. Konstruowanie teorii zmiany dla programu ASOS	135
4.3. Ocena potrzeb polskich seniorów	139
4.4. Ewaluacja procesowa programu ASOS na przykładzie projektu „Aktywni bez względu na wiek”	145
4.5. Ewaluacja wpływu programu ASOS na zmianę sytuacji gdańskich seniorów w ramach projektu „Aktywni bez względu na wiek”	162
4.6. Społeczna stopa zwrotu z inwestycji dla programu ASOS na przykładzie projektu „Aktywni bez względu na wiek”	177
Zakończenie	191
Bibliografia	197
Wykaz tabel, wykresów i schematów	223
Noty o autorkach	225
Indeks osób	227

Wprowadzenie – w kierunku skutecznych inwestycji społecznych

Podjęcie inwestycyjne w politykach publicznych jest zupełnie nowym spojrzeniem na te polityki, które tradycyjnie – w perspektywie koncepcji państwa dobrobytu (ang. *welfare state*) – postrzegane były jako koszt obciążający system gospodarczy. Zwraca uwagę na produktywność działań publicznych, inwestycję, która przynosi zwrot – zarówno społeczny, jak i ekonomiczny. Kładzie nacisk na wiedzę i rozwój, a za kluczowe uznaje te polityki publiczne, które dotyczą inwestycji w kapitał ludzki, umożliwiają jego wykorzystanie, zapobiegają marnowaniu go oraz sprzyjają rozwojowi i wzrostowi gospodarczemu.

Definiując inwestycje społeczne, warto odnotować, że dotyczą one zarówno określonego paradygmatu polityki społecznej, jak również strategii, instrumentów i działań służących jego realizacji. Mają stanowić odpowiedź na wyzwania społeczne i gospodarcze współczesnego państwa opiekuńczego oraz przyczyniać się do wzrostu gospodarczego poprzez skuteczną integrację zawodową i społeczną obywateli. Inwestycje społeczne mają na celu generowanie korzyści, zarówno tych o charakterze ekonomicznym, jak i społecznym, głównie poprzez wykorzystanie zasobów kapitału ludzkiego dzięki inwestowaniu w jednostki na wszystkich etapach ich życia – od dzieciństwa aż do starości.

Sięgająca korzeniami do koncepcji produktywnej polityki społecznej, promowanej w Szwecji przez A. i G. Myrdalów, perspektywa inwestycyjna upowszechniana jest od lat dziewięćdziesiątych XX w. i zyskuje dziś miano nowego, obiecującego paradygmatu polityk publicznych, realizowanego m.in. w strategiach Unii Europejskiej. Nie oznacza to jednak, że paradygmat inwestycyjny został powszechnie zaakceptowany i stał się kluczową wykładnią polityk publicznych w Europie. Jest istotnym, ale niepozbawionym kontrowersji pomysłem na politykę społeczną. W niniejszej książce Autorki obrały sobie za cel zaprezentowanie

proinwestycyjnego podejścia do polityk publicznych w Unii Europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem rozwiązań polskich. Intencją jest pokazanie różnorodności definicji, podejść teoretycznych, ale również praktycznych rozwiązań inwestycyjnych i ich skutków, które łącznie kreują nowy wymiar postrzegania polityk publicznych, przede wszystkim polityki społecznej.

Kluczowym założeniem paradygmatu inwestycyjnego jest produktywność polityk publicznych. Podejmowane działania, szczególnie w sferze polityki społecznej, powinny być traktowane jako prorozwojowe, przynoszące zwrot w przyszłości dzięki bardziej produktywnej zdolności do działania czy możliwości jednostek i grup. Odpowiednie kierowanie inwestycji sprzyja rozwojowi społecznemu i gospodarczemu, co przynosi zyski zarówno społeczeństwu jako całości, jak i poszczególnym jednostkom. Zgodnie z takim założeniem, paradygmat inwestycyjny kładzie nacisk na te polityki, które wspierają rozwój i wzrost produktywności kapitału ludzkiego oraz jego wykorzystanie na rynku pracy, a więc na wczesną opiekę i wychowanie, edukację, aktywną politykę rynku pracy, łączenie życia zawodowego i rodzinnego, politykę inkluzji społecznej, aktywizację seniorów.

W istniejącej literaturze przedmiotu wskazuje się na fakt, że inwestycje społeczne to rozwiązania kosztowne. Nie oznacza to, że są droższe np. od rozwiązań o charakterze redystrybucyjnym, ale w związku z ograniczeniami budżetowymi dąży się współcześnie do szukania oszczędności w politykach publicznych, między innymi przez tworzenie i wdrażanie możliwie najtańszych programów. W tym kontekście inwestycje społeczne uznać należy za rozwiązania kosztowne. Ponoszenie znaczących obciążeń musi mieć więc uzasadnienie w skuteczności wdrażanych rozwiązań.

Skuteczność oraz efektywność stają się dziś istotnymi wytycznymi wdrażania rozwiązań z zakresu polityki społecznej, a konieczność ich uprawdopodobnienia integralnie wiąże się z podejmowaniem decyzji co do wdrażania nowych pomysłów. W przypadku inwestycji istotne znaczenie ma czasowy wymiar działań – ich wpływ bardzo często może być identyfikowany tylko w długim okresie czasu. Można więc powiedzieć, że idea inwestycji społecznych opiera się na obietnicy (oczekiwaniu), że pieniądze wydane dziś, zaprocentują w przyszłości (Bonoli, 2012). Ten rodzaj wydatków niesie za sobą oczekiwanie spłaty części

lub całości kosztów przez tych, w których dzisiaj inwestujemy. Z biegiem czasu zmieniać się jednak mogą warunki wdrażania i realizacji inwestycji społecznych, sytuacja społeczno-gospodarcza, dlatego porównywalność rezultatów i wpływu inwestycji jest ograniczona.

Jednocześnie sukces inwestycji społecznych jako idei politycznej w dużym stopniu zależy od tego, czy możliwe będzie przekonanie decydentów politycznych oraz obywateli – wyborców, że warto inwestować, wydawać pieniądze, aby w przyszłości zyski zaprocentowały. W tym kontekście niezbędne jest powadzenie badań, których wyniki mogą być podstawą podjęcia decyzji o wdrażaniu takich rozwiązań. Dlatego inwestycje społeczne kładą duży nacisk na procedury ewaluacyjne, które również zostaną w niniejszej książce zaprezentowane. Warto podkreślić, że wyzwania paradygmatu inwestycyjnego wiążą się z trudnościami pomiaru skutków inwestycji społecznych (w tym skutków społecznych), istnieje bowiem wiele alternatywnych metodologii pomiaru, często zaś nie stosuje się oceny ryzyka ani nie buduje wskaźników oddziaływania społecznego (Hazenberga i in., 2015). Bardzo często dowody wpływu inwestycji są tylko fragmentaryczne, a wykazywany wpływ zmienny, uzależniony od kontekstu i realizacji (Carter i Whitworth, 2015). Stanowi to kluczowy problem dotyczący koncepcji inwestycji społecznych.

Inwestycje społeczne są przedmiotem różnych, często konkurencyjnych konceptualizacji, a odmienna metodologia oceniania ich skuteczności wpływa na kwestie oszacowania efektywności ich oddziaływania (Roy i in., 2014). Inwestycje społeczne są wdrażane w określonym kontekście społeczno-gospodarczym i stanowią element określonej polityki obejmującej pewien zakres działań inwestycyjnych oraz redystrybucyjnych, co wpływa na ich faktyczne oddziaływanie (Hemerijck, 2013). Jednocześnie należy dodać, że wpływ inwestycji społecznych może być rozpatrywany z perspektywy inwestora (państwa lub innych podmiotów) oraz adresatów odnośnych działań.

Na efekt inwestycji społecznych w dużym stopniu wpływa spójność prowadzonych działań (Hemerijck, 2013). Dotyczy to nie tylko integralności projektów w ramach samych inwestycji, ale również posunięć z innych obszarów, które wpływają na ich powodzenie, np. rozwiązań z zakresu polityki gospodarczej, prawa pracy czy funkcjonowania administracji publicznej. Mogą one zachęcać do działań promowanych przez strategię inwestycyjną albo do nich zniechęcać. Inwestycje społeczne

stanowią bowiem część systemu polityk publicznych i ściśle wiążą się z innymi oddziaływaniami i rozwiązaniami w sferze społecznej.

W dyskursie nad inwestycjami społecznymi pojawiają się zarówno głosy entuzjastów, jak i sceptyków wykazujących brak skuteczności oddziaływania czy nieadekwatność działań do ponoszonych kosztów. Zwolennicy paradygmatu inwestycyjnego często wskazują, że pozytywny wpływ inwestycji społecznych obejmuje zarówno społeczne skutki prowadzonych działań, jak również efekty gospodarcze (wzrost i rozwój gospodarczy) czy budżetowe (mniejsze wydatki) i fiskalne (większe wpływy z podatków) (tamże). Sukcesy inwestycji odnotowywane są m.in. w obszarze rynku pracy, szczególnie w odniesieniu do wzrostu zatrudnienia, ale również redukcji bezrobocia oraz zwiększania szans osób bezrobotnych na rynku pracy. Szczególne znaczenie mają w tym zakresie inwestycje społeczne realizowane w ramach aktywnej polityki rynku pracy oraz wczesnej edukacji i opieki nad dziećmi. Te ostatnie sprzyjają wzrostowi zatrudnienia kobiet, co zwiększa równość szans na rynku pracy (Taylor-Gooby i in., 2015; Ahn i Kim, 2015; Hemerijck, 2012b; 2012c; 2013).

Podkreśla się też duże znaczenie inwestycji społecznych w zakresie wpływu na kapitał ludzki – odnośnie zwiększania wiedzy, umiejętności i kompetencji jednostek, w tym tych, które są niezbędne na rynku pracy w gospodarce opartej na wiedzy. W tym kontekście istotne są oddziaływania w ramach wczesnej edukacji i opieki nad dziećmi, systemu edukacji oraz aktywnej polityki rynku pracy. Uwagę zwraca się na kapitał społeczny, który także ma wpływ na produktywność jednostek i ich pozycję na rynku pracy. Ważną rolę odgrywają tu działania na rzecz równości szans edukacyjnych i wsparcie rozwoju jednostek (Solga, 2014; Gatt i Armeni, 2013; Hemerijck, 2012b; Strandell, 2013).

Głosy dotyczące ograniczonego wpływu, czy wręcz braku wpływu inwestycji społecznych na rozwiązywanie istotnych problemów społecznych często odnoszą się do problemów ubóstwa i bezrobocia. Jest to istotne szczególnie w kontekście polityki Unii Europejskiej, która promuje inwestycje społeczne, a walkę z ubóstwem, wykluczeniem społecznym i bezrobociem czyni jednym z podstawowych celów działań w sferze społecznej. Brak efektów (czy niezadowolające efekty) inwestycji społecznych jako narzędzia ograniczania ubóstwa stanowi jedną z kluczowych kwestii krytycznego podejścia do inwestycji społecznych

w literaturze naukowej (Cantillon, 2011; Corluy i Vandenbroucke, 2014; Taylor-Gooby i in., 2015). Przyczyn tego stanu rzeczy można szukać w relacjach inwestycje – transfery społeczne, a także w ukierunkowaniu i spójności polityki inwestycyjnej (Vandenbroucke i Vleminckx, 2011).

Podkreślić należy, że choć inwestycje społeczne nie zawsze są skuteczne, większość autorów uważa, iż prowadzą do postępu społecznego, a także opłacają się z gospodarczego i podatkowego punktu widzenia. Mimo zgłaszanych w literaturze naukowej wątpliwości można uznać, że dobrze zaplanowane i dostosowane do potrzeb określonych kategorii społecznych oraz kontekstu społeczno-gospodarczego inwestycje społeczne przynoszą wiele pozytywnych skutków, choć nie rozwiązują automatycznie wszystkich problemów społecznych. Generują pozytywne skutki przede wszystkim w perspektywie średnio- i długoterminowej, dlatego ich ocena musi uwzględniać wymiar czasowy. Należy jednocześnie zauważyć, że brak inwestycji społecznych również ma swoją cenę, a koszty zaniechanych inwestycji mogą być bardzo wysokie (Błędowski i Kubicki, 2014).

Kluczowym podmiotem polityki publicznej w perspektywie paradygmatu inwestycyjnego jest państwo. To ono pełni rolę inwestora i innowatora społecznego, a zarazem podmiotu wspierającego inwestycje społeczne, szczególnie te realizowane przez samorządy oraz organizacje pozarządowe. Dostrzegana jest również rola sektora prywatnego jako generującego, wdrażającego i wspierającego innowacyjne inwestycje społeczne. Jednocześnie w przeanalizowanej przez Autorki literaturze naukowej dotyczącej inwestycji społecznych zauważalny jest deficyt prac badawczych w zakresie wzmocnienia roli sektora biznesu i mechanizmów rynkowych jako alternatywy dla publicznych inwestycji społecznych. Dlatego wątki te – choć bardzo istotne – nie zostały w niniejszej publikacji podjęte. Mimo iż nurt inwestycji społecznych nawiązuje do założeń modelu Nowego Zarządzania Publicznego (ang. *New Public Management*), chociażby przez silne zorientowanie na produktywność i osiągnięte korzyści z poczynionych nakładów, w prezentowanej literaturze dominuje perspektywa współzarządzania publicznego (ang. *public governance*). Wskazuje ona na proces włączania różnorodnych interesariuszy (ang. *stakeholders*) w planowanie i realizację polityk publicznych, co ma pozytywnie wpływać nie tylko na ich efektywność, lecz także na legitymizację w społeczeństwie (Hausner, 2008).

Przedstawione w zarysie założenia paradygmatu inwestycyjnego i kontrowersje pojawiające się wokół tej koncepcji wskazują na aktualność problematyki i duże zainteresowanie inwestycjami społecznymi zarówno w aspekcie naukowym, jak i w praktyce. Te dwa obszary – teorię i praktykę – Autorki łączą również w niniejszej monografii. Prezentuje ona podejście inwestycyjne w politykach publicznych w Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem polskiego kontekstu rozwiązań i podejmowanych w praktyce działań inwestycyjnych. Oddawana do rąk Czytelnika monografia stanowi wkład w naukowy dyskurs dotyczący innowacyjnych inwestycji społecznych.

W warstwie koncepcyjno-metodologicznej rozważania podjęte na jej łamach opierają się na teorii zmiany, teorii prezentującej założenia wstępne i kluczowe działania, jakie należy podjąć w celu realizacji skutecznej i efektywnej interwencji publicznej. Teoria zmiany ma zastosowanie do analizy rezultatów inwestycji społecznej, której przykładem jest Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych ASOS, będący przedmiotem ewaluacji przeprowadzonej na przykładzie wybranego projektu. Chociaż przykład ten nie jest reprezentatywny dla wszystkich rezultatów osiągniętych w ramach programu ASOS w całej Polsce, warto zauważyć, iż stanowi on ilustrację możliwości aplikacyjnych badań ewaluacyjnych na użytek analiz polityk publicznych. Dlatego na łamach książki zostaną podane te elementy ilościowych wyników badań prowadzonych w ramach ASOS, które wskazują na jego inwestycyjny charakter, oraz analiza jednego projektu, która ma na celu pokazanie aplikacyjnych możliwości metod jakościowych w badaniu inwestycji społecznych. Warto podkreślić, że przeprowadzenie ewaluacji jakościowej na reprezentatywnej liczbie studiów nad projektami zakończonymi zarówno sukcesem, jak i porażką pozwoliłoby sformułować ogólne wnioski o wpływie programu ASOS na aktywizację polskich seniorów oraz na uwarunkowania dotyczące tego oddziaływania. Wśród wykorzystanych jakościowych metod badawczych należy odnotować: analizę źródeł zastanych, metodę instytucjonalną, metodę historyczną oraz metodę *process tracing*, czyli tzw. śledzenie procesu. W ramach przeprowadzonej ewaluacji wykorzystano technikę wywiadu indywidualnego, częściowo ustrukturyzowanego przeprowadzonego wśród różnych interesariuszy projektu finansowanego z programu ASOS oraz badanie fokusowe z udziałem beneficjentów tego projektu.

Analiza istniejących materiałów źródłowych dotyczących inwestycji społecznych oraz polityki senioralnej w Polsce objęła teksty opublikowane i materiały elektroniczne w formie: monografii i artykułów naukowych, rozdziałów z opracowań o charakterze zbiorowym, tekstów konferencyjnych, raportów z badań, a także tzw. szarą literaturę, głównie w języku angielskim i polskim. Istotne źródło informacji stanowiły dane statystyczne dotyczące perspektyw demograficznych i sytuacji społecznej seniorów w Polsce. Autorki korzystały z zasobów następujących bibliotek naukowych: Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Politechniki Wrocławskiej, Uniwersytetu Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy, Metropolitalnego Uniwersytetu w Manchesterze. Jako źródło zasobów elektronicznych posłużyły kolejno bazy naukowe: Cambridge Humanities & Social Sciences Journals, EBSCO, Google Scholar, JSTOR, SCOPUS, Science Direct, Wiley Online Library. Na potrzeby realizacji kwerendy dostępnych materiałów źródłowych w obszarze tematycznym inwestycji społecznych opracowane zostało narzędzie z wykorzystaniem programu Excel, które pozwoliło na uporządkowanie dostępnych materiałów według takich kryteriów, jak rodzaj źródła, odpowiedź na sformułowane pytania badawcze, tematyczne obszary analizy. Analiza dostępnych materiałów wskazuje, że temat inwestycji społecznych jest szeroko podejmowany na łamach zagranicznej literatury naukowej, natomiast w Polsce istnieje wyraźny deficyt prac badawczych w tym zakresie. Fakt ten stanowił inspirację dla Auterek niniejszego tomu do podjęcia wysiłków na rzecz przedstawienia aktualnego stanu dorobku i debaty naukowej o inwestycjach społecznych w Europie oraz przeprowadzenia ich ewaluacji na przykładzie wybranego studium przypadku projektu realizowanego w Polsce. W ten sposób powstała monografia stanowiąca podsumowanie przeprowadzonych prac badawczych.

W czterech rozdziałach książki Autorki zaprezentowały kluczowe – z ich perspektywy – aspekty nowego paradygmatu polityk publicznych. Rozdział pierwszy obejmuje teoretyczną analizę proinwestycyjnego podejścia do polityk publicznych w Unii Europejskiej. Przedstawia sposoby definiowania inwestycji społecznych oraz wskazane przyczyny rozwoju tego nowego podejścia. W ostatniej części rozdziału pierwszego zaprezentowano naukowe perspektywy stosowane w analizie inwestycji społecznych.

Rozdział drugi koncentruje się na analizie instytucjonalnych rozwiązań proinwestycyjnych realizowanych w Polsce, na tle wybranych państw Unii Europejskiej. Opisano w nim implementacyjne aspekty koncepcji inwestycji społecznych oraz sposoby definiowania i wdrażania tych inwestycji w wybranych państwach UE. Następnie – na polskim przykładzie – przedstawiono rozwiązania proinwestycyjne w czterech – uznanych za kluczowe z perspektywy inwestycyjnej – obszarach polityki społecznej: wczesna edukacja i opieka nad dzieckiem, łączenie życia zawodowego i rodzinnego, przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy, a także aktywizacja społeczna seniorów. Kluczowym podmiotem inwestycyjnych polityk publicznych jest państwo, jednakże współcześnie dużą rolę w generowaniu i wdrażaniu inwestycji, w tym rozwiązań innowacyjnych, odgrywają podmioty niepubliczne: organizacje pozarządowe i sektor prywatny. Na przykładzie czterech wyróżnionych obszarów przeanalizowano również wielosektorowość rozwiązań inwestycyjnych.

Rozdział trzeci podejmuje problem metodologicznego wymiaru ewaluacji rozwiązań proinwestycyjnych. Z perspektywy traktowania działań z zakresu polityki społecznej jako prorozwojowych nakładów, które mają przynieść zwrot w przyszłości, istotne staje się profesjonalne podejście do ewaluacji inwestycji, a więc zbierania, analizowania i interpretowania informacji o skuteczności i efektywności programów społecznych. Ewaluacja pozwala na wykazanie zasadności podejmowanych działań, a co za tym idzie, uzasadnienie celowości i efektywności inwestycji. Ideą jest prześledzenie w teorii, a w rozdziale czwartym również w praktyce, metodologii ewaluacji obejmującej pięć kluczowych etapów: teorię zmiany, ocenę potrzeb, ewaluację procesową, ewaluację wpływu oraz ewaluację ekonomiczną, a dokładnie jedną z metod tej ewaluacji – ocenę społecznej stopy zwrotu z inwestycji.

W rozdziale czwartym zaprezentowano praktyczne wykorzystanie metodologii ewaluacji na podstawie analizy projektu „Aktywni bez względu na wiek” realizowanego w ramach Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych ASOS. Rozdział ten rozpoczyna się krótką prezentacją celu i założeń projektu „Aktywni bez względu na wiek”, w kontekście istniejących ewaluacji programu ASOS. Chociaż potwierdzają one inwestycyjny charakter ASOS, ewaluacja jakościowa poszczególnych projektów stwarza możliwość zbadania

związków przyczynowych między interwencją a zakładanymi i osiąganymi rezultatami. W dalszej części rozdziału czwartego przeprowadzona została charakterystyka teorii zmiany opracowanej dla programu ASOS, następnie ocena potrzeb osób starszych w Polsce. W kolejnych podrozdziałach analiza koncentruje się na ewaluacji procesowej i ewaluacji wpływu studium przypadku projektu „Aktywni bez względu na wiek” realizowanego w ramach programu ASOS. Choć uzyskane wyniki badań na próbie $n = 1$ nie są reprezentatywne dla całego programu ASOS, to warto podkreślić, że intencją Autorki było wskazanie sposobów pomiaru zmian społecznych i ich rezultatów – zarówno zamierzonych, jak i niezamierzonych – jakie zachodzą dzięki realizacji programu ASOS, na przykładzie określonego studium przypadku oraz określenie związków przyczynowo-skutkowych, dzięki którym rezultaty projektu są osiąmane. Rozdział czwarty kończy się analizą ekonomiczną dla powyżej wskazanego studium przypadku projektu finansowanego w ramach programu ASOS.

Powstanie niniejszej książki oraz sfinansowanie jej publikacji jest wynikiem udziału Autorki w realizacji projektu badawczego Innovative Social Investment: Strengthening Communities in Europe (InnoSI) nr 649189, sfinansowanego przez Komisję Europejską w ramach programu Horyzont 2020. Realizowane w ramach niniejszego projektu prace badawcze prowadzone w latach 2015–2017 obejmowały wiele etapów: od analizy istniejącej literatury przedmiotu, poprzez określenie ram instytucjonalnych, finansowych i politycznych inwestycji społecznych w państwach europejskich, konstruowanie wskaźników ich pomiaru, identyfikację innowacyjnych rozwiązań inwestycyjnych na poziomie lokalnym i regionalnym w Europie, analizę wybranych studiów przypadków czy wreszcie próby prognozowania scenariuszy przyszłości dla rozwoju inwestycji społecznych na podstawie metody *foresight*. Zgromadzony w ten sposób materiał badawczy jest bardzo obszerny i nie sposób zaprezentować go w całości na kartach niniejszej książki. Dlatego problematyka inwestycji społecznych jest także przedmiotem analiz przedstawionych na łamach szeregu artykułów naukowych, które powstały w wyniku realizacji projektu i które tematycznie wiążą się z celem niniejszej publikacji.

W sposób szczególny Autorki monografii pragną podziękować partnerom, z którymi wspólnie realizowały projekt InnoSi, a którzy

reprezentują następujące ośrodki naukowe: Metropolitan Manchester University, University of Applied Sciences Utrecht, Turku University of Applied Sciences, Universitat Politècnica de València, Uniwersytet w Debreczynie, Uniwersytet w Karlstad, Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Uniwersytet w Bolonii, Panteion University of Social and Political Sciences. Przeprowadzona przez partnerów kwerenda literatury naukowej dotyczącej inwestycji społecznych w ich językach narodowych stanowiła bogatą bazę materiałów źródłowych do napisania podrozdziału 2.2 dotyczącego definiowania inwestycji społecznych w narodowym kontekście w wybranych państwach europejskich. Podziękowania należą się także dr. Michałowi Kubiakowi z Uniwersytetu Gdańskiego, którego kontakty i wsparcie organizacyjne okazały się nieocenione w procesie selekcji projektu „Aktywni bez względu na wiek”, a następnie realizacji jego ewaluacji.

Niniejsza książka z pewnością nie wyczerpuje tematyki inwestycji społecznych, które jako nowy, zyskujący na popularności paradygmat polityk publicznych jest analizowany w perspektywie teoretycznej i wdrażany w praktyce. Innowacyjność, skuteczność czy efektywność działań są dziś coraz istotniejszymi wyznacznikami decyzji inwestycyjnych, więc problemy podjęte w niniejszej książce cieszą się niesłabnącym zainteresowaniem. Dlatego adresatami niniejszej monografii są nie tylko badacze reprezentujący takie dziedziny nauki, jak polityka społeczna, polityki publiczne, politologia, studia europejskie, zarządzanie publiczne, ekonomia czy administracja, lecz także studenci i wszystkie osoby, którym bliskie są zagadnienia dotyczące sprawnego i efektywnego zarządzania rozwojem społecznym. Publikacja została przygotowana w tradycyjnej wersji papierowej oraz w wersji elektronicznej i udostępniana będzie w otwartym dostępie wszystkim zainteresowanym. Tym samym Autorki mają nadzieję, że tak szeroka formuła upowszechniania wyników zrealizowanych badań pozwoli im dotrzeć także do decydentów i urzędników odpowiedzialnych za realizację i jakość polityk publicznych na różnych szczeblach zarządzania w Polsce.

Rozdział 1. Proinwestycyjne podejście do polityk publicznych w Unii Europejskiej

1.1. Inwestycje społeczne jako nowe podejście do polityk publicznych

W kontekście aktualnych wyzwań, którym starają się sprostać różne podmioty działające na wielu szczeblach zarządzania publicznego: od lokalnego poprzez regionalny i krajowy do ponadnarodowego, jak i z powodu nierozwiązanych problemów społecznych i kryzysu modeli ekonomicznych oraz państwa opiekuńczego, pojawiają się dziś pytania o najbardziej optymalny model i paradygmat polityki społecznej. Dodatkowo podnoszona jest rola państwa i samorządów w realizacji funkcji socjalnych oraz znaczenie podmiotów z innych sektorów zaangażowanych w politykę społeczną. Między innymi te elementy przyczyniają się dziś do upowszechnienia problematyki inwestycji społecznych. Jednak ustalenie cezury czasowej pozwalającej na jednoznaczne określenie, kiedy stała się ona powszechnie podejmowanym zagadnieniem w debacie publicznej, nie jest zadaniem łatwym ze względu na jego wielopłaszczyznowość i złożoność. Pogłębiona analiza literatury naukowej i instytucjonalnej pozwala stwierdzić wątki historyczne, społeczno-polityczne oraz ekonomiczne, jakie składają się na współczesny kontekst rozważań o inwestycjach społecznych w Europie. W ujęciu naukowym nawiązują one przede wszystkim do zróżnicowanych paradygmatów modelu socjalnego i stanowią wynik poszukiwania nowego podejścia w związku z rozczarowaniem biernością tradycyjnego państwa i neoliberalną wizją polityki społecznej w niektórych krajach europejskich (Morel i in., 2012a). Jednocześnie należy podkreślić, że kontekst polityczny rosnącego zainteresowania koncepcją inwestycji społecznych w Europie ma źródło w XX wieku, określanym niekiedy jako „wiek państwa opiekuńczego” (Morel i in., 2012b). W tym okresie

dostrzec można było wyraźne oznaki zorganizowanej krytyki neoliberalnego twierdzenia, że polityka społeczna przynosi negatywne skutki gospodarcze (Jenson, 2009a). W Europie, gdzie ustanowiono limity deficytu i finansowania długiem w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, decydenci stali się bardziej skłonni do podejmowania działań zmierzających do ograniczania kosztów wraz z bardziej aktywnymi działaniami na rynku pracy. W efekcie nowe wartości pracy, rodziny, relacji między płciami, sprawiedliwości dystrybucyjnej i integracji społecznej doprowadziły do przyjęcia modelu aktywnego państwa opiekuńczego (Palme i Cronert, 2015). Dążenie to pogłębiła potrzeba zmierzenia się z takimi problemami, jak starzenie się społeczeństwa, deindustrializacja czy zmieniające się role rodzinne (Esping-Andersen i in., 2002). W ostatnim dziesięcioleciu podejście proinwestycyjne zaczęło odgrywać istotną rolę w debacie o roli wydatków społecznych i przyszłości państwa opiekuńczego w Europie, co należy bezpośrednio łączyć ze zmianami strukturalnymi zachodzącymi w społeczeństwach europejskich, a także z kryzysem gospodarczym i politycznym (Hemerijck i in., 2009). Autorzy cieszących się uznaniem opracowań naukowych podkreślają potencjał inwestycji społecznych jako nowej perspektywy, a nawet nowego paradygmatu polityki społecznej w krajach europejskich. Potencjał ten jest coraz lepiej widoczny w kontekście bieżących negatywnych skutków kryzysu gospodarczego i wymagań gospodarki opartej na wiedzy. Można go również postrzegać jako alternatywę dla neoliberalnych reakcji skupiających się na ograniczeniu wydatków socjalnych i jako zasadniczy składnik reakcji na sytuację makroekonomiczną w Europie (Vandenbroucke i in., 2011; Hemerijck, 2012b; Nolan, 2013).

Zainteresowanie inwestycjami społecznymi w Unii Europejskiej wynika z potencjału, jaki mają one w kontekście przekształcania polityki społecznej w nowe rozwiązania w zakresie polityk publicznych. Podejście to oceniono jako całkiem skuteczne w rozwiązywaniu problemów społecznych współczesnej Europy (Kammer i in., 2012). Mimo kryzysu finansowego i gospodarczego panuje zgoda wśród rządów europejskich, że system opieki społecznej musi porzucić bierną redystrybucję na rzecz uruchamiania strategii inwestycji społecznych w celu generowania długofalowych korzyści społecznych i gospodarczych (tamże). Za wzór w tym zakresie stawiany jest często skandynawski model państwa opiekuńczego (Diamond i Lodge, 2014). Kraje skan-

dynawskie (oraz Holandia) mają bowiem wieloletnie doświadczenia związane z polityką inwestycji społecznych, które krystalizowały się od późnych lat dziewięćdziesiątych XX wieku w związku z poszukiwaniem rozwiązań w zakresie modernizacji i stabilizacji państwa opiekuńczego. W tym kontekście A. i G. Myrdal opracowali nową koncepcję polityki społecznej zorientowanej na wydajną organizację produkcyjną i reprodukcyjną, w ramach której polityka społeczna postrzegana była jako inwestycja, a nie koszt (Morel i in., 2009; 2012b, s. 3). O atrakcyjności modelu skandynawskiego stanowi skuteczność w osiąganiu celów społecznych, w szczególności dzięki utrzymaniu właściwego tempa wzrostu gospodarczego zamiast uzyskiwania nadzwyczajnych wskaźników wzrostu gospodarczego w ścisłym znaczeniu. Tym samym polityka inwestycji społecznych w krajach skandynawskich stała się wzorem dla nowego podejścia do polityki społecznej w innych krajach europejskich. Ze społecznego punktu widzenia, zdaniem wielu badaczy, podejście oparte na inwestycjach społecznych stanowi zaktualizowaną wersję skandynawskiego modelu socjalnego, skupionego raczej na bieżących tendencjach i wyzwaniach rynku pracy (Dräbing, 2013; Komp i in., 2009), niż na którymkolwiek z innych europejskich modeli systemów polityki społecznej (Bernard i Boucher, 2007). Dążenie do modelu skandynawskiego, który można określić mianem „hybrydyzacji państwa opiekuńczego” (Hemerijck, 2006, s. 18), wydaje się stanowić cechę wspólną wielu europejskich systemów socjalnych, zacieraając tym samym tradycyjne i specyficzne dla nich różnice, które były przedmiotem badań porównawczych państw opiekuńczych, poczynawszy od nowatorskiej pracy Espinga-Andersena (1990). Zasadniczym argumentem na rzecz potrzeby tworzenia większej liczby lepszych miejsc pracy – zamiast skupiania się na samym tylko wzroście gospodarczym – jest obserwacja, że dana stopa wzrostu gospodarczego uzyskana dzięki szerokiemu wzrostowi zatrudnienia przynosi znacząco odmienne wyniki pod względem dobrostanu społecznego i indywidualnego niż ta sama stopa wzrostu gospodarczego wynikająca z wąskiego wzrostu zatrudnienia (Kersbergen i Hemerijck, 2012). Dodatkowo zaobserwowano, że kraje skandynawskie, które najbardziej konsekwentnie zaangażowały się w inwestycje społeczne – a więc świadczenia i usługi rozwijające umiejętności i potencjał ludzi – radzą sobie z tymi wyzwaniami lepiej. Mniej ludzi w tych krajach jest zagrożonych ubóstwem lub

wykluczeniem społecznym, poziom wykształcenia i zatrudnienia jest w nich wyższy, deficyt budżetowy – niższy, a PKB na mieszkańca osiąga wyższe wartości (Hämäläinen i Heiskala, 2007).

Istotny wpływ na zainteresowanie modelem inwestycyjnym w ramach polityki społecznej państw europejskich jako środkiem służącym poprawie sytuacji społeczno-gospodarczej współczesnej Europy miały przede wszystkim instytucje Unii Europejskiej. W wymiarze praktyki instytucjonalnej kwestie dotyczące inwestycji społecznych upowszechnione zostały za sprawą Komisji Europejskiej, która kilka lat temu wprowadziła powyższą problematykę do dyskusji politycznej, definiując kluczowe wyzwania, którym musi sprostać Unia Europejska. Komisja wezwała państwa członkowskie do uznania kwestii inwestycji społecznych za priorytetową, szczególnie w kontekście modernizacji polityki socjalnej, upatrując w niej szansę na większą skuteczność aktywnych strategii włączenia społecznego oraz większą efektywność w wykorzystaniu środków publicznych (Borzaga i Bodinia, 2014). Pchnęły one Unię Europejską ku integracji polityki społecznej i gospodarczej z myślą o uczynieniu gospodarki europejskiej bardziej zrównoważoną. W tym kontekście literatura naukowa przedstawia zakres polityk poszczególnych państw członkowskich w sferze inwestycji społecznych, w tym głównie zakres sposobu, w jaki dany kraj udziela odpowiedniego, aktywizującego i wspomagającego wsparcia osobom, które doświadczają wykluczenia społecznego i wykluczenia z rynku pracy (Bonoli i Natali, 2012). Inwestycję społeczną stanowi tu dowolna działalność na rzecz integracji społecznej i zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem, w ramach której istnieje oczekiwanie zarówno co do wyniku społecznego, jak i co do zwrotu finansowego, który zazwyczaj kształtuje się poniżej poziomu rynkowego (Hemerijck, 2013).

Przyjęcie paradygmatu inwestycji społecznych wynika z unijnego założenia, że finansowanie dostępne w ramach systemów socjalnych poszczególnych państw członkowskich jest zagrożone z powodu rozwoju sytuacji demograficznej oraz trwającego kryzysu gospodarczego i kryzysu związanego z długiem publicznym. Zakłada się, że wskazane czynniki będą w przyszłości nadal wywierać presję na budżet publiczny, a w szczególności na systemy socjalne. W tym kontekście Komisja Europejska uznała, że konieczne są szybkie i szeroko zakrojone reformy systemów socjalnych i że przeorientowanie systemów socjalnych

w kierunku inwestycji społecznych, a więc świadczeń państwowych zwiększających możliwości i kwalifikacje ludzi, może trwale zwiększyć skuteczność tych systemów (Hemerijck, 2017). Ponadto wzmocnienie umiejętności ludzi i umożliwienie im pełnego uczestnictwa w życiu społecznym i aktywności zawodowej, koncentracja na zintegrowanych pakietach świadczeń i usług oraz prewencja, a nie interwencja, mają się stać w opinii Komisji gwarantem sukcesu (*Europa 2020*, 2010). Coraz chętniej podejmowane badania w obszarze inwestycji społecznych (Hemerijck, 2012a) wskazują na istnienie potencjału rozwojowego dla tej koncepcji i podkreślają różnice w wynikach uzyskiwanych w państwach członkowskich Unii Europejskiej, które wdrożyły odmienne modele systemu socjalnego. Wiele krajów przeprowadza reformy pomocy społecznej zgodnie z przekonaniem, że inwestycje społeczne zakładają modernizację powojennego państwa opiekuńczego w kierunku skuteczniejszego mierzenia się z „nowymi rodzajami ryzyka społecznego” i ze strukturą potrzeb współczesnych społeczeństw, co obejmuje samotne rodzicielstwo, potrzebę pogodzenia życia zawodowego z rodzinnym, brak ciągłości zatrudnienia, rosnącą liczbę prekaryjnych form umów oraz posiadanie niskich bądź nieprzydatnych już kwalifikacji (Bonoli 2005). W tym kontekście niektórzy badacze dokonali analizy inwestycji społecznych w ramach ustanowionych niedawno kierunków polityki społecznej i reguł determinujących wydatki publiczne na cele socjalne (Cantillon, 2011; Hemerijck i Vandenbroucke, 2012).

Należy również wspomnieć, że koncepcja inwestycji społecznych stała się podstawą do zaprojektowania i wdrożenia kluczowych dokumentów kierunkowych Unii Europejskiej wskazujących na pożądaną model socjalny, takich jak Europejska Strategia Zatrudnienia, bardziej kompleksowa Strategia Lizbońska, a ostatnio strategia Europa 2020 i Pakiet Inwestycji Społecznych (Cantillon i Vandenbroucke, 2014). Główne filary Europejskiej Strategii Zatrudnienia ustanowiono w ramach programu na potrzeby koordynacji polityki zatrudnienia w poszczególnych krajach członkowskich UE. Szczególnie od czasu Strategii Lizbońskiej podejście oparte na inwestycjach społecznych cieszy się większym zainteresowaniem na szczeblu europejskim jako innowacyjna i skuteczna polityka (Brettenschneider, 2008). Ponadto jej główne cele stanowią podstawę postrzegania nakładów inwestycyjnych na politykę społeczną poprzez działania mające na celu aktywizację i uczenie

się przez całe życie (Bradshaw i Hatland, 2009; Ester i in., 2009). Tym samym wzmocniono paradygmat „trzeciej drogi”, który pojawił się już wcześniej, w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, i który mierzył się już z nowymi wyzwaniem socjalnymi z punktu widzenia kapitału ludzkiego. Chodziło wówczas o znalezienie równowagi między opartymi na równouprawnieniu podejściami do sprawiedliwości społecznej a bardziej skutecznymi politykami równych możliwości i szans życiowych. Postulowano niezbędność „demokratyzacji demokracji”, tj. większej decentralizacji polityki społecznej, stworzenia bardziej przejrzystych struktur instytucjonalnych, poprawy skuteczności oraz efektywności działań administracji publicznej i lepszego zarządzania ryzykami socjalnymi (Giddens, 1997; 2009). Jednakże „trzecia droga” pozostawała przez kolejnych kilkanaście lat niedookreślona i ogólna, a co za tym idzie, wymagała podjęcia konkretnych działań (Esping-Andersen, 2002, s. 3–4). Stało się to wraz z przyjęciem Strategii Lizbońskiej. Również obowiązująca aktualnie strategia „Europa 2020 na rzecz inteligentnego, trwałego wzrostu gospodarczego sprzyjającego włączeniu społecznemu” wspiera wymiar inwestycyjny nowej polityki społecznej we wszystkich państwach członkowskich Unii Europejskiej zgodnie z podejściem „trzeciej drogi”. Łączy nowy paradygmat polityki inwestycji społecznych z innowacyjnością społeczną, inteligentnym trwałym rozwojem i z planowaniem społeczno-gospodarczym (Cantillon i Van Lancker, 2015). W dokumencie tym sformułowano pięć wymiernych celów, które powinny zostać osiągnięte do 2020 roku. Należą do nich:

- zmniejszenie populacji zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym o co najmniej 20 mln osób (w 2015 roku było to ok. 118 mln);
- podwyższenie wskaźnika zatrudnienia osób w wieku 20–64 lata do 75% (aktualnie jest on na poziomie ok. 70%);
- ograniczenie odsetka osób przedwcześnie kończących naukę do poziomu poniżej 10% oraz doprowadzenie do tego, aby wśród osób w wieku 30–34 lata co najmniej 40% miało wyższe wykształcenie (*Europa 2020*, 2010).

W osiągnięciu tych celów pomocne są inicjatywy przewodnie w ramach strategii, m.in. „Europejska platforma współpracy w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym” oraz „Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia” (Bochel i Daly, 2014). Głównym

narzędziem finansowym aktywnej polityki rynku pracy w wielu krajach członkowskich UE jest Europejski Fundusz Społeczny. Kraje te opracowują własne strategie zatrudnienia na podstawie wytycznych unijnych i są obowiązane wdrażać strategie polityki społecznej i procesy ustawodawcze na podstawie nowego paradygmatu inwestycji społecznych (Lundvall i Lorenz, 2011; Nicaise i Schepers, 2013). Ponadto przyjęty w 2013 roku Pakiet Inwestycji Społecznych „stanowi dla państw członkowskich wskazówkę co do skuteczniejszego i bardziej efektywnego działania w ramach polityki społecznej w odpowiedzi na istotne wyzwania, z którymi państwa członkowskie muszą się obecnie mierzyć. Do wyzwań tych należą: bardzo trudna sytuacja finansowa, rosnąca skala ubóstwa i wykluczenia społecznego, a także rekordowe bezrobocie, szczególnie wśród młodzieży. Towarzyszy im wyzwanie związane ze starzeniem się społeczeństw i kurczącą się liczbą ludności w wieku produkcyjnym – zjawiskami, które wystawiają na próbę trwałość i adekwatność krajowych systemów socjalnych” (European Commission, 2017). Pakiet dotyczący inwestycji społecznych, przedstawiony przez Komisję Europejską:

- stanowi dla państw UE wytyczne w zakresie bardziej skutecznego i efektywnego wykorzystywania budżetu socjalnego dla zapewnienia odpowiedniej i trwałej ochrony socjalnej;
- ma służyć rozwinięciu obecnych i przyszłych możliwości ludzi oraz zwiększeniu ich szans na uczestnictwo w społeczeństwie i rynku pracy;
- skupia się na zintegrowanych pakietach świadczeń i usług, które stanowią pomoc dla ludzi przez całe życie i powodują trwałe korzystne skutki społeczne;
- kładzie akcent na zapobieganie problemom zamiast ich rozwiązywania, zmniejszając tym samym zapotrzebowanie na świadczenia, dzięki czemu społeczeństwo będzie mogło wspomóc osoby, które rzeczywiście tego potrzebują;
- wzywa do inwestowania w dzieci i młodzież w celu zwiększenia ich szans życiowych (tamże).

Program ten ma realizować cele społeczne strategii Europa 2020 i skutecznie korzystać ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego do podniesienia konkurencyjności Europy. W tym celu Komisja Europejska dąży do monitorowania działania systemów ochrony społecznej

w państwach członkowskich i wydawania zaleceń w celu takiego kształtowania tych systemów, aby odpowiadały potrzebom obywateli (Keating i McCrone, 2015; Crouch, 2015; Barbier i in., 2015). Pakiet dotyczący inwestycji społecznych stanowi zintegrowane ramy polityki, uwzględniające różnice społeczne, gospodarcze i budżetowe między państwami członkowskimi (Vandenbroucke i in., 2011). Koncentruje się na:

- zapewnieniu systemom ochrony socjalnej zdolności zaspokojenia potrzeb ludzi w kluczowych momentach ich życia;
- uproszczeniu i lepszym ukierunkowaniu polityki społecznej w celu zapewnienia adekwatności i trwałości systemów ochrony socjalnej;
- udoskonaleniu strategii aktywnego włączenia w państwach członkowskich, np. przystępna kosztowo, wysokiej jakości opieka nad dziećmi i edukacja, zapobieganie przedwczesnemu kończeniu nauki, szkolenia i pomoc w poszukiwaniu pracy, wsparcie mieszkaniowe i dostępność opieki zdrowotnej (tamże).

Tym samym, przyjmując określone rozwiązania instytucjonalne oraz angażując się w debatę publiczną związaną z inwestycjami społecznymi, Komisja Europejska zainicjowała intensywną wymianę poglądów zarówno podmiotów zaangażowanych we wdrażanie polityki społecznej (np. sieci europejskie EASPD, AGE), jak i prac badawczych z tym związanych.

Warto wspomnieć, że wielu badaczy łączy koncepcję inwestycji społecznych z aktywizacją państwa i rozwojem usług społecznych, kładąc większy nacisk na integrację społeczną niż na korzyść finansową (Hanes, 2014; Taylor-Gooby i in., 2015). Cechą charakterystyczną inwestycji społecznych w ramach usług społecznych jest to, że ich organizacja musi szybko i elastycznie reagować na zmienne potrzeby różnych grup beneficjentów. Perspektywa inwestycji społecznych uznaje wagę porażki rynkowej, potrzebę interwencjonizmu państwowego i regulacji sił rynkowych w celu poprawy zarówno gospodarczych, jak i społecznych skutków działań podejmowanych w ramach polityki społecznej. W przeciwieństwie do neoliberalnej polityki społecznej koncepcja inwestycji społecznych opiera się na bardziej pozytywnej teorii państwa (Jenson, 2009b). Chociaż państwo jest nadal przedstawiane jako „dynamiczny przedsiębiorca”, oczekuje się, że jego nadrzędnym celem pozostanie interes publiczny. Ponadto państwu powierzono główną rolę we wspieraniu rozwoju kapitału ludzkiego (poprzez inwestycje w edu-

kację i szkolenia) oraz w oferowaniu istotnych usług i świadczeń w celu zwiększenia efektywności wykorzystania kapitału ludzkiego i społecznego (Bouget i in., 2015; Hulme i Sanderson, 2015).

Inwestycje społeczne ustanawiają pewne standardy postrzegania skuteczności polityki społecznej. Dzieje się tak, ponieważ działania w ramach polityki inwestycji społecznych skupiają się na wynikach kojarzonych ze zwrotem z inwestycji. Zwrot z inwestycji jest bardzo popularną miarą w ekonomii i polityce gospodarczej z uwagi na swą wszechstronność i prostotę. Pozwala na ocenę efektywności danej inwestycji bądź porównanie efektywności kilku inwestycji. Dla potrzeb pomiaru skuteczności europejskich polityk społecznych istotne jest, żeby zysk z ewentualnych inwestycji społecznych był osiągnięty w dłuższym okresie. Tymczasem konsumpcja następuje w teraźniejszości. Z tego punktu widzenia, w celu zapewnienia skuteczności, a co za tym idzie – opłacalności wydatków społecznych, nie wolno tych dochodów konsumować w teraźniejszości w celu zaspokojenia bieżących potrzeb, ale muszą one stanowić inwestycję, która będzie opłacalna i będzie generować zwroty w przyszłości (Jenson i Saint-Martin, 2006, s. 440; Jenson, 2015). Pozwala to na posługiwanie się pomiarem skuteczności inwestycji społecznych nie tylko jako narzędzia polityki społecznej, lecz także w celu ukazania ich oddziaływania na gospodarkę europejską.

Problematyka inwestycji społecznych zaczyna być coraz bardziej popularna zarówno w polskiej debacie naukowej, jak i w praktyce instytucjonalnej, przy czym należy wymienić kilka głównych nurtów związanych z zakorzenianiem się tego paradygmatu w rodzimych warunkach. W wymiarze naukowym dominuje nurt adaptacyjny, tj. upowszechnia się głównie koncepcje powstałe w latach wcześniejszych w państwach Europy Zachodniej. Znakomitą rolę w tym zakresie odegrał wkład naukowców działających w środowisku warszawskim (Szarfenberg, 2015, Kaźmierczak i Rymśza, 2005; Rymśza, 2005; 2007; Grewiński i Karwacki, 2015; Grewiński, 2015a; 2015b) czy wrocławskim (Moron i Klimowicz, 2016; Kwaśnicki, 2015). Kolejny nurt wiąże się z realizacją międzynarodowych projektów naukowych, głównie współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej (np. Innovative Social Investments w ramach programu Horyzont 2020). Wreszcie w rodzimych debatach łączy się problematykę inwestycji społecznych z koncepcją biznesu społecznie odpowiedzialnego (Bonikowska i Grewiński, 2011). Praktyka

instytucjonalna wykazuje tendencję do upowszechniania anglosaskich rozwiązań związanych z podejściem proinwestycyjnym. Ten trend upowszechniają kluczowe think-tanki specjalizujące się w problematyce ekonomii społecznej i opiniotwórcze organizacje pozarządowe (np. Akademia Filantropii w Polsce, Instytut Spraw Publicznych, Pracownia Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia”). W ujęciu polityki publicznej problematyka inwestycji społecznych pojawiła się w debacie wraz z uruchomieniem programu 500+, który niektórzy badacze uznają za przykład inwestycji społecznej (wpolityce.pl, 2016). To ważne przyczynki do refleksji nad optymalnym modelem polityki społecznej w Polsce, zważywszy fakt, że polski system pomocy społecznej stoi u progu wyzwania, jakim jest konieczność indywidualizowania, rozwijania i lepszego adresowania usług społecznych odpowiadających na rzeczywiste potrzeby ludności, jak i świadomość, że jak dotąd, mimo upływu blisko trzech dekad od rozpoczęcia transformacji ustrojowej, nie udało się stworzyć całościowego systemu polityki społecznej.

Stawianie pytań dotyczących efektywnych rozwiązań problemów, z którymi nie poradziło sobie państwo opiekuńcze, jest szczególnie aktualne nie tylko w kontekście kwestii bezrobocia i niskiego zatrudnienia, ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz kryzysu rodziny i demograficznego. Zintensyfikowane zainteresowanie problematyką inwestycji społecznych jest o tyle bardziej uzasadnione, że obok tych wyzwań nasilają się inne, równie złożone i kluczowe dla dalszego rozwoju, tj. deficyt kapitału społecznego i kreatywnego, niedostosowana do wymogów współczesności edukacja czy problemy migracji i wielokulturowości. Tym samym konieczne jest zdefiniowanie alternatywnego modelu społecznego, który byłby bardziej skuteczny i dostosowany do aktualnych oczekiwań społecznych, a koncepcja inwestycji społecznych może stanowić istotny krok w tym kierunku.

1.2. Definityjny wymiar inwestycji społecznych

Inwestycje społeczne jako nowy paradygmat polityki

Koncepcja inwestycji społecznych stanowi przedmiot aktualnej dyskusji publicznej dotyczącej pożądanego modelu polityki społecznej. Upatruje się w tej koncepcji optymalnego sposobu radzenia sobie z „no-

wymi rodzajami ryzyka społecznego” powstałymi w wyniku współczesnych przemian zachodzących w państwach opiekuńczych (Esping-Andersen, 2002; Taylor-Gooby, 2004), a równocześnie strategii, która je legitymizuje. A. Hemerijck (2013) uznaje inwestycje społeczne za nowy paradygmat polityki społecznej, przy czym wskazuje na przesunięcie z „kompensacyjnej równości dochodów” (Rawls) na „sprawiedliwość kapacytacyjną” (Sen/Dworkin). Według niego (2006) koncepcja inwestycji społecznych stanowi „nowy repertuar środków socjalnych oparty na konsekwentnych zasadach normatywnych, spójnym rozumowaniu przyczynowo-skutkowym, względach (re)dystrybucyjnych i praktykach instytucjonalnych; repertuar porównywalny w ogólnych założeniach do repertuaru państwa opiekuńczego według Keynesa, które było charakterystyczne dla powojennych dziesięcioleci, z mężczyzną jako żywicielem rodziny” (s. 1). W ramach integracji wymiarów gospodarczego i społecznego polityki publicznej „państwo oparte na inwestycjach społecznych” jest przedstawiane jako pragmatyczna odpowiedź na postrzegane wyzwania natury gospodarczej i społecznej stojące przed dojrzałymi państwami opiekuńczymi w dobie ekonomicznej globalizacji (tamże). Założenie leżące u podstaw koncepcji inwestycji społecznych głosi, że ludzie w ciągu swego życia mierzą się z wyzwaniami społeczeństw postindustrialnych, tj. starzeniem się społeczeństwa i zmianą struktur gospodarstw domowych z uwagi na dążenie do gospodarki opartej na wiedzy (Taylor-Gooby, 2004, s. 3; Vandenbroucke i in., 2011; Kersbergen i Hemerijck, 2012). Niezwykle istotna dla tego nowego podejścia jest idea, zgodnie z którą politykę społeczną należy postrzegać jako kluczowy element rozwoju gospodarczego i wzrostu zatrudnienia. Stanowi to zasadnicze odejście od neoliberalnego uznawania polityki społecznej za koszt i ograniczenie na drodze do rozwoju gospodarczego i wzrostu zatrudnienia.

Inwestycje społeczne stanowią tym samym ważną strategię i zmianę ukierunkowania polityk społecznych. „Aktywne państwo opiekuńcze”, „państwo umożliwiający” czy „państwo oparte na inwestycjach społecznych” jest nowym paradygmatem państwa, którego obywatele mają być aktywizowani i upodmiotowiani zamiast podlegać „biernej” ochronie (Morel i in., 2012a). Koncepcja „państwa aktywizującego” zakłada skupianie interwencji państwowych na programach „umożliwiających”, które mogłyby pomóc jednostkom w braniu odpowiedzialności za

podejmowane działania. W polityce rynku pracy implikuje to presję na uzależnienie uzyskania świadczeń od indywidualnie podejmowanych wysiłków i współpracy, tym samym podkreślając wagę zasadniczej symetrii „praw i obowiązków”. Oznacza również zerwanie z tradycją państwa opiekuńczego chroniącego zastany stan rzeczy i zorientowanego na posiadanie zawodu (Eichhorst i in., 2010). Według A. Brettenschneidera (2008) zasadniczą ideą koncepcji inwestycji społecznych jest „odejście od «konsumpcyjnych» wydatków społecznych na rzecz «produktywnych»; koncepcja «aktywizacji» i «inwestowania w przyszłość» zamiast ponoszenia nakładów i ochrony obecnego stanu posiadania zakłada cięcia świadczeń «pasywnych» i przekierowanie wydatków społecznych na te programy opieki socjalnej, które uznaje się za «inwestycje społeczne» (zwłaszcza edukacja, szkolenia i polityka rodzinna)” (s. 18).

Jednocześnie warto podkreślić, że w takim ujęciu koncepcja inwestycji społecznych nie jest niczym nowym. Ewoluuowała jako perspektywa polityki społecznej w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku w odpowiedzi na fundamentalne zmiany zachodzące we współczesnych społeczeństwach. Podejście to zostało zmodyfikowane „z podwójnym założeniem (i) takiej modernizacji państwa opiekuńczego, żeby lepiej radziło sobie ono z nowymi rodzajami ryzyka społecznego i strukturą potrzeb współczesnych społeczeństw, oraz (ii) zapewnienia finansowej i politycznej trwałości państwa opiekuńczego przy jednoczesnym utrzymaniu odmiennej gospodarki opartej na wiedzy” (Vandenbroucke i in., 2011, s. 5). Główne elementy podejścia inwestycji społecznych oddziałują przez całe życie obywatela i obejmują poszerzenie podstawy opodatkowania, zwiększenie dzietności, wspieranie rozwoju dzieci, walkę z ubóstwem i nierównością (również płciową), a także poprawę finansowej trwałości wydatków socjalnych, np. emerytalnych (Morel i in., 2009, s. 10; Kersbergen i Hemerijck, 2012).

Zwolennicy tego podejścia zakładają, że koncepcja inwestycji społecznych może również zapewniać innowacyjne ramy analityczne myślenia o polityce społecznej, co wiąże się z dokonywaniem wyraźnego koncepcyjnego rozróżnienia form wydatków społecznych, które można postrzegać jako „inwestycje”, i innych, które nimi nie są. Rozumieją oni „inwestycje społeczne” jako zapewnianie potencjalnie niezwykle skutecznej platformy wydatków społecznych wspierających zdolności

produkcyjne i wzrost gospodarczy w obliczu alternatywnych koncepcji ideologicznych i żądań całościowego ograniczania wydatków (Morel i in., 2012a). Dlatego inwestycje społeczne mają na celu zarówno stymulowanie konkurencyjności i wzrostu, zatrudnienia i jakości miejsc pracy, jak i znajdowanie równowagi między efektywnymi i opartymi na równym traktowaniu politycznymi rozwiązaniami problemów społeczno-gospodarczych.

Tym niemniej niektórzy badacze wyrażają obawy związane z koncepcją inwestycji społecznych, podając w wątpliwość, czy można ją wiarygodnie przedstawiać jako najbardziej prawdopodobny paradygmat wspierający rozwój gospodarczy *per se* bądź w istocie rozwój skutkujący wzrostem zatrudnienia niezależnie od tego, czy rozróżnienie „inwestycji” społecznych i innych wydatków społecznych ma solidne podstawy pojęciowe, jakie trudności pojawiają się przy próbie empirycznego wprowadzenia takiego rozróżnienia oraz czy skupianie się na tym rozróżnieniu i na wąskim uzasadnieniu ekonomicznym stanowi najbardziej użyteczny sposób kształtowania debaty prowadzonej w tej kwestii (Nolan, 2013). Pod adresem koncepcji inwestycji społecznych kieruje się również inne zarzuty. Pierwszy zbiór krytycznych uwag dotyczy społeczno-gospodarczych skutków skupienia strategii inwestycji społecznych na przyszłości. Drugi zarzut dotyczy dużego nacisku na aktywizację, która charakteryzuje perspektywę inwestycji społecznych i jest przywoływana jako uzasadnienie cięcia świadczeń, które umożliwiały wcześniej określonym grupom pozostawanie poza rynkiem pracy (np. samotnym rodzicom czy osobom na długoterminowych urlopiach chorobowych), a także spycha kwestię jakości pracy na dalszy plan, ustępując miejsca potrzebie posiadania „jakiegokolwiek pracy”. Trzeci zbiór krytycznych uwag dotyczy sposobu, w jaki aspekt włączenia społecznego czy spójności społecznej wydaje się przedmiotem głoślowych deklaracji w ramach faktycznego wdrażania strategii, w szczególności na szczelbu Unii Europejskiej. Dzieje się tak mimo deklarowanych podwójnych celów Strategii Lizbońskiej – zwiększania spójności zarówno gospodarczej, jak i społecznej między państwami członkowskimi i w ramach tych państw. Wydaje się, że w istocie instrumenty polityki nie zostały dopracowane ani pod względem strategicznym, ani pod względem alokacji zasobów” (Morel i in., 2012b). Koncepcja inwestycji społecznych spotkała się także z krytyką jako potencjalnie bądź

faktycznie pomijająca osoby ubogie i przyczyniająca się do zwiększania strefy ubóstwa z uwagi na fakt, że wydatki są przekierowywane ze wspierania dochodów na aktywizację i koncentrują się na ograniczaniu kosztów (Cantillon, 2011). B. Cantillon nawiązuje do „paradoksu państwa inwestycji społecznych”: w minionych dziesięcioleciach inwestycje społeczne stopniowo pochłaniały coraz większy udział wydatków publicznych, częściowo kosztem transferów pieniężnych z tytułu zabezpieczenia społecznego. Podczas gdy świadczenia społeczne w coraz większym stopniu kierowane były do grup o niższych dochodach, inwestycje społeczne (w edukację, opiekę zdrowotną, budownictwo komunalne i opiekę nad dziećmi) cierpiały wskutek znaczącego efektu św. Mateusza. Według Cantillon tłumaczy to, przynajmniej po części, dlaczego wysiłki podejmowane w celu ograniczenia ubóstwa w UE pozostały bez istotnego wpływu na poziom zagrożenia ubóstwem (tamże). Wyraża się również obawy, że koncentracja na inwestycjach społecznych odbyła się kosztem polityki społecznej ograniczającej ubóstwo i nierówności (Kersbergen i Hemerijck, 2012).

Jeżeli inwestycje społeczne mają stanowić definiującą cechę charakterystyczną nowego państwa opiekuńczego, z pewnością należałoby rozróżnić poszczególne warianty tej koncepcji. W literaturze naukowej łączy się ona z pojęciem „perspektywy inwestycji społecznych” bądź „strategii inwestycji społecznych” (Morel i in., 2012a) oraz z koncepcjami innowacji społecznych, inwestycji wpływających na rozwój społeczny, inwestowania społecznie odpowiedzialnego, przedsiębiorczości społecznej, demokracji i innowacyjnych inwestycji społecznych.

Inwestycje społeczne a innowacje społeczne

Jedną z perspektyw związanych z koncepcją inwestycji społecznych dotyczy relacji z innowacjami społecznymi. Zakłada, że w odpowiednich okolicznościach ludzie są w stanie tworzyć, kształtować i projektować swój świat, a mówiąc dokładniej – wynaleźć i rozwinąć nowe formy organizacji społecznej (Nicholls i in., 2015). Innowacje społeczne obejmują nowe praktyki (koncepcje, instrumenty polityki, nowe formy współpracy i organizacji), metody, procesy i regulacje, które są opracowywane lub przyjmowane przez obywateli, klientów i polityków w celu zaspokojenia potrzeb społecznych i rozwiązania problemów społecznych w sposób skuteczniejszy niż na podstawie istniejących praktyk

(tamże, s. 31). Tym samym innowacje społeczne można postrzegać jako odpowiedź na społeczną niewydolność rynku w dostarczaniu istotnych dóbr publicznych. Z tego punktu widzenia inwestycje społeczne są realizowane najbardziej strategicznie na podstawie społecznie innowacyjnych praktyk upodmiotowiających ludzi. Inwestycje społeczne mogą mieć postać konkretnych pomysłów, działań, programów, modeli, systemów, procesów, usług, uregulowań czy nowych form organizacyjnych. Ogólnie biorąc, zarówno innowacje społeczne, jak i inwestycje społeczne uznają nie tylko gospodarcze, lecz także społeczne i ekologiczne ograniczenia i cele. Dwa poziomy innowacji społecznych można określić jako bliskie koncepcji inwestycji społecznych. Po pierwsze, następuje *przyrost* innowacji w zakresie towarów i usług pod kątem bardziej skutecznego czy wydajnego spełniania potrzeb społecznych. Jest to cel wielu z powodzeniem działających organizacji dobroczynnych i organizacji *non-profit*, a także niektórych firm komercyjnych stanowiących tzw. podstawę piramidy (Prahalad, 2004). Z tego punktu widzenia innowacje społeczne mogą zwyczajnie stanowić dobrą okazję rynkową. Po drugie, istnieją innowacje *instytucjonalne* mające na celu wykorzystanie lub przeorientowanie istniejących struktur społecznych i gospodarczych w celu generowania nowych wartości i wyników społecznych (Nicholls i in., 2015).

Niektórzy badacze uznają, że innowacje społeczne w kontekście inwestycji społecznych zmierzają do stworzenia efektów mnożnikowych, tj. efektów, które są kształtowane i opracowywane, wnoszą wartość dodaną i począwszy od konkretnego przedsięwzięcia, są wykorzystywane do ciągłego działania. Niezależnie od tego, czy chodzi tylko o udoskonalenie istniejących metod, czy o opracowanie nowej metody bądź wiedzy (innowacje społeczne), organizacja musi mieć zdolność do przekształcania tychże w efekty mnożnikowe (Jonsson i Jannesson, 2014). Naukowcy ci wyrażają pogląd, że ważne jest kontynuowanie badań nad innowacjami społecznymi w kontekście inwestycji społecznych z punktu widzenia procesu, ponieważ zmiana społeczna wymaga czasu.

Inwestycje społeczne a inwestycje wpływające na rozwój społeczny

Inwestycje społeczne zyskują coraz bardziej na znaczeniu w miarę narastania problemów społecznych i rosnącego obciążenia funduszy publicznych w wielu krajach. Istnieje obecnie duże zainteresowanie

stosowaniem metod inwestycyjnych z obszaru *venture capital* i *private equity* w odniesieniu do problemów społecznych, a wiele osób jest zdania, że mogą one przynieść lepsze, a przynajmniej inne wyniki społeczne niż tradycyjne dotacje czy działania podejmowane przez państwo. Dlatego kolejny sposób postrzegania inwestycji społecznych wiąże się z refleksją, że kapitał generuje oprócz zwrotu finansowego również skutek społeczny. Jednakże w tym kontekście „zwrot” niekoniecznie oznacza wartość podlegającą spieniężeniu, ale może być mierzony głównie wartościami społecznymi, takimi jak subiektywny dobrostan, poprawa jakości życia, stopień integracji trudno osiągalnych i szczególnie narażonych grup mieszkańców, częstotliwość i intensywność wspólnych i partycypacyjnych działań lokalnych oraz zwiększone poziomy spójności społecznej (Heidenreich i Rice, 2015). Z tego punktu widzenia inwestycje społeczne doceniane są jako nowe, zyskujące na znaczeniu podejście do inwestowania; podejście to może stanowić rozwiązanie zasadniczych niedociągnięć tradycyjnych rynków finansowych (Hemrijck i in., 2009).

Inwestowanie wpływające na rozwój społeczny (inwestowanie zaangażowane społecznie, ang. *social impact investment*) może w znacznym stopniu przyczyniać się do zaspokojenia potrzeb społecznych w sposób zrównoważony. Z tej perspektywy inwestycje społeczne są zazwyczaj definiowane jako zapewnianie finansowania organizacjom z wyraźnym oczekiwaniem zwrotu nie tylko finansowego, ale również społecznego, zapewnianego za pośrednictwem szeregu produktów finansowych od dłużnych po kapitałowe (Brown i Swersky, 2012). Tym samym inwestycje społeczne oznaczają zapewnianie organizacjom finansowania z wyraźnym oczekiwaniem zwrotu nie tylko finansowego, ale również społecznego. Rozwiązywanie problemów społecznych i gospodarczych wymaga nowych podejść do inwestycji, w tym nowych modeli partnerstwa publiczno-prywatnego, które pozwalają na finansowanie, realizację i skalowanie innowacyjnych rozwiązań od samego początku.

Zasady inwestowania społecznego sprzyjają wkładom charakteryzującym się rozliczalnością, szacunkiem i odpowiednim poziomem etycznym. Inwestycje społeczne można definiować jako wkład zasobów materialnych lub niematerialnych w każdym społeczeństwie, mogących spowodować zmianę społeczną. Podejście to podkreśla również wagę „celowości”. Zasadniczym kryterium kwalifikacyjnym jest dążenie do

tego, żeby instrumenty inwestowania wpływającego na rozwój społeczny przynosiły skutki społeczne lub środowiskowe; inwestycji, które przynoszą korzyści społeczne w sposób niezamierzony, nie traktuje się jako inwestycji zaangażowanych społecznie. Kluczowym kryterium inwestycji społecznych powinno być to, że zwroty społeczne są wyraźnie zdefiniowane *a priori*, nie są przypadkowym skutkiem ubocznym transakcji komercyjnej, a inwestor oczekuje zwrotu finansowego polegającego co najmniej na spłacie kapitału (Brown i Norman, 2011). Tym samym inwestycje zaangażowane społecznie są inwestycjami, które celowo skupiają się na osiągnięciu określonych celów społecznych lub środowiskowych wraz ze zwrotem finansowym i mierzą stopień realizacji obu. W praktyce inwestycja społeczna stanowi formę finansowania podlegającego zwrotowi, które może zostać przeznaczone na inwestycje kapitałowe, pozyskanie finansowania przychodów, budowanie zdolności bądź inne sposoby usprawniania trwałej działalności organizacji działających nie dla zysku i opartych na wolontariacie. Inwestycje społeczne mogą przyjmować formę:

- pożyczki, zazwyczaj pożyczki zabezpieczonej;
- inwestycji kapitałowej (tylko wówczas, gdy organizacja została utworzona jako struktura udziałowa);
- inwestycji *quasi*-kapitałowej w przypadku, gdy pożyczkodawcy przysługuje zwrot z inwestycji w postaci proporcjonalnej części przyszłych dochodów organizacji;
- limitu kredytowego w rachunku bieżącym lub
- emisji obligacji społecznych, w ramach której inwestorzy wykładają kapitał potrzebny do realizacji projektu i są spłacani przez zleciłodawcę (zazwyczaj państwo) na podstawie wyników finansowych bądź społecznych uzyskiwanych przez jednostkę realizującą (często jest nią instytucja dobroczynna) (tamże).

Jednocześnie warto wspomnieć, że budowanie rynku inwestycji zaangażowanych społecznie wymaga obecności trzech elementów: *podaży* inwestycji finansowych, *popytu* na inwestycje ze strony tych, którzy zaspokajają potrzeby społeczne, i *pośredników*, którzy łączą podaż z popytem na inwestycje. O ile uzasadnienie budowy takiego rynku – lepsze zaspokojenie potrzeb społecznych – musi zawsze pozostawać celem nadrzędnym, niniejszy raport skupia się na sposobie, w jaki ten rynek został zbudowany (*Building a Social Impact Investment Market*, 2014).

Jednocześnie należy odnotować, że „choć twierdzenia te są wiarygodne, jak dotąd istnieje niewiele niezbitych dowodów na ich poparcie w ten czy inny sposób. Materiał badawczy o zwrotach finansowych sektora społecznego w dużych gospodarkach jest ograniczony, a dowody na istnienie długoterminowych zwrotów z innych kategorii aktywów – zadziwiająco słabe” (Nicholls i in., 2015).

Inwestycje społeczne a inwestowanie społecznie odpowiedzialne

Inwestycje społeczne jako inwestycje wpływające na rozwój społeczny ściśle wiążą się z inwestycjami społecznie odpowiedzialnymi (Social Responsible Investments, SRI), ale są od nich odróżniane. Inwestycje społecznie odpowiedzialne ogólnie posługują się negatywną selekcją – w celu uniknięcia inwestowania w spółki szkodliwe – bądź aktywnością udziałowców na rzecz propagowania praktyk korporacyjnej odpowiedzialności społecznej. Dotyczy to zarówno inwestorów zaangażowanych społecznie, skłonnych zapewnić finansowanie organizacjom niezdolnym generować zwrotów na poziomie rynkowym, jak i inwestorów „finansowych”, mających podejście bardziej tradycyjne, ale jednocześnie zainteresowanych tym, żeby ich inwestycje przynosiły również skutki społeczne (Freireich i Fulton, 2009). Z tego punktu widzenia istnieje jedynie subtelna różnica między inwestycjami społecznymi jako inwestycjami wpływającymi na rozwój społeczny a inwestowaniem odpowiedzialnym społecznie. Koncepcja inwestowania odpowiedzialnego społecznie – czyli działań, w ramach których inwestorzy odrzucają spółki oferujące negatywnie postrzegane produkty bądź stosujące negatywnie postrzegane praktyki – poszerza obecnie zakres, obejmując „odpowiedzialnych” inwestorów poszukujących inwestycji społecznie odpowiedzialnych i zrównoważonych (Fung i Yau, 2010). Inwestujący w wyniki społeczne dokonują oceny równowagi między oczekiwanymi zwrotami społecznymi a finansowymi z danej inwestycji z uwzględnieniem własnych priorytetów. Mogą akceptować niższe zwroty finansowe w celu uzyskania szerszego oddziaływania społecznego. „Tego rodzaju inwestycje niosą ze sobą oczekiwanie spłaty części bądź całości finansowania. Mogą one obejmować pożyczki, inwestycje kapitałowe, obligacje, a niekiedy są wykorzystywane w połączeniu z innymi instrumentami, takimi jak gwarancje czy ubezpieczenia. Podobnie jak w przypadku wszelkich innych inwestycji, jeżeli podmiot będący bene-

ficjentem inwestycji radzi sobie dobrze, generowane zwroty mogą być zasadniczo reinwestowane w działalność, a niewielka ich część może być oferowana inwestorom (*A Brief Handbook on Social Impact Investment*, 2015, s. 4). Główne obszary, w które angażują się przedsiębiorstwa i inwestorzy społeczni, mogą obejmować usługi finansowe, energetykę, służbę zdrowia, grupy zagrożone wykluczeniem, edukację, gospodarkę mieszkaniową, produkcję żywności i rolnictwo. Jednakże na rynku potrzeba więcej produktów finansowych w celu zaspokojenia konkretnych potrzeb przedsiębiorstw społecznych, jak również przyciągnięcia szerszego kręgu inwestorów. Aktualnie inwestowanie odpowiedzialne społecznie stało się – przede wszystkim w krajach anglosaskich – swoistym fenomenem kulturowym. Wielu inwestorów coraz bardziej stara się opracowywać strategie inwestycyjne w sposób zgodny z wyznawanymi wartościami społecznymi.

Inwestycje społeczne a przedsiębiorczość społeczna

Kolejny aspekt definiowania inwestycji społecznych wiąże się z finansowaniem działających na rynku organizacji, które realizują cele społeczne (Achleitner i in., 2011). W tym kontekście można go postrzegać jako najszersze pole działania w odniesieniu do tego obszaru inwestycji społecznych. Takie rozumienie pokrywa się z zapewnianiem aktywów kapitałowych i zarządzaniem nimi na potrzeby przedsiębiorstw społecznych, tj. podmiotów, takich jak spółdzielnie, fundusze lokacyjne otwarte i niektóre firmy należące do pracowników dążących do uzyskiwania zwrotów społecznych i ekonomicznych. Chociaż ich działalność jest nastawiona na generowanie zysku, takie podmioty tworzą znaczne wspólne korzyści zewnętrzne bądź mają zawarty w statucie wymóg dystrybucji zysków w ramach społeczności. Przedsiębiorstwami społecznymi są wszelkie przedsiębiorstwa prywatne działające w interesie publicznym, zorganizowane wokół strategii przedsiębiorczości, których głównym celem nie pozostaje jednak maksymalizacja zysku, lecz realizacja określonych celów gospodarczych i społecznych, a które mają zdolność do znajdowania innowacyjnych rozwiązań problemów wykluczenia społecznego i bezrobocia (De Mello i in., 2015).

Rozwój przedsiębiorstw społecznych w ostatnich latach także przyczynił się do pojawienia się inwestycji społecznych. Przedsiębiorstwa społeczne dążą do opracowywania innowacyjnych sposobów stawiania

czoła wyzwaniom społecznym na podstawie mechanizmów rynkowych. Uczestnicy gospodarki społecznej lub ekonomia kooperatywna są uznawani za twórców inwestycji społecznych, ponieważ podejmują próbę generowania równocześnie zwrotów społecznych i gospodarczych (Bouget i in., 2015). Organizacje te potrzebują kapitału do rozwoju, ale często stają przed większymi przeszkodami niż zwykle firmy. Dlatego w ostatnim dziesięcioleciu nastąpił rozwój rynku inwestycji społecznych z myślą o zaspokojeniu tych potrzeb, jak też o opracowaniu dodatkowych podejść do finansowania rozwiązań kwestii społecznych. Chociaż wspomniane nowe podejścia nie zastąpią potrzeby filantropii czy zaangażowania sektora publicznego, mogą dostarczyć modeli korzystania z istniejącego kapitału w ramach rozwiązań rynkowych pod kątem uzyskania większego oddziaływania (Hämäläinen i Heiskala, 2007). W celu stworzenia skutecznych i innowacyjnych modeli przedsiębiorstwa społeczne i inwestycje powinny być postrzegane jako istotny element nowych źródeł wzrostu gospodarczego i społecznego.

Inwestycje społeczne a demokracja

Z normatywnego punktu widzenia koncepcję inwestycji społecznych traktuje się w literaturze naukowej również jako próbę zrównoważenia wzrostu gospodarczego i sprawiedliwości społecznej (Rønning i Knutagard, 2015). Podejście to nawiązuje do idei demokracji, wartości demokratycznych i społeczeństwa obywatelskiego (Evers i Guillemard, 2012; Keating i McCrone, 2015). Wiąże się z demokratycznymi prawami jednostek, w tym z ich prawami jako opiekunów, płacobiorców (uprawnienia do ochrony socjalnej i elastycznych godzin pracy) i obywateli (prawa obywatelskie i prawa człowieka), z prawem do uczestnictwa i prawem głosu. Prawa te obejmują, w przypadku najbardziej zmarginalizowanych jednostek, prawo do włączenia społecznego, a w przypadku pracowników migrujących – prawo do godnej płacy, miejsca zamieszkania, łączenia rodzin, legalnego zatrudnienia i braku dyskryminacji. Zatem w odniesieniu do praw społecznych możliwość korzystania z dostępnych usług wysokiej jakości świadczonych za przystępną cenę w ramach środowiska wspomagającego ma kluczowe znaczenie. Z tego punktu widzenia koncepcja „inwestycji społecznych” uwzględnia podwójne zainteresowanie w tym obszarze – z jednej strony znalezieniem skuteczniejszych sposobów zaspokajania potrzeb ludzkich, a z drugiej

wzmocnieniem więzi zbudowanych na zaangażowaniu i solidarności. Jest to definicja, która również celowo internalizuje niemożliwe do uniknięcia napięcia towarzyszące zawsze wszelkiego rodzaju zmianom społecznym, jako że wszystkie społeczeństwa spierają się, co stanowi dobro społeczne czy wartość społeczną. Definicja ta skupia się głównie na możliwej stygmatyzacji i dezintegracji osób wykluczonych społecznie i kładzie przesylny nacisk na odpowiedzialność jednostki, co może skutkować marginalizacją grup zagrożonych wykluczeniem społecznym (Ferrera, 2005). Zwraca się uwagę na to, że odejście od zbiorowej powszechnej ochrony obywateli na rzecz bardziej zindywidualizowanej odpowiedzialności oraz warunkowej i selektywnej opieki społecznej nie budzi silnego oporu społeczeństwa w większości krajów europejskich (Crouch, 2015). Panuje silna wiara w sprawiedliwość społeczną i solidarność (Aasen i in., 2015), chociaż nastawienie ogółu do systemów opieki społecznej nie tylko kształtuje się indywidualnie, lecz także zbiorowo poprzez instytucjonalną charakterystykę krajowych systemów ochrony socjalnej (Crouch, 2013; Fioramonti i Thümmler, 2013). Stawia się tezę, że „dzięki rozwiązywaniu problemów na wczesnym etapie ich rozwoju paradygmat inwestycji społecznych pozwala na zmniejszenie ludzkiego cierpienia, ograniczenie braku stabilności gospodarczej i degradacji środowiska naturalnego przy równoczesnym zwiększeniu odporności socjalnej” (Vandenbroucke i in., 2011, s. 5).

W tym kontekście zachodzi potrzeba opracowania nowego modelu obywatelstwa. Obowiązki i prawa obywateli definiuje się na nowo w takim sensie, że zachowania uważane za wspierające długofalowy rozwój społeczeństwa jako takiego są nagradzane, a tym samym, pozostając przy bardziej holistycznym rozumieniu obowiązków, można mówić o swego rodzaju antropologicznym obywatelstwie utrwalającym system (Abrahamson, 2010). Oznacza to zmianę w systemach opieki socjalnej, którą można postrzegać jako przekształcenie „ochrony” obywateli będących w potrzebie z racji bezrobocia, choroby, edukacji czy wieku w „aktywizację” obywateli jako osób indywidualnie uczestniczących w ryzykach i szansach społeczeństwa i ponoszących za nie odpowiedzialność. Obywatelstwo nie jest zatem definiowane na podstawie nabytego statusu, lecz na podstawie możliwego bądź faktycznego zróżnicowanego wkładu w społeczeństwo. Koncepcja „obywatela produktywnego” przynosi zarys tej nowej formy obywatelstwa (tamże).

Inwestycje społeczne a innowacyjne inwestycje społeczne

Koncepcja inwestycji społecznych ewoluowała w ciągu ostatnich dziesięciu lat wskutek działania szeregu czynników, w tym rosnącego zainteresowania ze strony indywidualnych i instytucjonalnych inwestorów rozwiązaniem kwestii społecznych na szczeblu lokalnym, regionalnym, krajowym czy globalnym. Przekracza konwencjonalnie ustanowione granice, które zawężają inwestowanie do świata biznesu albo – w przypadku inwestycji publicznych – do rządów. Tymczasem inwestycje społeczne jawią się jako trzecia opcja dla decydentów, łącząca w sobie kwestie gospodarcze ze społecznymi oraz sektor prywatny z publicznym. Rządy poszukują bardziej skutecznych sposobów radzenia sobie z narastającymi problemami społecznymi i gospodarczymi, uznając, że modele sektora prywatnego potrafią dostarczyć nowych innowacyjnych podejść. W tym sensie tradycyjne podejścia do inwestycji społecznych już nie wystarczają i wymagają uzupełnienia o nowe bądź innowacyjne rozwiązania.

Analiza literatury naukowej w ramach niniejszego przeglądu nie pozwala na jasne zdefiniowanie podejść do innowacyjnych inwestycji społecznych. Pojęcie inwestycji społecznych staje się zbyt szerokie. Na rynku funkcjonuje wiele terminów i definicji inwestycji społecznych, co wprowadza duże zamieszanie (Brown i Swersky, 2012) z uwagi na brak wyraźnego rozróżnienia poszczególnych podejść. Można stwierdzić, że usługa socjalna staje się priorytetem w dyskusjach na temat polityki społecznej z racji względnie dużego znaczenia aspektu produktywności i inwestycji w porównaniu z transferem środków pieniężnych. Takie dyskusje naukowe zapoczątkowują opracowywanie strategii innowacyjnych inwestycji społecznych bądź przynajmniej wykazują silne powiązanie z perspektywami inwestycji społecznych zarówno w zakresie kontekstu, jak i treści. Perspektywa inwestycji społecznych wskazuje na istnienie trendu, w ramach którego państwa opiekuńcze od biernego wynagradzania dochodem przez transfer środków pieniężnych przechodzą do aktywnego wspierania polityki społecznej i usprawniania świadczenia usług. Tym niemniej koncepcja inwestycji społecznych, chociaż wzbudza coraz większe zainteresowanie i przyciąga od kilku lat uwagę badaczy, znajduje się jeszcze na wczesnym etapie rozwoju. Zbyt wcześnie jeszcze na uznanie tych koncepcji za definitywny paradygmat teoretyczny, a interpretacja relacji pozytywnej ścieżki rozwoju między

państwami opiekuńczymi dokonującymi inwestycji społecznych a rozwojem gospodarczym pozostaje hipotezą.

1.3. Koncepcje inwestycji społecznych

Badania nad inwestycjami społecznymi w kontekście teoretycznym i definicyjnym pozwoliły na wyodrębnienie czterech perspektyw, które dominują w literaturze przedmiotu dotyczącej tego zagadnienia. Są to perspektywy: instytucjonalna, systemowa, funkcjonalna, a także behawioralna.

Znaczna część analizowanej literatury przedmiotu odnosi się do inwestycji społecznych w ramach perspektywy instytucjonalnej. Inwestycje te traktuje się jako rozwiązania stosowane w ramach polityki społecznej na różnych poziomach zarządzania publicznego, oparte na inicjatywach opracowywanych i wdrażanych przez różne instytucje i struktury (przeważnie publiczne) ze szczególnym uwzględnieniem instrumentów i procedur w poszczególnych obszarach¹.

W kręgu badaczy prezentujących perspektywę funkcjonalną najistotniejsze wydają się takie aspekty inwestycji społecznych, jak instrumenty i procedury w poszczególnych obszarach ewaluacji działań proinwestycyjnych (np. rozwój we wczesnym dzieciństwie, udział rodziców w rynku pracy, przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy, inne mechanizmy inwestycji społecznych i innowacje społeczne)².

¹ Zob. Wilson, 2014; Reeskens i Oorschot, 2014; Hoff 2008; Caulier-Grice i in., 2010; Ostnera i Stolberga, 2015; Didin, 2012; Bluma i in. 2014; Ruth, 2003; Kersbergen i Hemerijck, 2012; Abrahamson, 2010; Deeming i Smyth, 2015; Orczyk, 2009; Błędowski i Sempruch, 2014; Bonoli i Natali, 2012; Rønning i Knutagard, 2015; Lennartz i Ronald, 2015; Nicholls i in., 2015; Achleitner i in., 2011; Taylor-Gooby, 2004; Hasmath i Smyth, 2015; Eichhorst i Marx, 2015; Klenk i Pavolini, 2015; Vaughan-Whitehead, 2015; Cantillon i Vandenbroucke, 2014; Hulme i Sanderson, 2015.

² Zob. Korpi i in., 2003; Pollmann-Schult i Büchel, 2005; Van Lancker i Ghysels, 2012; Kesler, 2015; Dwyer i Hardill, 2011; Pratesi i in., 2013; Cantillon i Van Lancker, 2015; Knijn i Hopman, 2015; Daly i Bray, 2015; Roy i in., 2014; Appleyard, 2012; Hamm, 2010; Morrisa i Featherstone, 2010; Lindsay, 2010; Churchill i Clarke, 2010; Sandbæk, 2009; León, 2009; Smith, 2008; Aguayo i in., 2015; Auer, 2014; Ellison i Fenger, 2013; Cantillon, 2013; Moody i in., 2015; Conley, 2010; Solga, 2014; Ester i in., 2009; Esping-Andersen, 2002; Hemerijck i in., 2009, Aasen i in., 2015.

Perspektywę systemową zaś wykorzystuje się do określenia uregulowań fiskalnych i prawnych oraz politycznych i kulturowych determinant inwestycji społecznych. Perspektywy te często przeplatają się z sobą, skupiając uwagę badaczy na inwestycjach społecznych w ich aspekcie związanym z regulacjami fiskalnymi i prawnymi oraz politycznymi i kulturowymi determinantami działań stymulujących przemiany społeczne i pozwalających rozwiązać najistotniejsze problemy społeczne. W tym podejściu bardzo często formułowane są stwierdzenia normatywne mówiące o inwestycjach społecznych jako o nowym paradygmacie, przeciwstawnym perspektywie neoliberalnej³. Inwestycje społeczne ujmuje się często w kontekście wytycznych dotyczących przyszłych reform, które według autorów należy wprowadzać w sposób zintegrowany. Na przykład reformie systemu emerytalno-rentowego i podwyższeniu wieku emerytalnego powinny towarzyszyć zmiany w polityce rynku pracy. To podejście przedstawia się jako modernizację polityki społecznej poprzez jej przeorientowanie od dystrybucji i skupienia na konsumpcji w kierunku poprawy pozycji ludzi na rynku pracy (Morel i in., 2011).

Perspektywę behawioralną często stosuje się do identyfikacji działalności poszczególnych podmiotów na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym w zakresie opracowywania i wdrażania inwestycji społecznych. Perspektywa behawioralna odnosi się do działalności poszczególnych podmiotów na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym w zakresie opracowywania i wdrażania inwestycji społecznych. Można stwierdzić, że większość artykułów naukowych dotyczy wdrażania inwestycji społecznych na szczeblu krajowym⁴.

³ Zob. Crompton i Lyonette, 2006; Wolbers, 2007; Peeters i Tavernier, 2015; Haberkern i in., 2015; Vlachantoni i in., 2015; Hancock i Pudney, 2014; Haberkern i Szydlik, 2010; Komp i in., 2009; Wilson, 2014; Mulgan i in., 2007; Ruddat i Schönauer, 2014; Ewert i Evers, 2014; Gougha i Adamia, 2012; Clarke, 2010; Williams, 2010; Ridge, 2009; Bastagli, 2009; Campbell, 2008; Abbey i Darkey, 2013; Mabefam i Ohene-Konadu, 2013; Rodger, 2012; Ahn i Kim, 2015; Błądowski i Wilmowska-Pietruszyńska, 2009; Felsenstein i in., 2001; Fioramonti i Thümler, 2013; Hemerijck, 2013; Barbier i in., 2015; De Mello i in., 2015; Bouget i in., 2015; Cantillon, 2011.

⁴ Zob. Korpi, 2001; Sørensen i Waldorff, 2014; Murray i in., 2008; Mulgan i in., 2007; Sinclair i Baglioni, 2014; Borzaga i Bodinia, 2014; Gatt i Armeni, 2013; Pickard i in., 2012; Rafferty i Wiggan, 2011; Dunn, 2010; Liam, 2010; Lemmens i in., 2008.

Badania nad inwestycjami społecznymi w tym względzie opierają się z reguły na studiach przypadków, prezentując działalność władz państwowych w zakresie stymulowania nowych rozwiązań problemów społeczno-ekonomicznych w różnych obszarach polityki. Analiza poziomów wdrażania inwestycji społecznych wykazuje, że państwa wdrażają różne instrumenty w poszczególnych obszarach inwestycji społecznych. Badacze opisują rozbieżności w systemach emerytalno-rentowych oraz w polityce dotyczącej pracy i rodziny. Klasyfikują kraje w zależności od stopnia i zakresu przyjęcia koncepcji inwestycji społecznych (Hemerijck, 2013). W większości analizowanych krajów nadal brakuje zintegrowanego podejścia do kwestii wykluczenia społecznego i wykluczenia z rynku pracy – podejścia, które łączyłoby środki aktywnej polityki rynku pracy, adekwatny dochód minimalny i dostęp do wysokiej jakości usług (Eichhorst i Hemerijck, 2008).

Stosunkowo niewiele jest pozycji dotyczących perspektywy behawioralnej na poziomie regionalnym. Częściej spotyka się umiejscowione w kontekście lokalnym przykłady praktyki instytucjonalnej w zakresie wdrażania konkretnych przedsięwzięć, programów lub działań politycznych. Analizy badaczy wskazują jednak, że na szczeblu lokalnym brakuje wyraźnie widocznego ogólnego zintegrowanego podejścia do inwestycji społecznych, które łączyłoby przekrojowo różne obszary polityki (Lennartz i Ronald, 2015).

Nieliczne są przykłady koncepcji inwestycji społecznych opisywane na poziomie lokalnym, w odniesieniu do systemu socjalnego danego kraju. Na przykład od początku drugiej dekady XXI wieku widać próby wdrożenia pewnych rodzajów funduszy inwestycji społecznych przez niektóre gminy w Szwecji. Wyniki przeglądu wykazują, że istniejące inicjatywy lokalne podejmuje się m.in. ze względu na to, że zwiększają one możliwości gospodarowania zasobami socjalnymi zarówno w poszczególnych okresach, jak również między nimi. Taki nowy system alokacji zasobów pomaga zatem gminom działać bardziej świadomie w roli podmiotu reprezentującego lokalną społeczność oraz efektywniej oferować usługi dzięki rozwojowi metod i efektom mnożnikowym. Fundusz inwestycji społecznych można przede wszystkim postrzegać jako rozwiązanie w sytuacji ciągłego ograniczania budżetu na usługi socjalne przy jednoczesnym wzroście popytu na nie (Knudsen i in., 2006).

W ramach przeglądu zidentyfikowano również szereg sektorowych podejść do inwestycji społecznych (Morel i in., 2011). Dotyczą one dziedzin, w których elementy inwestycji społecznych najczęściej się akcentuje, a więc takich jak:

- opieka nad dziećmi, zdrowie i rozwój we wczesnym dzieciństwie oraz strategie przeciwdziałania ubóstwu dzieci;
- środki aktywnej polityki rynku pracy, wsparcie uczestnictwa rodziców w rynku pracy, bezrobocie młodzieży;
- edukacja i uczenie się przez całe życie;
- wsparcie dochodu.

Z przeglądu wynika, że wielość i zakres teoretycznych koncepcji inwestycji społecznych skutkuje złożonością, która wykracza poza definicje pojęciowe inwestycji społecznych. Ze względu na jej niejednoznaczność przyjmowane podejścia zależą od perspektywy analizy.

Rozdział 2. Instytucjonalne rozwiązania proinwestycyjne w Polsce na tle wybranych państw Unii Europejskiej

2.1. Wdrażanie inwestycji społecznych

Podstawowe założenia instytucjonalne

Ogólnie biorąc, wdrażanie inwestycji społecznych rozumianych jako przejście od koncentracji na ochronie socjalnej w kierunku sprzyjania produktywności zarówno na poziomie pojęciowym, jak i instytucjonalnym jest zgodne z perspektywą inwestycji społecznych w postaci opracowanej przez A. Giddensa (1999) oraz G. Espinga-Andersena (2002). Idealny wzorzec koncepcji inwestycji społecznych opiera się na rozmaitych porozumieniach politycznych legitymizujących podstawowe zasady polityki socjalnej i rozwiązania instytucjonalne. Z punktu widzenia koncepcji inwestycji społecznych jako nowego paradygmatu polityki należy wspomnieć, że mimo pewnej mglistości pojęć można wyodrębnić dwie główne cechy tej koncepcji: inwestowanie w kapitał ludzki oraz dążenie do pełnego uczestnictwa w rynku pracy.

Zgodnie z dokonany tutaj przeglądem literatury naukowej można stwierdzić, że polityka państwa oparta na inwestycjach społecznych dąży do odbudowy państwa opiekuńczego na fundamencie pracy – i to właśnie jest sednem inwestycji społecznych w kontekście europejskim. Głównym celem takiej polityki jest to, aby potencjalni pracownicy dysponowali odpowiednim wykształceniem, umiejętnościami i zdolnościami przystosowawczymi, które umożliwią im dostosowanie się do wymagań tzw. rynku pracy opartego na wiedzy, na którym – co znów należy zaznaczyć – obecne są „nowe rodzaje ryzyka społecznego”. Definiuje się je jako „ryzyko, które ludzie ponoszą obecnie w ciągu życia w wyniku zmian gospodarczych i społecznych związanych z nastaniem

społeczeństwa postindustrialnego” (Taylor-Gooby, 2004, s. 2). Zmiany te obejmują taką problematykę, jak godzenie życia zawodowego z rodzinnym, samotne wychowywanie dzieci, konieczność opieki nad krewnym, niski poziom umiejętności lub ich niedostosowanie do obecnych wymagań oraz brak wystarczającego zabezpieczenia społecznego (Bonoli 2006; Vandenbroucke i Vleminckx, 2011).

W paradygmacie „państwa dokonującego inwestycji społecznych” nowe państwowe programy polityki socjalnej powinny uwzględniać „nowe rodzaje ryzyka społecznego”. Na poziomie pojęciowym podejmuje się próby oddzielenia wydatków na inwestycje społeczne od wydatków socjalnych w zakresie „starych rodzajów ryzyka społecznego”, dotyczących emerytur i rent, opieki zdrowotnej i świadczeń dla bezrobotnych. Szerzej rzecz ujmując, niektórzy autorzy nadal rozróżniają poszczególne „światy” (Morel i in. 2012a) czy „odmiany” systemu inwestycji społecznych (Bonoli, 2007), a także różne strategie inwestowania, które można opisywać jako „mocne” lub „słabe” (Bonoli, 2012). Strategie „inwestycji społecznych” opierają się zatem na przygotowywaniu (ang. *preparing*) do trudnych sytuacji zamiast naprawiania (ang. *repairing*) ich skutków (Morel i in., 2012b) i na przedkładaniu „aktywnych” środków socjalnych – jak zachęcanie do zatrudniania i wspieranie go – ponad środki „bierne”, np. zapewnianie kompensacji finansowej w razie braku zarobków.

Koncepcja inwestycji społecznych wzywa do kształtowania polityki pobudzającej kapitał ludzki (obejmującej m.in. wczesną edukację i opiekę, edukację szkolną, studia wyższe i uczenie się przez całe życie) oraz wykorzystującej w najlepszy sposób zasoby ludzkie dotąd wykorzystywane niewystarczająco – przez wspieranie zatrudnienia kobiet, osób samotnie wychowujących dzieci oraz osób niepełnosprawnych (Eichhorst i Hemerijck, 2008). Przyglądając się bliżej aktywnej polityce rynku pracy, Bonoli twierdzi, że w wyniku jej wdrażania powstają „odmiany inwestycji społecznych” różniące się sposobem łączenia ochrony, inwestycji i ponownego utowarowienia (rekomodyfikacji) (Bonoli, 2005; 2009). W ramach koncepcji inwestycji społecznych różne rodzaje wydatków socjalnych postrzega się jako produktywne i wspierające wzrost gospodarczy oraz wzrost zatrudnienia. Wśród możliwych typologii inwestycji społecznych wychodzących poza konceptualizację opartą na prostej dychotomii „kompensacja-inwestycja” pewną

propozycję zróżnicowania tego pojęcia przedstawił J. De Deken. Rozróżnia on (2012) rozmaite formy inwestycji: utrzymywanie (lub przywracanie możliwości istniejącego zasobu uczestników rynku pracy), rozszerzanie (ułatwianie wejścia na rynek pracy nowym uczestnikom) oraz doskonalenie (poprawa kapitału ludzkiego nowych uczestników rynku pracy). Te trzy typy inwestycji przeciwstawia polityce oferującej kompensację osobom opuszczającym rynek pracy. Esping-Andersen (2002) podkreśla aspekt inwestycji i przedstawia interpretację, zgodnie z którą środki polityki społecznej koncentrujące się na produktywności i zapobieganiu są powiązane z inwestycjami społecznymi, co się tyczy w szczególności polityki rodzinnej, aktywnej polityki rynku pracy, edukacji wczesnodziecięcej oraz szkolenia zawodowego. Hemerijck twierdzi (2012b), że najbardziej reprezentatywne dla koncepcji inwestycji społecznych są obszary polityki związane ze wsparciem doskonalenia kapitału ludzkiego w zakresie aktywności zawodowej kobiet (godzenie życia zawodowego z rodzinnym) oraz ze stosunkami pracy. P. Bernard i G. Boucher (2007) dokonują podziału polityki inwestycji społecznych według kryterium rodzaju usług: opieka, edukacja i szkolenia, zdrowie oraz rehabilitacja. Jak z tego wynika, większość autorów, świadomych różnorodności instrumentów inwestycji społecznych, kategoryzuje związane z nimi rodzaje polityki w zależności od celu, któremu służą, lub obszaru, którego dotyczą.

W literaturze naukowej rozróżnia się zatem trzy zasadnicze wymiary wdrażania inwestycji społecznych. Są to: „wymiar nowych rodzajów ryzyka (państwa opiekuńcze muszą brać pod uwagę nowe rodzaje ryzyka społecznego); wymiar inwestycji (państwa opiekuńcze muszą rozwijać inwestycje w kapitał ludzki w miejsce biernego przekazywania pieniędzy) oraz wymiar usług (państwa opiekuńcze muszą, zgodnie ze wzorcem skandynawskim, skupiać się bardziej na usługach niż na przekazywaniu pieniędzy)” (Vandenbroucke i Vleminckx, 2011). Z wdrażaniem perspektywy inwestycji społecznych wiąże się również potrzeba, aby poprzez politykę zmieniać obywateli potrzebujących pomocy z biernych odbiorców świadczeń w osoby potrafiące zadbać o swą integrację ze społeczeństwem, która powinna odbywać się głównie poprzez uczestnictwo w rynku pracy. Polityka taka ma w założeniu dostarczać ludziom umiejętności mierzenia się z nowymi rodzajami ryzyka, takimi jak niestabilność struktur rodzinnych i standaryzacja stosunku

pracy (Bonoli, 2007). Ogólnie biorąc, wdrażanie inwestycji społecznych opiera się na następujących zasadach:

- konkurencyjność: polityka społeczna jako formowanie kapitału ludzkiego;
- inwestycje zamiast konsumpcji: przekierowanie wydatków społecznych;
- nakierowanie polityki społecznej na przyszłość: dbałość o przyszłe pokolenia;
- włączenie zamiast równości: nacisk na dostęp do edukacji i pracy zamiast na równe wyniki;
- wzajemność: nowe zrównoważenie praw i obowiązków (Bretten-schneider, 2008).

Modele wdrażania inwestycji społecznych

Zarazem jednak niejednoznaczność w kwestii wdrażania koncepcji inwestycji społecznych i rozbieżne opinie o samym podejściu wynikają w dużej mierze właśnie z istnienia tak osobnych podejść do jej wdrażania (Esping-Andersen, 2002; Morel i in., 2012a). W literaturze naukowej można wyodrębnić trzy zasadnicze systemy polityki socjalnej. Każdy z nich charakteryzuje się swoistym planem i cechami instytucjonalnymi, które wynikają z krajowych norm równości, sprawiedliwości społecznej i solidarności. Systemy te różnią się podejściem do wyzwań niesionych przez przemiany postindustrialne (Ferrera i in., 2001):

- Model nordycki: opiera się na podejściu socjaldemokratycznym w państwach skandynawskich, które zmierza do powszechnego zwiększenia zatrudnienia wszystkich klas pracowników oraz do rozwijania kapitału ludzkiego. Model ten cechuje się krytycznym podejściem do rynku; podkreśla się w nim, że ryzyko ekonomiczne należy do zakresu odpowiedzialności zarówno zbiorowej, jak i indywidualnej. Idee obywatelstwa socjalnego i równych warunków są tak samo ważne jak wysokie świadczenia socjalne i stymulowanie zatrudnienia. Państwa nordyckie, mające długą tradycję strategii inwestycji społecznych, łączą tworzenie miejsc pracy ze wspieraniem uczestnictwa w rynku pracy. Oznacza to, że polityka wspierająca poprawę kapitału ludzkiego i godzenie życia zawodowego z rodzinnym umożliwia uczestnictwo w rynku pracy, co z kolei prowadzi do tworzenia miejsc pracy w tym zakresie w sek-

torze usług (Esping-Andersen, 2002). Polityka taka charakteryzuje się „powszechnymi uprawnieniami przysługującymi obywatelom; wysokim stopniem zastąpienia dochodów przez świadczenia o charakterze transferu; ogólnym finansowaniem dochodów; szeroką ofertą usług socjalnych wykraczających poza ochronę zdrowia i edukację; aktywną polityką rodzinną sprzyjającą równości płci i udziałowi kobiet w rynku pracy; ochroną zatrudnienia na poziomie od niskiego (Dania) do wysokiego (Szwecja) z dużym naciskiem na aktywną politykę i programy szkoleń w zakresie ogólnej edukacji oraz relacjami branżowymi o charakterze korporacyjnym, z negocjacjami zbiorowymi na najwyższym szczeblu, silnymi związkami zawodowymi i szerokim stosowaniem negocjacji zbiorowych” (Hemerijck, 2012b).

- Model anglosaski: opiera się na zgodnym z koncepcją „trzeciej drogi” liberalnym podejściu, które dąży do strategii selektywnej, skupionej na klasach szczególnie wrażliwych, i akcentuje formę aktywizacji niezbyt różną od systemu zobowiązującego odbiorców świadczeń do wykonywania pracy. Rynek jest postrzegany jako pozytywny; zasadnicze znaczenie ma odpowiedzialność indywidualna, świadczenia publiczne mają charakter szcątkowy, a nadrzędną ideą jest równość szans. W modelu tym „uprawnienia są indywidualnie dostosowane do potrzeb; stopień zastąpienia dochodu przez świadczenia o charakterze transferu jest niski; finansowanie dochodów ma charakter ogólny; usługi socjalne wykraczające poza ochronę zdrowia i edukację są nisko rozwinięte; usługi rodzinne są słabo rozwinięte; ochrona zatrudnienia jest na niskim poziomie i ogranicza się zasadniczo do zapewnienia uczciwych umów; brakuje wyraźnego wpływu idei aktywnej polityki rynku pracy, szkolenia zawodowego i edukacji; stosunki branżowe są nieskoordynowane, związki zawodowe – umiarkowanie silne, negocjacje płacowe – zdecentralizowane, a negocjacje zbiorowe – mało rozpowszechnione” (Hemerijck, 2012b).
- Model europejski-kontynentalny – wymaga regulacji rynków oraz zwalczania nadmiernych dysproporcji materialnych w imię harmonii społecznej. W tym paternalistycznym modelu „silni” mają troszczyć się o „słabych” za pośrednictwem instytucji charytatywnych lub państwa, a „historyczny wpływ przenikających się tradycji

państwowych, korporacyjnych i rodzinnych przejawia się zabezpieczeniem społecznym osobnym dla poszczególnych zawodów i powiązaniem z zatrudnieniem; znacznymi nierównościami świadczeń o charakterze transferu (ogólnie bardzo wysokie zastąpienie dochodów w przypadku emerytur i rent idzie niejednokrotnie w parze z bardzo skąpym wsparciem dochodu, jak w przypadku świadczeń dla bezrobotnych we Włoszech); zależnością świadczeń od dochodów w wyniku systemu składkowego; bardzo skromną ofertą publicznych usług socjalnych poza ochroną zdrowia i edukacją, co wiąże się z silną zależnością od usługodawców prywatnych i „trzeciego sektora”; bierną polityką rodzinną opartą na konwencjonalnej roli mężczyzny – żywiciela rodziny; ogólnie rygorystycznymi zasadami ochrony zatrudnienia, które również mają chronić mężczyznę jako żywiciela rodziny, oraz bierną polityką rynku pracy przy jednocześnie rozwiniętych systemach kształcenia i szkolenia zawodowego” (Hemerijck, 2012b).

W kontekście oceny efektywności wdrażania inwestycji społecznych przywoływano w analizowanej literaturze naukowej koncepcję T. Iversena i A. Wren (1998) w powiązaniu z ideą „trylematu” równości, zatrudnienia i ograniczenia budżetowego w gospodarkach opartych na usługach. Koncepcja „trylematu” może być pomocna w łącznym ujęciu różnych wymiarów konkurencyjności instytucjonalnej społeczeństw. Zgodnie z tą koncepcją:

- socjaldemokratyczne społeczeństwa nordyckie dążą do równości, a jednocześnie starają się sprzyjać wzrostowi gospodarczemu. Są przez to zmuszone do zwiększania skali usług publicznych kosztem przekroczenia ograniczenia budżetu publicznego. Prowadzi to do wzrostu napięć wokół kwestii fiskalnych, a także między pracownikami sektora publicznego i sektora prywatnego. Państwa nordyckie są drogie pod względem wymagań dotyczących przychodu, ale jednocześnie wyraźnie lepiej dostosowane do wymogów przemian postindustrialnych. W dużej mierze potrafią uniknąć wykluczenia społecznego związanego z ubóstwem i długoterminowym bezrobociem. Najistotniejsze trudności stojące przed modelem nordyckim wiążą się z wysoką mobilnością kapitału, ograniczeniami fiskalnymi i budżetowymi (które wynikają ze starzenia się społeczeństwa i z europejskiej integracji walutowej), a także ze

wzrostem oporu podatkowego motywowanego politycznie (Hemerijck, 2012b).

- Neoliberalne społeczeństwa anglosaskie przywiązują dużą wagę do limitu budżetowego (co ogranicza rozwój usług publicznych) oraz do tworzenia nowych miejsc pracy. Nowe miejsca pracy powstają głównie w prywatnym sektorze usług, w którym poziom płac odzwierciedla poziom wydajności – zmienny i niejednokrotnie stosunkowo niski. Prowadzi to do zróżnicowania zarobków, a więc do dysproporcji między klasą średnią osób zatrudnionych a liczną grupą nisko opłacanych osób o niepewnej sytuacji zawodowej i o ograniczonych możliwościach zapewnienia sobie choćby podstawowych usług zdrowotnych i edukacyjnych. Model anglosaski stanowi takie rozwiązanie „trylematu”, w którym cele równościowe poświęcono na rzecz zwiększania zatrudnienia przy utrzymaniu dyscypliny budżetowej. Główną cechą egalitaryzmu spod znaku New Labour było promowanie wyższych zarobków poprzez zatrudnienie (Bernard i Boucher, 2007).
- W państwach opiekuńczych Europy kontynentalnej główną przeszkodą utrudniającą tworzenie nowych miejsc pracy w sektorze prywatnym są wysokie płace minimalne wynikające przede wszystkim z bardzo wysokich stałych kosztów pracy. Jednocześnie zatrudnienie w sektorze publicznym jest ograniczone obciążeniem fiskalnym wynikającym z konieczności utrzymywania bardzo dużej grupy obywateli nieaktywnych zawodowo. Chrześcijańsko-demokratyczne społeczeństwa Europy kontynentalnej obawiają się zarówno nierówności wynikających z bezwzględności działania rynku, jak i potencjalnego wpływu państwa na rodziny i społeczności. W rezultacie opowiadają się za ograniczeniem budżetowym oraz za wysokim stopniem równości płac. Ogranicza to możliwość tworzenia miejsc pracy i przyczynia się do tarć między grupą obecną na rynku pracy a grupą wykluczonych z niego (Bernard i Boucher, 2007).

Wielu badaczy koncepcji inwestycji społecznych (Esping-Andersen i in., 2002) odnosi się do koncepcji „trylematu”, jednak – w odróżnieniu od Iversena i Wren – zakładają oni, że koncepcja inwestycji społecznych przyczynia się do wzrostu produktywności. Z tego punktu widzenia wydaje się, że aktywizacja może pociągnąć za sobą „trylemat”

między trzema celami, na których może zależeć egalitarnym zwolennikom koncepcji inwestycji społecznych: zapobieżeniem ubóstwu osób bezrobotnych, uniknięciem nadmiernej ingerencji i uciążliwości administracyjnych systemów kontroli oraz zapewnieniem wzrostu gospodarczego w celu ograniczenia zależności od świadczeń (Bernard i Boucher, 2007). Niemniej jednak przy wdrażaniu inwestycji społecznych państwa europejskie próbują rozwiązać „trylemat” różnymi sposobami:

- W socjaldemokratycznych krajach nordyckich rozbudowana polityka socjalna nakierowana jest ogólnie na zapewnienie, zarówno w krótkiej, jak i w długiej perspektywie czasowej, zdrowia i dobrego wykształcenia ludności, która w zdecydowanej większości będzie czynna zawodowo w długim okresie życia, pracując w sposób „inteligentny”. Polityka społeczna w tych krajach, wyrażająca się szczególnie w usługach publicznych, nie zaś tylko w świadczeniach o charakterze transferu, ma oferować kobietom możliwość rozwoju kariery zawodowej, często w satysfakcjonujących zawodach w ramach tychże usług publicznych.
- W liberalnych krajach anglosaskich udział w rynku pracy jest wysoki, jednak z innych powodów. Klasy średnie polegają na prywatnym zabezpieczeniu socjalnym – obie osoby dorosłe w rodzinie pracują zawodowo, co pozwala im ponieść koszty prywatnych usług zdrowotnych, edukacyjnych i opiekuńczych. Klasy niższe natomiast również muszą zarabiać na życie pracą obojga partnerów, ale przy relatywnym braku usług publicznych muszą pogodzić się z niższym standardem edukacji i ochrony zdrowia.
- Społeczeństwa Europy kontynentalnej muszą zmagać się z ograniczeniami wynikającymi z przeważnie biernego charakteru środków polityki socjalnej, na które składają się świadczenia w przypadku bezrobocia (w tym długoterminowego), emerytury, renty i świadczenia przedemerytalne. Uczestnictwo w rynku pracy jest niskie, co zagraża zdolności tych krajów, w sensie fiskalnym, do ponoszenia kosztów polityki socjalnej (Bernard, Boucher, 2007).

Obecnie obserwuje się tendencję do „hybrydyzacji państwa opiekuńczego” (Hemerijck, 2006), która wydaje się cechą wspólną wielu europejskich państw opiekuńczych, zacierając tym samym tradycyjne różnice systemów socjalnych. Bliższa analiza ujawnia różnice w rozwoju sytuacji między poszczególnymi systemami socjalnymi i obszarami polityki.

Podmioty wdrażające inwestycje społeczne

Zgodnie z obecną tendencją uwzględniania perspektywy partycypacyjnego zarządzania publicznego (ang. *public governance*), w praktyce instytucjonalnej na różnych poziomach istnieje przestrzeń do współpracy różnych podmiotów wdrażających inwestycje społeczne.

Również koncepcje „państwa umożliwiającego” czy „państwa oparłego na inwestycjach społecznych” (Kersbergen i Hemerijck, 2012) sprzyjają otwarciu na nowe podmioty oraz nowym rozdzieleniem zadań między istniejące podmioty oraz mogą stanowić legitymizację ugruntowanych rozwiązań publicznych. Z tego punktu widzenia badacze są zgodni, że złożoność systemów polityki socjalnej (niezależnie od rodzaju) rośnie – w oferowanie świadczeń i usług socjalnych angażują się coraz szersze kręgi podmiotów, a ponadto istniejąca struktura polityki socjalnej jest rozbudowywana o nowe poziomy mechanizmów finansowych i regulacyjnych (Henriksen i in., 2015). Większość inicjatyw w tym zakresie opiera się na modelu „działamy jak zwykle”, w którym agencje krajowe i ponadnarodowe świadczą – bezpośrednio lub za pośrednictwem organizacji społeczeństwa obywatelskiego – usługi socjalne osobom potrzebującym. Zgodnie z ogólną zasadą państwo finansuje lub dotuje wszelkie podmioty świadczące usługi – od przedsiębiorstw, poprzez związki, po organizacje oparte na wolontariacie. W wielu wypadkach prywatny sektor socjalny jest w części lub w całości dotowany przez państwo (Henriksen i in., 2015). W poszczególnych państwach systemy inwestycji społecznych w bardzo różnym stopniu obejmują świadczenia oferowane przez podmioty niepubliczne. Wdrażane mechanizmy mogą przybierać różne formy. W dziedzinie inwestycji społecznych obejmują zlecenie świadczenia usług podmiotom prywatnym (czy to komercyjnym, czy nienastawionym na zysk) oraz finansowanie świadczeniobiorców w celu umożliwienia im zakupu usług od takich podmiotów. Krąg podmiotów wdrażających inwestycje społeczne obejmuje nie tylko podmioty publiczne, lecz również podmioty sektora prywatnego (firmy, korporacje, innych indywidualnych lub instytucjonalnych inwestorów prywatnych), a także podmioty społeczeństwa obywatelskiego (organizacje pozarządowe, spółdzielnie, instytucje charytatywne, przedsiębiorstwa społeczne i banki społeczne). W krajach anglosaskich obserwuje się w ostatnich latach wzrost skali i zakresu zlecenia usług socjalnych podmiotom sektora prywatnego i społecznego

w ramach outsourcingu. Wynika to m.in. z celów reformy polityki społecznej, zmierzającej do zróżnicowania świadczeniodawców i sprostanania rosnącym potrzebom starzejącego się społeczeństwa. W coraz większym stopniu zlecenia w usługach socjalnych i publicznych opierają się na wynikach, co dotyczy również programów o dużej skali (Bernard i Boucher, 2007; *Building a Social Impact Investment Market*, 2014). Niektóre kraje Europy kontynentalnej wprowadzają prywatne wydatki socjalne, które w rzeczywistości są mniej prywatne, niż często się wydaje. Z jednej strony, inicjatywom takim sprzyjają bardzo wysokie wydatki podatkowe, z drugiej, państwo reguluje prywatne formy opieki socjalnej, niejednokrotnie nawet narzucając je (Rønning i Knutagard, 2015). W tym zakresie można rozróżnić „obowiązkowe” i „dobrowolne” formy świadczeń socjalnych oferowanych przez sektor prywatny. Systemy obowiązkowe są „przewidziane prawem, ale świadczone przez sektor prywatny” (Adema i in., 2011, s. 93). Korzystanie z innych programów oferowanych przez podmioty prywatne uznaje się za „dobrowolne” formy wydatków prywatnych, lecz kategoryzuje się je jako rozwiązania „socjalne”, o ile obejmują redystrybucję środków między gospodarstwami domowymi i o ile w ich zakres wchodzi świadczenia ze strony organizacji pozarządowych lub jeśli świadczenia są oferowane w ramach indywidualnych planów obejmujących korzyści podatkowe (Adema i in., 2011, s. 94).

W kontekście podmiotów wdrażających koncepcję inwestycji społecznych w literaturze zauważony został związek inwestycji społecznych z poprawą spójności społecznej. Należy tu wspomnieć pojawiające się argumenty, że polityka w tym zakresie również może przyjąć trzy formy: inwestycji na rzecz społeczności, budowania zdolności trzeciego sektora oraz inwestycji w wyniki społeczne i środowiskowe. Wymaga to nie tylko silnego sektora publicznego, lecz także odpowiedzialności podmiotów reprezentujących sektory prywatny i obywatelski. W tym kontekście przykładem podmiotu wdrażającego inwestycje społeczne jest przedsiębiorstwo społeczne generujące przychody z handlu, które pokrywają przynajmniej część kosztów. Może ono oferować: wczesną interwencję zmierzającą do zatrzymania ludzi na rynku pracy, zintegrowane, indywidualnie dopasowane podejścia oferujące jeden punkt kontaktowy osobom poszukującym pracy, wspólne zasoby w celu ograniczenia kosztów transakcji, a także udział w szerokich lokalnych part-

nerstwach umożliwiających lokalnym podmiotom (przedsiębiorcom, instytucjom państwowym i samorządowym oraz organizacjom non-profit) łączenie sił i korzystanie ze wspólnej wiedzy w celu sprostania lokalnym potrzebom (Jenson, 2009a). Obecnie obserwuje się dążenie do modernizacji działań socjalnych, która sprzyja łączeniu działań sektora publicznego, sektora prywatnego i wolontariatu i daje w efekcie szerszą ofertę usług do wyboru. Jednocześnie można zauważyć, że następuje rozwój nowej formy „obywatelstwa socjalnego” opartego na takiej koncepcji łączenia elementów publicznych i prywatnych w polityce socjalnej (Abrahamson, 2010). W pewnym stopniu można uznać, że te tendencje przemian w strukturze instytucjonalnej systemów socjalnych są same w sobie wynikiem przemian makrospołecznych w Europie.

Poziomy wdrażania inwestycji społecznych

W literaturze naukowej, która była przedmiotem przeglądu, autorzy wymieniają dwa poziomy wdrażania inwestycji społecznych, podkreślając, że orientacja na produktywność stanowi odrębny poniekąd obszar niż więziotwórczy aspekt polityki inwestycji społecznych.

Z punktu widzenia uzasadnienia ekonomicznego oczekuje się, że inwestycje społeczne przyniosą zwrot. Wkład postrzega się raczej jako inwestycję gospodarczą niż jako bieżące wydatki na cele konsumpcyjne. W tym względzie pojęcie inwestycji społecznych nie odbiega od inwestycji w zwykłym rozumieniu ekonomicznym: wiążą się one z oczekiwaniem korzystnego zwrotu w przyszłości. Zgodnie z tym postrzeganiem w ramach koncepcji inwestycji społecznych przyjmuje się pojęcia i strategie typowe dla zarządzania w sektorze biznesu: państwo dokonujące inwestycji społecznych postępuje „jak przedsiębiorca kształtujący swoje działania w sposób ekonomicznie racjonalny i zainteresowany opłacalnością inwestycji. Zgodnie z tą logiką wydatki socjalne można podzielić na «konsumpcyjne» i «inwestycyjne» (lub «nieproduktywne» i «produktywne»). Wydatki, które nie przyniosą zysków ekonomicznych w przyszłości, opatruje się określeniem «konsumpcyjne», a generujące zwrot ekonomiczny – określeniem «inwestycyjne»” (Brettensneider, 2008). Przy próbach identyfikacji wdrażania inwestycji społecznych na podstawie poziomu ekonomicznego należy brać pod uwagę dane o wydatkach, co prowadzi do dość elementarnego, dychotomicznego podziału wydatków socjalnych na „kompensacyjne”

i „inwestycyjne” (Nikolai, 2009) lub „stare” i „nowe” (Vandenbroucke i Vleminckx, 2011). Z tego punktu widzenia kraje nordyckie stoją w opozycji do krajów anglosaskich i południowoeuropejskich, a kraje Europy kontynentalnej zajmują pozycję pośrednią. Drugi czynnik bardziej odpowiada tradycyjnemu państwu opiekuńczemu, które skupia się na świadczeniach pieniężnych oraz charakteryzuje odtowarowieniem i rozwarstwieniem: liberalne kraje anglosaskie znajdują się tu w opozycji do Europy kontynentalnej, gdzie oferuje się wysokie, lecz bierne świadczenia, natomiast kraje nordyckie zajmują według tej optyki pozycję pośrednią (Bernard i Boucher, 2007).

Z punktu widzenia drugiego poziomu wdrażania inwestycji społecznych, opartego na uzasadnieniu społecznym, oczekuje się poprawy spójności społecznej dzięki tworzeniu kapitału ludzkiego. Według tego rozumienia koncepcja inwestycji społecznych polega na przedefiniowaniu polityki socjalnej jako „inwestycji społecznej, która mobilizuje możliwości rozwojowe obywateli w celu uzyskania samowystarczalności w warunkach postindustrialnych zamiast oferowania im dochodu mającego kompensować zarobki utracone w wyniku niewydolności rynku przemysłowego” (Hemerijck, 2006, s. 12). Obejmuje to zmianę koncepcji redystrybucji – przejście od opartej na transferach redystrybucji dochodów, a więc rezultatów rynkowych, do redystrybucji szans rynkowych: rolę państwa staje się – w miejsce redystrybucji dochodów poprzez „bierne” transfery – poprawa i wyrównywanie szans osób na rynku, w tym na rynku pracy, dzięki aktywnemu inwestowaniu publicznemu w ich kapitał ludzki. Oznacza to ogólną zmianę celu polityki społecznej – rezygnację z dążenia do równości społecznej („równości wyników”) na rzecz dążenia do włączenia społecznego („równości szans”) (Brettenschneider, 2008).

Oba poziomy inwestycji społecznych przynoszą korzyść szerokim kręgom społeczeństwa. Ponadto „za inwestycje uznaje się nie tylko wkład finansowy, lecz również rzeczowy, który może przyjmować postać wolontariatu (np. inwestowanie czasu i wiedzy w nauczanie, przekazywanie umiejętności), zaangażowania obywatelskiego (np. zainwestowanie czasu, gruntu, materiałów i umiejętności na rzecz stworzenia parku dla lokalnej społeczności), a nawet generowania kapitału społecznego (inwestowanie czasu i istniejących stosunków społecznych na rzecz budowy grup nacisku lub grup aktywności obywatelskiej). Głównie

ną cechą odróżniającą inwestycje społeczne od konwencjonalnych jest zatem to, że ich oczekiwane wyniki mają wykraczać poza korzyści dla inwestora lub darczyńcy. Ponadto zarówno inwestycje, jak i oczekiwane zyski z nich obejmują więcej niż tylko transakcje i przekazy pieniężne, czy też, ogólnie biorąc, oczekiwania pieniężne” (Anheier i Archambault, 2014).

Oczekuje się, że oba wymienione poziomy wdrażania inwestycji społecznych będą częścią zintegrowanej polityki publicznej i praktyki instytucjonalnej w kontekście europejskim na poziomie ponadnarodowym, krajowym, regionalnym i lokalnym (Jenson, 2009b). Ponadto w kontekście poziomów wdrażania inwestycji społecznych należy też uwzględniać ideę redystrybucji: obowiązków opiekuńczych (z matek na ojców, z rodzin na państwo i przedsiębiorstwa), usług (w kierunku uboższych matek), czasu (z pracy w kierunku opieki), mocy decyzyjnych (ze świadczeniodawców na świadczeniobiorców), zasobów w zakresie opieki (z krajów bogatszych do uboższych) (Brettenschneider, 2008).

Narzędzia wdrażania inwestycji społecznych

Państwa dysponują szerokim wachlarzem opcji inwestycji społecznych. Możliwość i potencjał stosowania poszczególnych opcji regulują krajowe przepisy prawne. Ocena różnorodnych narzędzi wdrażania inwestycji społecznych zależy m.in. od natury świadczeń socjalnych – powszechne, zależne od dochodu (ang. *means-tested*) lub o charakterze ubezpieczeniowym (ang. *insurance-based*) – od stopnia, w jakim opieka socjalna jest realizowana przez państwo, wolny rynek, trzeci sektor i rodzinę, a także od elementu normatywnego decydującego o hierarchicznym, egalitarnym lub indywidualistycznym modelu społeczeństwa (Henriksen i in., 2015). Obecnie inwestycje społeczne jako paradygmat polityki skłaniają rządy w coraz większym stopniu do świadczenia usług za pośrednictwem innowacyjnych narzędzi (Morel i in., 2012a), co wynika często z odchodzenia od finansowania (bezpośrednio lub pośrednio) świadczenia usług na rzecz wprowadzania instrumentów polityki po stronie popytu. Ogólnie biorąc, zmiany polityki w poszczególnych państwach obejmują stosowanie takich narzędzi, jak (przy czym sposoby wdrożenia różnią się znacznie w zależności od państwa):

- koncentracja na pracy we wszystkich aspektach – np. uatrakcyjnianie pracy przez przeciwdziałanie pułapkom bezrobocia, ograni-

czenie wczesnych emerytur, aktywizowanie beneficjentów świadczeń, oferowanie korzyści w ramach pracy, subsydiowanie pracy o niskiej produktywności i ogólnie uelastycznianie rynku pracy (Eichhorst i Hemerijck, 2008);

- ograniczanie kosztów – np. obniżanie wysokości minimalnych świadczeń w ramach systemów zabezpieczenia społecznego i pomocy socjalnej przy jednoczesnym wiązaniu ich z historią pracy, większa selektywność – np. większa zależność od uczestnictwa w programach aktywizacji, bardziej rygorystyczne kryteria kwalifikacji, np. akceptacja „odpowiednich miejsc pracy” oraz przeniesienie odpowiedzialności na inne podmioty, np. podmioty prywatne i samorządy lokalne (Cantillon, 2011);
- polityka rodzinna jako czynnik produktywności – np. wprowadzanie rozwiązań ułatwiających przerwę w karierze zawodowej, rozszerzanie systemów urlopów rodzicielskich oraz rozmaite usługi opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym (Esping-Andersen i in., 2002);
- inwestowanie w kapitał ludzki – np. większa koncentracja na usługach w wieku wczesnodziecięcym, wyrównywanie szans edukacyjnych i zachęcanie do uczenia się przez całe życie i do szkolenia zawodowego (Esping-Andersen, 2007).

Skuteczne wdrażanie rozmaitych instrumentów jest możliwe tylko pod warunkiem włączenia ich w wielopoziomowy system zarządzania przewidujący łączenie różnych środków socjalnych w dziedzinach m.in. polityki rodzinnej i socjalnej, zatrudnienia, edukacji, ochrony zdrowia, dochodów i opodatkowania. Środki te obejmują:

- płatności pieniężne (świadczenia zależne od dochodu lub o charakterze ubezpieczeniowym, wypłacane opiekunowi lub podopiecznemu);
- bony na opiekę nad dziećmi (ang. *childcare vouchers*), odprawy w przypadku odejścia z pracy w celu opieki nad dziećmi lub innymi bliskimi krewnymi, dotacje na opiekę stacjonarną, wsparcie dochodu dla podmiotów świadczących usługi domowe;
- środki podatkowe (ulgi podatkowe lub odliczenia od podatku wydatków na opiekę nad dziećmi lub innymi osobami);
- usługi (takie jak opieka nad dziećmi, pomoc domowa, dowożenie posiłków (ang. *meals on wheels*), opieka nad dziećmi w miejscu

- pracy, żłobki, przedszkola, usługi opieki nad dziećmi, szkoły, opieka stacjonarna);
- urlopy (płatne i bezpłatne urlopy macierzyńskie, ojcowskie i wychowawcze, przerwy w karierze, konta oszczędnościowe, prawa pracownicze w trakcie urlopu, urlopy edukacyjne lub szkoleniowe przeznaczane na opiekę);
 - zachęty do tworzenia miejsc pracy (np. bony na pracę w domu, ograniczenie czasu pracy, praca w niepełnym wymiarze, zwolnienie ze składek na ubezpieczenie społeczne dla osób pracujących w domu);
 - zachęty do korzystania z usług rynkowych (dofinansowanie kosztów korzystania z opieki świadczonej przez podmioty prywatne i odliczenia od podatku kosztów poniesionych na tę opiekę) (Fuentes i McQuaid, 2015).

Sektory wdrażania inwestycji społecznych

W tabeli 1 przedstawiono przegląd sposobów wdrażania inwestycji społecznych w różnych sektorach polityki społecznej.

Tabela 1. Sektory wdrażania inwestycji społecznych

Działania kompensacyjne	Działania o charakterze inwestycji społecznych		
- świadczenia kompensacyjne dla osób opuszczających rynek pracy	- utrzymywanie lub przywracanie potencjału uczestników rynku pracy	- ułatwianie wejścia na rynek pracy	- inwestowanie w potencjał nowych uczestników rynku pracy
- zasiłki dla bezrobotnych - opieka długoterminowa - minimalny dochód	- urlopy macierzyńskie i ojcowskie - środki aktywnej polityki rynku pracy - zasiłki dla bezrobotnych - minimalny dochód	- wczesna edukacja i opieka nad dziećmi - świadczenia rodzinne (urlopy macierzyńskie i ojcowskie, środki aktywnej polityki rynku pracy) - usługi pomocy dla rodziców - opieka długoterminowa - pomoc osobom niepełnosprawnym	- wczesna edukacja i opieka nad dziećmi - świadczenia rodzinne (urlopy macierzyńskie i ojcowskie) - usługi pomocy dla rodziców - środki aktywnej polityki rynku pracy - pomoc osobom niepełnosprawnym - edukacja i szkolenia
- świadczenia rodzinne (urlopy macierzyńskie) - polityka mieszkaniowa (zapewnianie mieszkań przystępnych cenowo) - opieka zdrowotna - świadczenia chorobowe			

Źródło: opracowanie własne na podstawie De Deken, 2014.

Warto zauważyć, że wskazane w tabeli sposoby wdrażania inwestycji społecznych uwzględniają zarówno te, które stosowane były na początku XX wieku i w okresie powojennym, a które określa się z dzisiejszej perspektywy jako „klasyczne” i/lub „pasywne”, jak i te, które wykazują wysoki potencjał aktywizujący potencjalnych beneficjentów i które rozwija się w praktyce instytucjonalnej od kilkunastu lat.

Czynniki ułatwiające i ograniczające wdrażanie koncepcji inwestycji społecznych

W tabeli 2 przedstawiono przegląd czynników ułatwiających i ograniczających wdrażanie koncepcji inwestycji społecznych.

Tabela 2. Czynniki ułatwiające i ograniczające wdrażanie inwestycji społecznych

Czynniki	Czynniki ułatwiające	Czynniki ograniczające
Prawne	<ul style="list-style-type: none"> - strategia Europa 2020, Pakiet Inwestycji Społecznych - paradygmat działań na rzecz opłacalności pracy (ang. <i>making work pay</i>) (Aasen i in., 2015) - rozumienie inwestycji społecznych jako „pakietów” wzajemnie powiązanych inwestycji na rzecz polityki w różnych obszarach (Abrahamson, 2010) - zapewnienie matkom i ojcom praw jako opiekunom i osobom zarabiającym – wsparcie finansowe, elastyczność, wysokiej jakości opieka nad dziećmi, prawo dzieci do opieki wysokiej jakości i do spędzania czasu z rodzicami, prawo do demokratycznej kontroli i wyboru, prawa człowieka, prawa obywatelskie, prawo do pracy, prawo do wsparcia i sprzyjających warunków, prawo do kontroli nad wsparciem, prawo do wsparcia finansowego i praktycznego, prawo do pracy i opieki, prawo do włączenia społecznego, prawo do opieki zdrowotnej wyższej jakości, prawo do elastycznej pracy w ciągu życia, prawo do zbiorowego organizowania się, prawo do zamieszkania, prawo do ochrony socjalnej, prawo do łączenia rodzin, prawo do szkolenia, prawo do uregulowanego statusu pracowniczego (m.in. Bonoli, 2006; Bouget i in., 2015; Crouch, 2013) 	<ul style="list-style-type: none"> - Istnieją dowody empiryczne i odniesienia w literaturze wskazujące, że otrzymywanie świadczeń, ich wysokość i czas otrzymywania nie ma wyraźnego efektu (Bonoli, 2007; 2009; 2012).

Tab. 2 cd.

Czynniki	Czynniki ułatwiające	Czynniki ograniczające
Polityczne	<p>- Świadczenia społeczne umożliwiają ich beneficjentom dalsze inwestowanie w siebie i swoje rodziny (Crouch, 2015).</p>	<p>- Podział między kompensacją a zapobieganiem często nie jest wyraźny (Heidenreich i Rice, 2015).</p> <p>- Elity europejskie są przywiązane intelektualnie i emocjonalnie do idei „Europy”, co nie zawsze odzwierciedla opinia publiczna w ich krajach (Fioramonti i Thümler, 2013; Jenson, 2009a; Jonsson i Jannesson, 2014).</p>
Ekonomiczne	<p>- Inwestycje społeczne pochłaniają coraz większy odsetek wydatków publicznych, częściowo kosztem transferów pieniężnych z tytułu zabezpieczenia społecznego (Daly, 2012; De Deken, 2014; Eichhorst i in., 2010).</p> <p>- Dowody dostępne przed 2008 rokiem i po tym roku wyraźnie wskazują, że skuteczne wzajemne uzupełnianie się działań instytucjonalnych wiąże się z wyższą stopą zatrudnienia i niższą stopą bezrobocia długoterminowego (Hemerijck, 2013; Eichhorst i Hemerijck, 2008).</p> <p>- Szanse na zatrudnienie i aktywizacja rynku pracy (Ferrera, 2005; Heidenreich i Rice, 2015).</p>	<p>- Koncepcja inwestycji społecznych jako kluczowego elementu alternatywnej strategii makroekonomicznej wydaje się nie do realizacji w warunkach konkurencji wewnątrz UE (Keating i McCrone, 2015).</p> <p>- Ograniczona jest skuteczność w przeciwdziałaniu ubóstwu (Cantillon, 2011).</p> <p>- Brak skoordynowanej polityki budżetowej w UE utrudnia skuteczną reakcję na recesję na poziomie makroekonomii (Ferrera i in. 2001).</p> <p>- Rządy nie dysponują zasobem kapitału i umiejętności wystarczającym do sprostania „nowym rodzajom ryzyka społecznego” (Hämäläinen i Heiskala, 2007).</p> <p>- Niedawny kryzys gospodarczy wstrząsnął mocno ugruntowanymi poglądami o profilach ryzyka i zwrotu z tradycyjnych inwestycji (Heidenreich i Rice, 2015).</p> <p>- Korzystne wyniki („zwrot z inwestycji”) w zakresie wzrostu gospodarczego, szansa na zatrudnienie i łagodzenia ubóstwa zależą od wzajemnie uzupełniających się zbiorów świadczeń (Hemerijck i in., 2009).</p>

Tab. 2 cd.

Czynniki	Czynniki ułatwiające	Czynniki ograniczające
Spoleczne	<ul style="list-style-type: none"> - Świadczenia społeczne w coraz większym stopniu kieruje się do grup o niskich dochodach (Cantillon, 2011). - Przeniesienie nacisku na inwestycje społeczne wymaga jednoczesnego wysiłku na rzecz kierowania ich, skuteczniej niż dotąd, do grup w niekorzystnej sytuacji (Eichhorst i in., 2010). 	<ul style="list-style-type: none"> - Ponieważ polityka liberalizacyjna UE łączy się z prywatyzacją, konkurencją i komercjalizacją, istnieje ryzyko, że skutkiem będzie niska jakość usług, dumping społeczny i wykluczenie klientów szczególnie wrażliwych (Hemeryck i Vandenbroucke, 2012). - Perspektywa szans na zatrudnienie w połączeniu z koncentracją na wykluczeniu społecznym może prowadzić do wzajemnie sprzecznych skutków (Cantillon, 2011).
Kulturowe	<ul style="list-style-type: none"> - otwarte społeczeństwo, solidarność, różnorodność, sprawiedliwość społeczna (Fioramonti i Thümler, 2013) 	<ul style="list-style-type: none"> - długoterminowy problem imigracji w kontekście integracji europejskiej (Henriksen i in., 2015)

Źródło: opracowanie własne.

2.2. Kontekst narodowy inwestycji społecznych w wybranych państwach europejskich

W niniejszym podrozdziale zaprezentowany zostanie narodowy kontekst inwestycji społecznych w wybranych państwach europejskich. Tę część monografii przygotowano na podstawie materiałów źródłowych opublikowanych głównie w językach narodowych partnerów biorących udział w projekcie InnoSI, w ramach którego prowadzono badania nad innowacyjnymi inwestycjami w Europie. Dlatego analiza narodowego kontekstu inwestycji obejmuje rodzime państwa partnerów, którzy przekazali Autorom niniejszej publikacji główne wnioski z kwerendy dostępnych materiałów w językach narodowych, a więc Finlandię, Grecję, Hiszpanię, Holandię, Niemcy, Szwecję, Węgry, Wielką Brytanię i Włochy.

Tematyka niniejszego podrozdziału prezentuje główne perspektywy naukowe, które dominują w badaniach nad inwestycjami społecznymi, najważniejsze obszary tematyczne inwestycji społecznych i instrumen-

ty ich realizacji w wyżej wskazanych państwach europejskich, czynniki sprzyjające i ograniczające implementację tego nowego paradygmatu w politykach społecznych państw, a także wpływ kryzysu ekonomicznego, który wystąpił w Europie w 2008 roku, na rozwój inwestycji społecznych w poszczególnych krajach.

Analiza inwestycji społecznych w kontekście krajowym, zawarta w aktualnej literaturze naukowej, wskazuje, że badacze przyjmują dwie zasadnicze perspektywy naukowe: instytucjonalną i funkcjonalną. Jako najważniejszą instytucję związaną z wdrożeniem podejścia inwestycyjnego najczęściej wymienia się rząd centralny, który odgrywa aktywną rolę w wyznaczaniu nowych trendów, a także w opracowywaniu nowych strategii i instrumentów w polityce społecznej (Palme i Cronert, 2015; Hills, 2011; Lupton i in., 2015). Część autorów zwraca uwagę na zmieniający się układ instytucjonalny podmiotów zaangażowanych we wdrażanie inwestycji społecznych. Chodzi między innymi o rosnącą rolę sektora prywatnego w Szwecji w dostarczaniu usług społecznych (Szebehely i Trydegård, 2012) czy znaczenie sektora pozarządowego w kreowaniu innowacyjnych rozwiązań problemów społecznych w Grecji (Tsobanoglou, 2011). Opis zmian instytucjonalnych w opracowywaniu i wdrażaniu polityki społecznej jest obecny także w pracach badaczy holenderskiego systemu instytucjonalnego realizacji polityki społecznej (Hemerijck, 2012a). W raporcie z badań autorstwa F. Maino i M. Ferrery z 2013 roku opisano głównych uczestników „drugiej polityki społecznej” (*secondo welfare*) we Włoszech i zilustrowano dynamikę zmian w zakresie działań socjalnych w niektórych, szczególnie ważnych sektorach, np. działalności socjalnej przedsiębiorstw, ubezpieczeń, działalności dobroczynnej i działań społeczności obywatelskich, zwłaszcza na poziomie lokalnym. W Holandii również obserwuje się ten proces i określa się go jako „przejście od państwa opiekuńczego do społeczeństwa partycypacyjnego” (Verhoeven i Tonkens, 2013), w którym państwo traci rolę instytucji dominującej w systemie realizacji polityki społecznej. Międzynarodowe porównania w ramach danych PISA, OECD i Eurostatu odgrywają istotną rolę w ocenie zmian instytucjonalnych w Niemczech. Kategorie, w których Niemcy sytuują się pośrodku lub w dolnej części rankingów, wskazują zwykle na niską jakość działania instytucji, np. w zakresie systemu edukacji czy wsparcia dzieci i młodzieży (Naumann, 2014; Klinkhammer, 2010). Na podstawie wyników

badania efektywności działania instytucji realizujących politykę społeczną w Grecji niektórzy autorzy twierdzą, że grecki system socjalny nie jest dobrze przygotowany na sprostanie takim wyzwaniom, jak recesja gospodarcza i kryzys na rynku pracy (Matsaganis, 2012).

Autorzy przyjmujący perspektywę funkcjonalną skupiają się na weryfikowaniu skuteczności instrumentów realizacji nowego paradygmatu inwestycyjnego w wybranych państwach europejskich. W przypadku Szwecji badacze rozpatrują czynniki ułatwiające i utrudniające opracowywanie i wdrażanie tych nowych instrumentów (Qvist, 2008; Lindblom, 2014). W Wielkiej Brytanii szereg badań ocenia konkretne przykłady polityki i programów inwestycyjnych (Chaney, 2015; Churchill i Clarke, 2010; Newman, 2011), zaś w węgierskiej literaturze naukowej pojawia się krytyka tych instrumentów i programów, których wyniki wdrażania okazały się niezadowalające (Blaskó, 2009; Gyula, 2015; Tésits i in., 2015). W odniesieniu do Hiszpanii istnieją analizy dotyczące ewolucji systemu wsparcia społecznego i jego oceny w kontekście ochrony praw socjalnych obywateli i tworzenia przestrzeni dla generowania innowacji społecznych (Rodríguez-Cabrero, 2004).

Z kolei pewne elementy perspektywy behawioralnej pokazują, jak poszczególne podmioty reagują na zmiany w polityce socjalnej państwa (Nilsson i Axelsson, 2013; Lindblom, 2014). Perspektywa taka jest obecna nie tylko w szwedzkiej literaturze naukowej, lecz także w niemieckiej. Podejście behawioralne reprezentuje Centrum na rzecz Inwestycji i Innowacji Społecznych (Zentrum für soziale Investitionen und Innovationen) w Heidelbergu oraz prace: A. Schröer i S. Sigmund (2012), V. Then i K. Kehl (2012) czy A. Schröer, H. K. Anheier i V. Then (2012). Analizuje się w nich grupę podmiotów zaangażowanych w realizację inwestycji społecznych, próbując ustalić, dlaczego i w jakich warunkach dani aktorzy inwestują w realizację celów społecznych. W greckiej literaturze naukowej omawia się rolę różnych podmiotów w opracowywaniu i wdrażaniu innowacji społecznych. D. Balourdos i K. Geormas (2012) przedstawiają role organizacji non-profit, sektora gospodarki społecznej i partnerstw publiczno-prywatnych w dostarczaniu innowacyjnych rozwiązań problemów społecznych. W literaturze dotyczącej Hiszpanii R. Tamames i A. Rueda (2014) omawiają wpływ działań administracji na zdolność regionów autonomicznych do skutecznego wdrażania innowacyjnych rozwiązań w ich politykach społecznych.

W przypadku Szwecji i Finlandii literatura poddana przeglądowi dotyczy różnych perspektywy analizy inwestycji społecznych. Ponadto niektórzy badacze podejmują próby charakterystyki inwestycji społecznych z więcej niż jednej perspektywy (Saari, 2013; Sipilä, 2011). J. Koivisto i in. (2014) przedstawiają – z perspektywy instytucjonalnej i funkcjonalnej – internetowe narzędzie współpracy o nazwie Innokylä („Wioska Innowacji”), mające na celu usprawnienie opracowywania i rozpowszechniania innowacji w sektorze zdrowia i opieki społecznej w Finlandii. Innym rozwiązaniem wartym uwagi są banki pracy mające status przedsiębiorstw społecznych, których działalność zorientowana jest na wsparcie osób długotrwale bezrobotnych, częściowo niezdolnych do pracy oraz młodzieży bez podstawowego wykształcenia (Klemelä, 2015). Podobnie jest w przypadku autorów włoskich, którzy analizują inwestycje społeczne i innowacje społeczne z różnych perspektyw. Dla przykładu G. Di Lieto i R. Rizza (2010) omawiają zagadnienia związane z cechami ochrony socjalnej pracy we Włoszech z perspektywy behawioralnej i funkcjonalnej; M. Ferrera (2014) koncentruje się na formach innowacji społecznych oraz inicjatyw i projektów w ramach *secondo welfare*, opisując – zarówno z perspektywy instytucjonalnej, jak i funkcjonalnej – pojawiające się tendencje i sztandarowe inicjatywy na gruncie włoskim.

Rozpatrując obszary tematyczne i instrumenty implementacji inwestycji społecznych opisywane w literaturze naukowej, można stwierdzić, że autorzy ze wszystkich analizowanych krajów koncentrują się głównie na tematach związanych z wczesną edukacją i opieką nad dzieckiem, wsparciem rodziców na rynku pracy przez łączenie życia zawodowego i rodzinnego oraz z aktywną polityką rynku pracy. W literaturze szwedzkiej wsparcie dla rodziców obejmuje nowe rodzaje ogólnych i specyficznych instrumentów polityki z uwzględnieniem takich elementów, jak ustruktrowane dobrowolne programy dla rodziców. Są one organizowane i finansowane głównie przez gminy, ale obejmują też działania organizowane przez organizacje społeczeństwa obywatelskiego (Lundqvist, 2015). D. Del Boca (2002) koncentruje się na strukturze instytucjonalnej włoskiego rynku pracy i na włoskim systemie opieki nad dziećmi finansowanym ze środków publicznych. Wyniki jej badań wskazują, że dostępność opieki nad dziećmi i możliwość pracy w częściowym wymiarze czasu zwiększa tyleż prawdopodobieństwo

podejmowania i kontynuowania aktywności zawodowej co jednocześnie podejmowania decyzji o posiadaniu dzieci przez obywateli. Analizując cechy systemu opieki nad dziećmi we Włoszech oraz jego powiązania z decyzjami matek o uczestnictwie w rynku pracy, D. Del Boca i D. Vuri (2007) twierdzą, że polityka, która ograniczałaby obciążenie finansowe włoskich rodzin i zapewniałaby rozszerzenie systemu opieki nad dziećmi, pozytywnie wpłynęłaby na decyzje matek o uczestnictwie w rynku pracy. W fińskiej literaturze naukowej instrumenty opieki nad dziećmi są dość szeroko opisywane (Strandell, 2013; Mahon i in., 2012; Nygård i Krüger, 2012). Są wśród nich takie rodzaje instrumentów, jak: ulgi podatkowe (Sipilä, 2011), partnerstwa krajowe (Mahon i in., 2012), programy rządowe (Salmivalli i in., 2013) i programy prowadzone przez samorządy lokalne (Strandell, 2013). W zakresie polityki integracji imigrantów inwestycje społeczne odnoszą się do programów, które mają na celu pomoc w szybszym wprowadzeniu nowo przybyłych dorosłych imigrantów na szwedzki rynek pracy (Qvist, 2008). Instrumentami rozwoju rynku pracy i tworzenia miejsc pracy interesują się również badacze holenderscy. Hemerijck (2011) podkreśla, że reformy socjalne są w Holandii prowadzone bardzo intensywnie pod względem zakresu już od lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia. Doprowadziło to do wytworzenia istotnego i skutecznego modelu reformy instytucji społecznych opartego na tworzeniu miejsc pracy o niepełnym wymiarze czasowym oraz wprowadzeniu elastyczności w zakresie pracy. I. Verhoeven i E. Tonkens (2013) opisują procesy decentralizacji polityki i finansów publicznych na poziomie lokalnym, mające na celu zwiększenie kompetencji władz lokalnych i obywateli w zakresie podejmowania decyzji dotyczących ich miejscowości lub okolicy.

W niemieckiej literaturze naukowej charakteryzuje się instrumenty związane z usługami dla rodzin, placówkami opieki nad dziećmi, zasiłkami rodzinnymi, a także usługami w ramach aktywnej polityki rynku pracy, jednak niemieccy socjologowie przedstawiają również szersze ujęcie tych zagadnień. Wśród opisywanych instrumentów są zatem partnerstwa publiczno-prywatne, wsparcie prawne i regulacyjne dla organizacji trzeciego sektora, wprowadzanie rynku inwestycji społecznych obejmującego wsparcie publiczne, dostępność elastycznego kapitału dla przedsiębiorców społecznych w postaci funduszy i obligacji społecznych, a także usługi pośrednictwa obejmujące *rating* orga-

nizacji trzeciego sektora, zarządzanie portfelami inwestycyjnymi oraz tworzenie sieci inwestycji społecznych (Petrick i Weber, 2015; Schröer i Sigmund, 2012).

W przypadku Hiszpanii dyskusja na temat obszarów inwestycji społecznych dotyczy głównie zabezpieczenia potrzeb materialnych i społecznych osób starszych, w tym publicznego systemu emerytalnego i zachęt do tworzenia alternatywnych źródeł przyszłych emerytur (Abellán García i Pujol Rodríguez, 2013). Omawiane są także reformy systemu ochrony zdrowia w kierunku jego prywatyzacji i redukcji wydatków na publiczną służbę zdrowia (Comisión de salud, 2012).

R. Lupton i in. (2015) zauważyli, że przez pięć lat rządów koalicyjnych w Wielkiej Brytanii (2010–2015) wydatki na dzieci i na niezwiązane z dziećmi świadczenia dla osób w wieku produkcyjnym spadły, natomiast nakłady publiczne na emerytów i rencistów wzrosły. Do najważniejszych instrumentów wdrażania inwestycji społecznych w Wielkiej Brytanii należały: reforma świadczeń powszechnych i zależnych od dochodu, w tym państwowych emerytur i rent, systemu podatkowego, świadczeń dla bezrobotnych, świadczeń mieszkaniowych, zasiłku na dzieci, ulg podatkowych i ogólnego limitu świadczeń. Wymieniono następujące akty prawne wspierające restrukturyzację brytyjskiego systemu socjalnego: Biała księga usług publicznych z 2011 r. (*The Open Public Services White Paper*, 2011; Dowling i Harvie, 2014), ustawa o kompetencjach władz lokalnych z 2011 r. (*The Localism Act*, 2011; Lupton i in., 2015; Dowling i Harvie, 2014), ustawa o wartościach społecznych w usługach publicznych z 2012 r. (*The Public Services (Social Value) Act*, 2012; Dowling i Harvie, 2014) oraz ustawa o opiece społecznej z 2014 r. (*The Social Care Act*, 2014; Lupton i in., 2015).

W węgierskiej i greckiej literaturze naukowej brakuje tekstów analitycznych poświęconych kwestii obszarów tematycznych i instrumentów inwestycji społecznych w tych krajach. Można zaryzykować tezę, że po części jest to spowodowane brakiem posługiwania się przez tamtejszych badaczy pojęciem inwestycji społecznych, co wcale nie wyklucza poszukiwania przez instytucje sektora publicznego, społecznego i podmioty prywatne tych dwóch państw nowych rozwiązań mających na celu aktywizację społeczną i zawodową tamtejszych społeczeństw.

Odnosząc się do czynników ułatwiających realizację podejścia inwestycyjnego, naukowcy uznają, że najważniejsze z nich mają charakter

finansowy. W przypadku Włoch M. Ferrera (2014, s. 146) koncentruje się na *secondo welfare*, w ramach której „zazwyczaj mobilizuje się dodatkowe środki niepubliczne udostępnione przez bardzo różnorodne podmioty gospodarcze i społeczne: prywatne i branżowe fundusze ubezpieczeń, partnerów społecznych (często na poziomie lokalnym lub poszczególnych przedsiębiorstw), różnego rodzaju stowarzyszenia terytorialne, banki, fundacje, instytucje dobroczynne i wreszcie zasobne gospodarstwa domowe”. D. Del Boca (2002) sugeruje, że zwiększenie dostępności opieki nad dziećmi otworzyłyby większe możliwości pracy dla kobiet, a jednocześnie obniżyłyby koszt podjęcia pracy w pełnym wymiarze. Zwiększenie oferty publicznej opieki nad dziećmi pod względem liczby miejsc i długości godzin pracy można by sfinansować nieznaczną podwyżką podatku od wynagrodzeń. Z kolei szwedzcy autorzy twierdzą, że finansowanie publiczne z podatków pobieranych przez władze centralne i lokalne ułatwia realizację inwestycji społecznych. Powszechna, łatwa i nieodpłatna dostępność usług socjalnych ma zasadnicze znaczenie dla rozwoju społeczeństwa w Szwecji (Lundqvist, 2015; Lindblom, 2014). Opinie te znajdują także potwierdzenie w debatach naukowców fińskich. J. Klemelä w opracowaniu na temat banków pracy (2015) podaje przykład dotacji państwowych na zatrudnienie oraz środków przeznaczonych na eksperyment z bankiem pracy przez Ministerstwo Spraw Społecznych i Zdrowia. R. Mahon i in. (2012) wspominają o wdrażaniu podejścia inwestycyjnego w polityce społecznej, kiedy związane jest to z obniżeniem kosztów realizacji usług społecznych.

Wielu badaczy z analizowanych tu państw wymienia uregulowania prawne i programy publiczne jako czynniki sprzyjające rozwojowi podejścia inwestycyjnego. M. Nygård i N. Krüger (2012) piszą o wsparciu w postaci programów, których inicjatorami są partie polityczne, a realizatorami rządy; A. Gyarmati (2008) wymienia ministerstwa i związane z nimi instytucje opracowujące rządowe społeczne strategie inwestycyjne na Węgrzech. A. Kelen (2012), É. Fekete i K. Lipták (2014) oraz R. Tésits i in. (2014) opisują rolę węgierskich władz lokalnych w tworzeniu spółdzielni społecznych i w organizowaniu alternatywnych programów gospodarczych.

Autorzy holenderscy podkreślają zaangażowanie, partycypację i odpowiedzialność obywateli w zakresie organizowania opieki i usług socjalnych, które nie są już, jak bywało w przeszłości, postrzegane jako

przysługujące każdemu obywatelowi prawo socjalne. Obywatele muszą częściowo samodzielnie organizować sobie opiekę w ramach rodzin i sieci społecznych (Hemerijck, 2012a). Dzięki aktywnej postawie obywatelskiej można ograniczyć nadmierne uzależnienie obywateli od państwa; należy dążyć do przejścia od biernej solidarności – wyrażającej się w płaceniu podatków i składek – do aktywnej, oznaczającej konkretne wsparcie ze strony rodziny, wolontariuszy i sąsiadów (Verhoeven i Tonkens, 2013). Zatem rozwiązania proinwestycyjne w przypadku Holandii mogą funkcjonować dzięki obywatelskiemu zaangażowaniu.

Pewnym czynnikiem ułatwiającym, który choć nieopisywany *explicit* w istniejącej literaturze przedmiotu, pozwala się zauważyć pośrednio, jest spójność działań podejmowanych na rzecz wdrożenia podejścia inwestycyjnego w polityce społecznej. Perspektywa ta dotyczy głównie Niemiec. Badacze zaobserwowali na przykład, że niemieckie ministerstwa realizujące w ramach swoich zakresów kompetencji politykę rodzinną, mają u podstaw swojej działalności wzajemnie wykluczające się cele: Ministerstwo Spraw Społecznych dąży do równego uczestnictwa obojga płci w rynku pracy, a Ministerstwo do spraw Rodziny wspiera tradycyjny model rodziny. W konsekwencji wpływ inwestycji społecznych na wybrane grupy społeczne (np. samotne matki) jest marginalny. Jak zauważają I. Naumann (2014) i I. Dingeldey (2006), skuteczna realizacja koncepcji inwestycji społecznych wymaga spełnienia skomplikowanych warunków, zgodnych co do kierunku, i koncentracji przede wszystkim na wartościach i celach społecznych. W Niemczech widać też, że działania polityczne zmierzające do integracji na rynku pracy, lecz nieuwzględniające przyczyn bezrobocia (np. niewystarczających kwalifikacji na dane stanowisko, problemów zdrowotnych lub rodzinnych), prowadzą do krótkoterminowego zatrudnienia zamiast do długotrwałej obecności danej osoby na rynku pracy (Dingeldey, 2006; Lehndorff, 2006). Koncentracja na grupach społecznych uzyskujących stałe dochody i na niskokosztowych działaniach nie prowadzi do realizacji celów inwestycji społecznych (Dingeldey, 2006; Olk, 2007).

U podstaw inwestycji społecznych muszą istnieć takie wartości, jak równość, demokracja, samorealizacja oraz prawo wyboru przez jednostki własnej drogi życiowej (Evers i in., 2012). Wielu autorów zwraca uwagę na wysoki stopień upolitycznienia debaty na temat systemu socjalnego w Wielkiej Brytanii i daleko idące skutki tej sytuacji na polu

społecznym i kulturowym. Przykładem może być program *Troubled Families* zmierzający do zmian w życiu 120 tys. najczęściej doświadczonych rodzin w Anglii. Obejmuje on szereg interwencji, w tym wspólne działania różnych instytucji i programy wsparcia dla rodziców. Program jest źródłem innowacji rozszerzającym granice definicji systemu socjalnego i państwa opiekuńczego (Daly i Bray, 2015), a jednocześnie ma wysoce interwencyjny charakter prowadzący do przesuwania granic między państwem a rodziną. Wielka Brytania jest państwem, w którym ów indywidualizm oraz prawo do prywatności nie może być naruszane przez istniejący system wsparcia społecznego.

Jako czynniki utrudniające wdrażanie inwestycji społecznych wymienia się w literaturze szwedzkiej problemy w zakresie zarządzania utrudniające sprawną współpracę kompetentnych organów regionalnych lub lokalnych, np. brak ustalonych procedur lub wspólnego planowania (Lindblom, 2014). Innym czynnikiem ograniczającym jest nadmierna ingerencja państwa w indywidualne prawo do samostanowienia, np. zmuszanie do uczestnictwa w nieskutecznych inicjatywach aktywizujących (Van Aerschoot, 2014). Często wskazywanym w literaturze problemem utrudniającym wdrożenia podejścia inwestycyjnego jest ogólny spadek wydatków na politykę społeczną w Szwecji (Bengtsson, 2014). W literaturze greckiej i węgierskiej jako główne utrudnienie we wdrażaniu inwestycji społecznych wymienia się kryzys gospodarczy (Mózer i in., 2015; Matsaganis, 2012; Triantafyllopoulou, 2012; Parlaris, 2011). Jakkolwiek i przed 2008 rokiem inwestycje społeczne były w Grecji stosunkowo słabo rozwinięte, to obecnie sytuacja gospodarcza ogranicza wprowadzanie tej koncepcji w polityce społecznej. Niektórzy autorzy zauważają, że na Węgrzech, mimo wycofywania się państwa z polityki opartej na biernych transferach, nie rozwijano w wystarczającym stopniu nowych usług społecznych; wielkość środków przeznaczanych na aktywne narzędzia rynku pracy uległa znacznemu ograniczeniu, podobnie jak stosowanie aktywnych instrumentów polityki społecznej, takich jak kursy, poradnictwo, szkolenia w zakresie przygotowania zawodowego, towarzyszące publicznym programom na rzecz zatrudnienia (Makay i Blaskó, 2012; Bakó i in., 2014; Gyula, 2015). Podobna sytuacja została zdiagnozowana w odniesieniu do Hiszpanii, gdzie zwraca się uwagę na brak fiskalnych zdolności rządu centralnego do finansowego zaspokojenia społecznych potrzeb obywateli. Bariery

natury finansowej uniemożliwiają rozwój podejścia inwestycyjnego w polityce społecznej tego kraju (Rodríguez-Cabrero, 2014).

R. Hazenberg i in. (2015) dokonali przeglądu literatury analizującej podejście proinwestycyjne w Wielkiej Brytanii i stwierdzili istnienie na brytyjskim rynku społecznym kilku wzajemnie powiązanych czynników ograniczających jego rozwój. Pierwszym z nich jest brak narzędzi oceny ryzyka i pomiaru oddziaływania społecznego, czego konsekwencją jest rozdrobnienie, ograniczony przepływ informacji i stosowanie niewłaściwych instrumentów finansowych, zapożyczonych z konwencjonalnego rynku. Drugi czynnik to niedobór informacji prowadzący do stosowania nadmiernie długotrwałych procesów analizy ekonomiczno-finansowej przez organizacje chcące unikać zagrożeń. Analizy te zwiększają koszty transakcji, a koszty te rosną jeszcze bardziej wskutek dużej liczby źródeł inwestycji, z których muszą korzystać pośrednicy finansowi działający na rynku inwestycji społecznych, w porównaniu z podobnymi funduszami na rynku konwencjonalnym. Kolejny czynnik utrudniający to wysokie koszty transakcji, które powodują, że kapitał dostępny do ponownego wykorzystania jest mniejszy, a propozycje obciążone wyższym ryzykiem wypadają z rynku inwestycyjnego w wyniku konkurencji cenowej. Stwierdzono również trudności typowe dla prób pomiaru wpływu społecznego, prowadzące do niedoboru informacji o rynku inwestycji społecznych. Ostatnią przeszkodą jest postrzegany brak organizacji po stronie popytu, gotowych do zaangażowania się w inwestycje, oraz powszechna opinia o wysokim ryzyku inwestowania w przedsiębiorstwa społeczne.

W holenderskiej literaturze naukowej autorzy koncentrują się na negatywnych skutkach wdrażania koncepcji „wielkiego społeczeństwa”, która zakłada podejście partycypacyjne i aktywną solidarność, będące „sztandarowymi” hasłami podejścia inwestycyjnego w polityce społecznej. Obywatele słabiej wykształceni i gorzej opłacani mogą doświadczyć wykluczenia społecznego jako osoby z grup szczególnie na nie narażonych (Trappenburg, 2013). W badaniach wykazano rosnącą nierówność obywateli wynikającą z tego, że aktywne postawy obywatelskie przejawiają najczęściej wysoko wykształceni mieszkańcy dużych miast oraz mieszkańcy obszarów wiejskich (Uitermark, 2014).

We włoskiej literaturze naukowej za główny czynnik ograniczający skuteczne wdrażanie inwestycji społecznych uznaje się strukturę insty-

tuczonalną, przejawiającą się szczególnie w sztywności i niedoskonałości rynku pracy, a także w charakterze systemu opieki nad dziećmi, finansowanego ze środków publicznych (Del Boca, 2002). Sztywność ta zwiększa koszt posiadania dzieci, zarazem zniechęca zameężne kobiety do uczestnictwa w rynku pracy. W tym samym kontekście D. Del Boca i D. Vuri (2007) odnotowują, że opieka nad dziećmi we Włoszech, choć częściowo dotowana, jest niewystarczająco dostępna i elastyczna pod względem dostosowania jej do godzin pracy rodziców. Nie pozwala to na podjęcie pracy w pełnym wymiarze godzin, a na włoskim rynku pracy takie właśnie oferty przeważają.

W Niemczech za główną przeszkodę we wdrażaniu inwestycji społecznych uznaje się ograniczony rynek w tej dziedzinie. Autorzy twierdzą, że wsparcie rozwoju rynku inwestycji społecznych powinno przybierać postać bardziej elastycznych uregulowań w zakresie kapitału inwestycyjnego, wsparcia prawnego, regulacyjnego i finansowego ze strony władz publicznych oraz stworzenia wystandardyzowanych narzędzi pomiaru oddziaływania, w tym oddziaływania społecznego sieci pośredników (Schröer i Sigmund, 2012; Schröer i in., 2012).

Wpływ kryzysu gospodarczego, który rozpoczął się w 2008 roku, na inwestycje społeczne jest oceniany w poszczególnych państwach w bardzo zróżnicowany sposób. Część badaczy twierdzi, że następujące w wyniku kryzysu procesy, takie jak konsolidacja fiskalna, reforma systemów socjalnych, a także zmiany demograficzne (starzenie się ludności) prowadzą w Wielkiej Brytanii do wzrostu udziału wydatków na osoby starsze i ochronę zdrowia w całości wydatków socjalnych, przy jednoczesnym spadku udziału wydatków na rodziny w wieku produkcyjnym i na wzrost gospodarczy (Corlett i in., 2015; Lupton i in., 2015). Jednocześnie w analizach podkreśla się, że podjęte przez rząd koalicyjny (2010–2015) decyzje o finansowaniu polityki socjalnej nie były bezpośrednią ani konieczną reakcją na kryzys gospodarczy z 2008 roku. Wielu autorów wskazuje, że miały wymiar polityczny, a konkretnie ich celem było wdrożenie neoliberalnej perspektywy do polityki społecznej (Corlett i in., 2015; Hills, 2011; Dowling i Harvie, 2014). J. Hills na przykład sugeruje, że tendencje obserwowane przez niego w reformie systemu socjalnego Wielkiej Brytanii wskazywały na dążenie do modelu amerykańskiego (Hills, 2011). Zarówno w dziedzinie świadczeń socjalnych, jak i w węższym sektorze inwestycji społecznych kładziono

nacisk na urynkowanie. Zjawisko to obserwowano już przed 2008 rokiem (Hills, 2011; Newman, 2011), jednak tendencja ta ostatnio przyspieszyła, a wielu badaczy twierdzi, że urynkowanie wynika z motywów politycznych (Newman, 2011) i ma szersze konsekwencje społeczne (Dowling i Harvie, 2014; Hills, 2011; Newman, 2011).

Na Węgrzech w latach następujących po kryzysie drastycznie spadł odsetek osób korzystających z usług i transferów społecznych, spadła także wartość świadczeń wypłacanych jako uzupełnienie dochodu. Kwotę 28 500 HUF wypłacaną w charakterze regularnego świadczenia społecznego dla osoby w wieku produkcyjnym (przy czym wysokość tego świadczenia nie zmieniła się po 2008 roku), zastąpiono świadczeniem zastępującym wynagrodzenie za pracę dla osoby bezrobotnej w wysokości 22 800 HUF (Mózer i in., 2014). Rosnąca stopa ubóstwa wśród obywateli wpłynęła na ustanowienie instrumentów wsparcia rzeczowego w postaci m.in. obniżenia opłat za korzystanie z przedszkoli, bezpłatnego żywienia w szkołach czy darmowych podręczników (Goldmann i in., 2013). W celu zwalczania ubóstwa dzieci i wspierania zatrudnienia kobiet w ustawie o edukacji publicznej przewidziano obowiązkowe przyjmowanie do przedszkoli trzyletnich dzieci, począwszy od 1 września 2015 roku. W ramach przygotowania do programu rodzice mogli ubiegać się o wsparcie w postaci przyjęcia dziecka do przedszkola od 2009 roku (Kertesi i Kézdi, 2012). W wyniku rządowego programu oszczędności i konserwatywnej polityki rodzinnej w zakresie systemu opieki nad osobami starszymi, wielkość dostępnych zasobów spadła, co ma szczególnie niekorzystny wpływ na system dziennych placówek opieki nad osobami starszymi na Węgrzech (Krémer, 2013).

Kryzys z 2008 roku wskazuje się jako czynnik, który pogłębił trwającą tendencję spadku nakładów na szkolenia w kontekście aktywnej polityki rynku pracy w Szwecji (Lindvall, 2011). Podobne zjawisko ograniczania wydatków publicznych na politykę społeczną odnotowuje się w włoskiej i holenderskiej literaturze naukowej. Hemerijck (2012a) twierdzi, że cięcia budżetowe prowadzą bezpośrednio do spadku inwestowania społecznego w obywateli, szczególnie w odniesieniu np. do wsparcia oferowanego młodym rodzicom w zakresie wydatków na opiekę nad dziećmi. We Włoszech w analizowanych publikacjach opisuje się spadek nakładów finansowych na usługi publiczne oraz obniżenie ogólnego budżetu dedykowanego inwestycjom społecznym

i przydzielanego władzom regionalnym i lokalnym. Lokalne systemy socjalne wspiera krajowy fundusz, którego środki finansowe znacznie obniżono w porównaniu z latami 2000 i 2008. V. Sergi i Y. Kazepov (2014) analizują wpływ kryzysu 2007–2008 na rynek pracy we Włoszech. W tym kraju kryzys gospodarczy spowodował znaczne pogorszenie sytuacji na rynku pracy, który już wcześniej był niezrównoważony, podzielony i rozdrobniony. Aktywne i bierne środki polityki rynku pracy, zarówno na szczeblu krajowym, jak i lokalnym, wydają się tylko częściowo skuteczne, a ich działanie jest bardzo rozproszone, zależnie od kontekstu lokalnego. M. Leon i E. Pavolini (2014), koncentrując się na polityce rodzinnej i opiekuńczej, twierdzą, że kryzys gospodarczy postawił Włochy i Hiszpanię w sytuacji „stałego napięcia” wynikającego z cięć wydatków socjalnych oraz innych programów oszczędnościowych.

I. Nassioulas (2015) twierdzi, że inwestycje społeczne mogą być *remedium* na kryzys. Tworząc środowisko dla inwestycji publicznych i prywatnych oraz bezpośrednich inwestycji zagranicznych zobowiązujące do osiągnięcia wymiernych rezultatów w zakresie podwyższenia jakości zatrudnienia oraz przywrócenia spójności społecznej, Grecja może doprowadzić do zrównoważonego rozwoju społecznego i wzrostu dochodów rodzin. Inni autorzy podkreślają, że w sytuacji ogólnej zapaści finansowej w Grecji, spowodowanej nie tylko ostatnim kryzysem gospodarczym tego państwa, ale także jego niewłaściwą polityką fiskalną i gospodarczą, sektor publiczny nie podejmuje nowych inicjatyw w obszarze polityki społecznej ze względu na deficyt budżetowy. Zarazem wpływ kryzysu na rynek pracy i dystrybucję dochodów wskazuje, że ochrona socjalna jest obecnie potrzebna jak nigdy wcześniej. Autorzy poddają krytycznemu przeglądowi reakcje w zakresie polityki społecznej w warunkach cięć wydatków socjalnych i reform programów socjalnych, twierdząc, że system socjalny Grecji nie ma możliwości sprostania aktualnym wyzwaniom społecznym, takim jak ubożenie społeczeństwa, bezrobocie czy kryzys demograficzny (Balourdos i Georamas, 2012; Matsaganis, 2012; Triantafyllopoulou, 2012).

W Finlandii i Niemczech kryzys gospodarczy nie miał wymiernego wpływu na debatę naukową w dziedzinie inwestycji społecznych – żadne z analizowanych fińskich i niemieckich publikacji naukowych o inwestycjach społecznych nie dotyczą tej kwestii.

Jak wynika z powyższej analizy, podejście do inwestycji społecznych w państwach europejskich różni się w sposób znaczący i jest determinowane chociażby takimi zmiennymi jak poziom zamożności i rozwoju społeczno-gospodarczego, preferowane wartości i cele społeczne, specyficzne wyzwania społeczne, które pojawiają się w poszczególnych krajach czy gotowość do ponoszenia kosztów finansowania rozwoju kapitału społecznego i ludzkiego. Powyższe wnioski pokrywają się z analizą stanu wdrażania podejścia inwestycyjnego przez państwa europejskie zawartą w raporcie przygotowanym przez Europejską Sieć Polityki Społecznej (European Social Policy Network). Stwierdza on, że można zaobserwować powolne upowszechnianie i dyfuzję podejścia inwestycyjnego w narodowych politykach społecznych, lecz nadal nie jest to trend, który występowałby wszędzie w podobnym zakresie (European Social Policy Network, 2015, s. 12). Oznacza to, że każde z przeanalizowanych państw mimo wezwań ze strony Komisji Europejskiej (European Commission, 2015a) samodzielnie poszukuje optymalnej drogi wzrostu produktywności kapitału ludzkiego i społecznego za pomocą inwestycji społecznych. Elementem wspólnym wszystkim państwom jest zainteresowanie takimi kwestiami, jak tworzenie optymalnych warunków wychowania i opieki nad dziećmi oraz wzrost zatrudnienia i inwestycje na rynkach pracy.

2.3. Rozwiązania proinwestycyjne w polskiej polityce społecznej

Wczesna edukacja i opieka nad dzieckiem

Aktualnie polityka w zakresie wczesnej edukacji i opieki nad dziećmi opiera się na wdrażaniu nowych regulacji w dwóch kluczowych obszarach: rozwoju opieki nad małymi dziećmi (do lat 3) oraz finansowego wsparcia rodzin.

W ostatnich latach obserwujemy w Polsce dynamiczny rozwój działań w zakresie rozwoju instytucjonalnej opieki nad małymi dziećmi, co można uznać za ważny krok w zakresie rozwoju inwestycji społecznych. Jeśli chodzi o opiekę nad dziećmi do lat 3, wdrażane są rozwiązania z 2011 roku, które uprościły zasady prowadzenia żłobków i wprowadziły nowe (lub sformalizowały istniejące nieformalnie) formy opieki (kluby dziecięce, dziennych opiekunów i nianie).

Wsparcie finansowe dla rodzin z dziećmi uległo znaczącej zmianie w 2016 roku, kiedy to wprowadzony został program Rodzina 500+. Przysługujące w ramach tego programu świadczenie wychowawcze w wysokości 500 zł na drugie i kolejne dziecko do lat 18, a na pierwsze w przypadku rodzin o niższych dochodach (800 zł na osobę i 1200 zł w przypadku dziecka niepełnosprawnego) uzupełniło funkcjonujący system świadczeń rodzinnych, kierowany generalnie do rodzin o niskich dochodach, z naciskiem na wsparcie rodzin wielodzietnych oraz rodzin z niepełnosprawnym dzieckiem. Świadczenia rodzinne wypłacane są głównie w gotówce i obejmują 4 główne kategorie świadczeń: 1. zasiłek rodzinny oraz dodatki do zasiłku rodzinnego, 2. świadczenia opiekuńcze (wspierające rodziny z osobami niepełnosprawnymi), 3. jednorazową zapomogę z tytułu urodzenia się dziecka oraz 4. świadczenie rodzicielskie. Prawo do większości świadczeń zależy od dochodu (zasiłek rodzinny i dodatki są wypłacane przy dochodzie poniżej 674 zł na osobę w rodzinie, a w przypadku rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym – 764 zł). Ostatnie zmiany w systemie świadczeń rodzinnych dotyczyły wprowadzenia zasady „złotówka za złotówkę” polegającej na obniżce, a nie całkowitej utracie świadczeń przy przekroczeniu kryterium dochodowego, na podwyższenie wysokości świadczenia pielęgnacyjnego dla rodzica rezygnującego z pracy w celu opieki nad niepełnosprawnym dzieckiem oraz na wprowadzeniu świadczenia rodzicielskiego w związku z urodzeniem dziecka dla rodziców bez prawa do zasiłku macierzyńskiego.

System świadczeń uzupełniany jest przez ulgę podatkową na dziecko, wsparcie z Funduszu Alimentacyjnego, Kartę Dużej Rodziny (system zniżek dla rodzin wielodzietnych) oraz w pomoc w naturze i rzeczową, świadczoną przez lokalną pomoc społeczną oraz organizacje pozarządowe.

Usługi dla rodzin są w Polsce bardzo słabo rozwinięte. Można w tym zakresie wskazać na opiekę nad matką i noworodkiem świadczoną w ramach systemu ochrony zdrowia oraz na rozwijaną aktualnie instytucję asystenta rodziny. Asystent rodziny funkcjonował wcześniej jako rozwiązanie fakultatywne w pomocy społecznej – ośrodki pomocy społecznej mogły, ale nie musiały, oferować podopiecznym wsparcie asystenckie. Od początku 2015 roku pomoc społeczna obowiązkowo zatrudnia asystentów, którzy służą wsparciem rodzinom przeżywającym trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych.

Tabela 3. Ramy strategiczne, prawne i finansowe polityki w zakresie wczesnej edukacji i opieki nad dzieckiem

Ramy strategiczne	<ul style="list-style-type: none"> - Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju - Strategia Rozwoju Kraju 2020 – aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo - Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2020 - Problematykę wczesnej edukacji i opieki nad dziećmi ujmuje się głównie w perspektywie zapewnienia dzieciom opieki dla łączenia życia zawodowego i rodzinnego oraz wsparcia rodzin, szczególnie o niskich dochodach, wielodzietnych czy z dziećmi niepełnosprawnymi. Pojawia się też w strategiach na poziomie regionalnym i lokalnym.
Kluczowe regulacje prawne	<ul style="list-style-type: none"> - Ustawa z 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 (reguluje kwestie opieki nad dziećmi do lat 3) - Ustawa z 7 września 1991 r. o systemie oświaty; Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (reguluje funkcjonowanie przedszkoli – opieki i edukacji dla dzieci w wieku 3–6 lat) - Ustawa z 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (dotyczy świadczeń rodzinnych) - Ustawa z 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci (reguluje zasady udzielania wsparcia finansowego dla rodzin z dziećmi w ramach programu Rodzina 500+) - Ustawa z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (dotyczy wsparcia rodzin przeżywających trudności w pełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych) - Szczegółowe regulacje znajdują się też w innych aktach prawnych, niektóre kwestie są regulowane przez władze lokalne.
Ramy finansowe	<ul style="list-style-type: none"> - Działania w zakresie wczesnej edukacji i opieki nad dziećmi finansowane są głównie z budżetu centralnego oraz budżetów gmin, przy marginalnym wsparciu organizacji pozarządowych oraz zasadzie współpłacenia przez rodziców za niektóre usługi. - W przypadku kwestii opieki nad dziećmi do lat 3 finansowanie centralne realizowane jest głównie za sprawą programów rozwoju instytucji opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 (Maluch, Maluch plus), który wspiera tworzenie oraz funkcjonowanie miejsc opieki (również placówek niepublicznych). Rodzice współpłacą za usługi – wysokość opłat określały gminy. Przedszkola – dla dzieci w wieku 3–6 lat, finansuje je budżet centralny wraz z gminami – oferują bezpłatną opiekę w wymiarze minimum 5 godzin dziennie. - Świadczenia rodzinne i wychowawcze finansowane są z budżetu centralnego, usługi dla rodzin (świadczone m.in. w ramach systemu wsparcia rodziny czy pomocy społecznej) finansowane są przez budżet centralny i gminy, usługi związane z ochroną zdrowia natomiast przez Narodowy Fundusz Zdrowia. Świadczenia w naturze i pomoc rzeczową finansują i dostarczają też podmioty non-profit.

Źródło: opracowanie własne.

Wsparcie łączenia życia zawodowego i rodzinnego

Umożliwienie rodzicom aktywności na rynku pracy oraz łączenia życia zawodowego i rodzinnego wiąże się przede wszystkim z zapewnieniem im specjalnej ochrony w pracy, możliwości korzystania z urlopów dla rodziców, instytucji opieki nad małymi dziećmi (co zostało już omówione w poprzednim punkcie), wsparcia w opiece nad innymi osobami zależnymi oraz zapewnienia możliwości uzyskania zwolnienia z pracy w razie konieczności czasowej opieki nad osobą zależną.

W ostatnich latach obserwujemy znaczące reformy przeprowadzane w zakresie urlopów dla rodziców – zmieniono system urlopów, co doprowadziło do wydłużenia płatnych urlopów przysługujących rodzicom w związku z urodzeniem dziecka. Aktualnie rodzice mogą korzystać z pakietu urlopów dla rodziców, w ramach którego – po ostatnich zmianach wprowadzonych w 2016 roku – oferowane są następujące urlopy:

- macierzyński – obligatoryjny, 20 tygodni (31–37 tygodni przy urodzeniu więcej niż jednego dziecka);
- rodzicielski – fakultatywny, 32 tygodnie (34 w przypadku urodzenia więcej niż jednego dziecka);
- ojcowski – fakultatywny, 2 tygodnie;
- wychowawczy – fakultatywny, 36 miesięcy.

Z urlopu dla rodziców mogą korzystać oboje rodziców z wyjątkiem:

- urlopu macierzyńskiego – 14 tygodni musi wykorzystać matka (poza szczególnymi sytuacjami, np. jej śmiercią, pobytem w szpitalu);
- urlopu ojcowskiego – wyłącznie dla ojca dziecka.

Do korzystania z urlopów uprawnione są osoby pracujące na podstawie umowy o pracę, a także zatrudnione na podstawie umowy zlecenia, samozatrudnione (warunkiem jest opłacanie składek na ubezpieczenie społeczne) oraz funkcjonariusze służb mundurowych. Rodzicom opłacającym składki na ubezpieczenie społeczne (oraz funkcjonariuszom służb mundurowych) przysługuje zasiłek macierzyński na czas korzystania z urlopów: macierzyńskiego (100% podstawy wymiaru), rodzicielskiego (100% przez pierwszych 6 tygodni lub 8 przy porodzie wielorakim, a następnie 60%) i ojcowskiego (100%). Urlop wychowawczy jest bezpłatny. System świadczeń rodzinnych obejmuje świadczenie rodzicielskie, które umożliwia korzystanie z płatnego świadczenia

(w wysokości 1000 zł) przez rok po urodzeniu dziecka rodzicom bez prawa do zasiłku macierzyńskiego.

Prawo przewiduje również wsparcie dla pracujących rodziców w formie zwolnienia z pracy w razie konieczności opieki nad dzieckiem oraz zwolnienia w przypadku choroby dziecka lub innego członka rodziny: dwa dni wolne od pracy dla rodzica dziecka do lat 14 oraz zwolnienia (z zasiłkiem opiekuńczym w wysokości 80% wynagrodzenia) w przypadku choroby dziecka (maksymalnie 60 dni rocznie), innego członka rodziny (maksymalnie 14 dni rocznie) lub konieczności opieki nad małym dzieckiem w razie sytuacji losowych (choroba współmałżonka, zamknięcie placówki opiekuńczej). Prawo zapewnia ochronę kobiet w ciąży (m.in. ochrona przed zwolnieniem, zakaz wykonywania prac uciążliwych, niebezpiecznych lub szkodliwych dla zdrowia, zakaz zatrudniania w godzinach nadliczbowych, w porze nocnej, zakaz delegowania poza miejsce pracy bez zgody pracownicy), matek karmiących piersią, a także rodziców dzieci do lat czterech.

Wsparciem dla osób opiekujących się osobami zależnymi wymagającymi stałej opieki i pomocy ze strony innych (w tym dziećmi niepełnosprawnymi oraz dorosłymi osobami niepełnosprawnymi) są instytucje świadczące opiekę długoterminową, usługi opiekuńcze, oferowana jest też pomoc finansowa – zasiłki dla opiekunów wypłacane w ramach systemu świadczeń rodzinnych. Opiekę długoterminową realizują instytucje ochrony zdrowia oraz instytucje pomocy społecznej. W tym zakresie zaangażowanie wykazują podmioty prywatne oraz podmioty pozarządowe – prowadzą stacjonarne placówki opieki długoterminowej oraz zajmują się opieką domową.

Tabela 4. Ramy strategiczne, prawne i finansowe polityki w zakresie polityki łączenia życia zawodowego i rodzinnego

Ramy strategiczne	<ul style="list-style-type: none"> - Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju - Strategia Rozwoju Kraju 2020 – aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo - Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2020 - Problematyka wsparcia rodziców na rynku pracy pojawia się w krajowych dokumentach strategicznych głównie jako narzędzie zwiększania zatrudnienia, szczególnie kobiet, które są znacznie bardziej obciążone opieką nad osobami zależnymi.
-------------------	--

Tab. 4 cd.

Kluczowe regulacje prawne	<ul style="list-style-type: none"> - Ustawa z 26 czerwca 1974 r. kodeks pracy (reguluje kwestie urlopów dla rodziców, wsparcia kobiet w ciąży, pracownic karmiących dziecko piersią i rodziców) - Ustawa z 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych i ustawa z 25 czerwca 1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa (określają zasady wsparcia finansowego osób przebywających na urloпах dla rodziców oraz zasady wypłacania zasiłku opiekuńczego) - Ustawa z 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (finansowe wsparcie opiekunów osób niepełnosprawnych) - Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (reguluje kwestie opieki w instytucjach całodobowej opieki i usługi opiekuńcze) - Ustawa z 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (określa zasady opieki długoterminowej realizowanej przez instytucje ochrony zdrowia) - Szczegółowe regulacje są też w innych aktach prawnych.
Ramy finansowe	<ul style="list-style-type: none"> - Polityka w zakresie wsparcia rodziców na rynku pracy finansowana jest głównie w ramach systemu ubezpieczeń społecznych oraz z budżetu państwa. - Świadczenia w okresie korzystania z urlopów dla rodziców finansowane są: 1) w ramach systemu ubezpieczeń społecznych z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (ubezpieczenie w razie choroby i macierzyństwa) administrowanego przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych, 2) w ramach systemu ubezpieczeń społecznych rolników administrowanego przez Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie rolników), 3) z budżetu państwa dla określonych kategorii pracowników niepodlegających ubezpieczeniu społecznemu (głównie dla służb mundurowych). - Zasiłki dla opiekunów osób niepełnosprawnych finansuje budżet państwa. - Opiekę w instytucjach całodobowej opieki finansuje się z budżetu państwa i budżetów jednostek samorządu terytorialnego w przypadku instytucji pomocy społecznej oraz z Narodowego Funduszu Zdrowia w odniesieniu do instytucji ochrony zdrowia. - Uzupełniająco zadania finansują podmioty sektora ekonomii społecznej, szczególnie w odniesieniu do placówek opieki.

Źródło: opracowanie własne.

Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy

Polityka przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i wykluczeniu z rynku pracy nastawiona jest, po pierwsze, na zapewnienie dochodu, po drugie, na aktywizację społeczną i zawodową. Nacisk na

aktywizację jest szczególnie widoczny, a wprowadzane rozwiązania mają zapewnić możliwie najwyższą efektywność aktywnej polityki rynku pracy.

Jako istotne jawią się działania na rzecz zapewniania godnego dochodu osobom pracującym. Od 1 stycznia 2017 roku nastąpiło podwyższenie minimalnego wynagrodzenia za pracę do 2000 zł oraz wprowadzono minimalną stawkę godzinową na poziomie 13 zł.

Świadczenia z tytułu bezrobocia przysługują osobom o formalnym statusie osoby bezrobotnej (zarejestrowanej w Powiatowym Urzędzie Pracy). Podstawowe świadczenie to zasiłek dla bezrobotnych; przysługuje on osobom, które w okresie ostatnich 18 miesięcy pracowały przez minimum 365 dni i jest ograniczony czasowo – wypłacany przez 6 lub 12 miesięcy, a jego wysokość zależy od stażu pracy i czasu pobierania zasiłku (wersja podstawowa: 831,10 zł). Inne świadczenia pieniężne z tytułu bezrobocia to m.in. stypendia dla osób objętych działaniami aktywizacyjnymi, świadczenie z tytułu wykonywania prac społecznie użytecznych.

Za zapewnienie minimalnego dochodu odpowiada pomoc społeczna. Uprawnienia do świadczeń z pomocy społecznej zależą od dochodu: dla osoby samotnie gospodarującej 634 zł, na osobę w rodzinie 514 zł. Przewidziano możliwość finansowego wsparcia osób przekraczających kryterium – w bardzo ograniczonym zakresie w formie zasiłków celowych specjalnych. Zasiłki, poza świadczeniami dla osób niezdolnych do pracy z tytułu wieku lub niepełnosprawności, są ograniczone czasowo i generalnie wyrównują dochody maksymalnie do progu interwencji socjalnej. Dodatkowo istnieje możliwość uzyskania jednorazowych zasiłków o charakterze celowym (np. na zakup lekarstw, ubrań).

Dodatkową pomoc dla osób bezrobotnych i zagrożonych wykluczeniem świadczy pomoc społeczna, która oferuje wsparcie poprzez pracę socjalną i katalog świadczeń niepieniężnych, np. schronienie, posiłek, ubranie, pomoc rzeczowa. Za wsparcie mieszkaniowe – lokale komunalne i socjalne – odpowiada gmina, dostępność tej pomocy jest bardzo ograniczona.

Za aktywną politykę rynku pracy odpowiadają instytucje rynku pracy (głównie Powiatowe Urzędy Pracy). Jest ona reformowana w kierunku zwiększania efektywności aktywizacji (m.in. profilowanie osób bezrobotnych, wsparcie dla absolwentów). Do osób bezrobotnych kieruje się usługi i instrumenty rynku pracy, m.in. pośrednictwo pracy,

poradnictwo zawodowe, organizację szkoleń, staży, przygotowanie zawodowe dorosłych, finansowanie podjęcia działalności gospodarczej (w tym w spółdzielni socjalnej), zatrudnienia bezrobotnych do prac interwencyjnych i robót publicznych. Istotne działania w ramach polityki rynku pracy prowadzi się wobec osób młodych i 50+.

Wsparcie osób niepełnosprawnych ma na celu ich aktywizację społeczną i zawodową oraz zapewnienie pomocy finansowej, opieki w domu i poza nim oraz pomocy w funkcjonowaniu w społeczeństwie. Pomoc finansowa jest realizowana przez instytucje ubezpieczeniowe: Zakład Ubezpieczeń Społecznych lub Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, uzupełniająco przez pomoc społeczną, a dla opiekunów w ramach świadczeń rodzinnych. Za aktywizację społeczno-zawodową niepełnosprawnych odpowiadają instytucje rynku pracy oraz pomocy społecznej.

Tabela 5. Ramy strategiczne, prawne i finansowe polityki w zakresie polityki przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy

Ramy strategiczne	<ul style="list-style-type: none"> - Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju - Strategia Rozwoju Kraju 2020 – aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo - Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2020 - Główny akcent pada na aspekt aktywizacji społeczno-zawodowej.
Kluczowe regulacje prawne	<ul style="list-style-type: none"> - Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (reguluje funkcjonowanie systemu pomocy społecznej, w tym prawa do dochodu, świadczeń pieniężnych i niepieniężnych) - Ustawa z 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (ustala finansowe wsparcie osób niepełnosprawnych i ich opiekunów) - Ustawa z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (reguluje świadczenia dla osób bezrobotnych, kreuje aktywną politykę rynku pracy) - Ustawa z 21 czerwca 2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie kodeksu cywilnego (określa zasady funkcjonowania mieszkań komunalnych i socjalnych) - Ustawa z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (normuje wsparcie osób niepełnosprawnych) - Szczegółowe regulacje znajdują się również w innych aktach prawnych. Samorządy terytorialne mogą wprowadzać własne rozwiązania w ramach obowiązującego prawa. Prawo umożliwia zlecenie realizacji części zadań podmiotom prywatnym oraz pozarządowym.

Tab. 5 cd.

Ramy finansowe	<ul style="list-style-type: none"> - Świadczenia dla bezrobotnych i aktywna polityka rynku pracy finansowane są w ramach ubezpieczeń z Funduszu Pracy, uzupełniająco z budżetu państwa i budżetów samorządu terytorialnego. - Pomoc społeczna finansowana jest z budżetów jednostek samorządu terytorialnego oraz budżetu państwa. - Wsparcie osób niepełnosprawnych finansowane jest głównie z Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych. - Duże znaczenie, szczególnie w przypadku finansowania działań o charakterze aktywizacyjnym, mają fundusze europejskie. - Finansowanie ze strony organizacji non-profit ma charakter uzupełniający i obejmuje finansowanie lub współfinansowanie usług i działań realizowanych przez te podmioty. Mogą one na swoje projekty uzyskiwać dotacje od sektora publicznego.
----------------	--

Źródło: opracowanie własne.

Aktywizacja społeczna seniorów

Wsparcie i aktywizacja społeczna seniorów w Polsce odbywa się w ramach polityki senioralnej, która definiowana jest jako „ogół celowych działań organów administracji publicznej wszystkich szczebli oraz innych organizacji i instytucji, które realizują zadania i inicjatywy kształtujące warunki godnego i zdrowego starzenia się” (Rada Ministrów, 2013, s. 4). Polityka senioralna dotyczy następujących obszarów tematycznych wsparcia: zdrowie i samodzielność osób starszych, aktywność zawodowa osób w wieku 50+, aktywność edukacyjna, społeczna i kulturalna seniorów, budowanie srebrnej gospodarki oraz integracja międzypokoleniowa.

Przełomowym momentem dla kształtowania się koncepcji i instrumentów realizacji aktywizacji społecznej seniorów był rok 2012, kiedy decydenci uznali fakt, że jakość życia osób starszych determinowana jest nie tylko czynnikami natury ekonomicznej, ale także ich udziałem w życiu społecznym oraz dostępem do usług społecznych wysokiej jakości. Czynnikiem sprzyjającym tworzeniu rozwiązań prawnych i finansowych w zakresie aktywizacji społecznej seniorów było ustanowienie 2012 roku Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej w Unii Europejskiej (Parlament Europejski i Rada, 2011). Zmiana optyki w realizacji polityki społecznej wobec osób starszych znalazła odzwierciedlenie w ustanowieniu nowych instytucji na szczeblu krajowym: Departamentu Polityki Senioralnej

w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej w 2012 roku i Rady ds. Polityki Senioralnej jako organu konsultacyjno-doradczego Ministra Pracy i Polityki Społecznej w 2013 roku (Szatur-Jaworska, 2015, s. 54). W tym samym roku Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił nowelizację Ustawy o samorządzie gminnym wprowadzającą możliwość powoływania rad seniorów na poziomie gminy (Dz.U. 2013, poz. 1318).

Aktywizacja społeczna osób starszych obejmuje działania nastawione na intensyfikację udziału seniorów w życiu społecznym, szczególnie na poziomie lokalnym, poprzez wolontariat i zaangażowanie na rzecz integracji wewnątrz- i międzypokoleniowej, udział osób starszych w procesach decyzyjnych, choćby w ramach ciał przedstawicielskich, jakimi są rady seniorów, czy poprzez oddolną samoorganizację środowiska na rzecz realizacji jego potrzeb. Istotnym składnikiem działań aktywizacyjnych jest rozwój usług edukacyjnych na rzecz osób starszych, które pozwalają tym osobom zarówno na nabywanie wiedzy, kompetencji i umiejętności wszelkiego typu, z jednej strony ułatwiających bieżące funkcjonowanie w życiu codziennym, z drugiej – realizację zainteresowań czy zapewnienie potrzeb wyższych, związanych z samodoskonaleniem czy rozwojem osobistym (Błądowski i in., 2016, s. 38–40).

Wykorzystanie potencjału osób starszych w obszarze aktywności społecznej i obywatelskiej zdefiniowano jako jeden z głównych celów przyjętego przez Radę Ministrów w 2013 roku dokumentu Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020 (ZDPS).

Najważniejszym instrumentem społecznej aktywizacji seniorów w Polsce, mającym na celu realizację priorytetów ZDPS, jest Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych ASOS realizowany w dwóch edycjach: 2012–2013 oraz 2014–2020. Celem głównym programu w ramach obydwu edycji jest poprawa jakości i poziomu życia osób starszych, dla godnego starzenia się, poprzez aktywność społeczną. Jest on skierowany do osób starszych, w wieku 60+, których liczba w Polsce, w związku z wyżym demograficznym lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia, dynamicznie wzrasta, a które po zakończeniu aktywności zawodowej zainteresowane są zaangażowaniem w życie społeczne i wykorzystaniem swojego potencjału wiedzy, doświadczenia życiowego czy umiejętności. Program obejmuje cztery priorytety:

- edukację społeczną;
- aktywność społeczną promującą integrację wewnątrz- i międzypokoleniową;
- partycypację osób starszych;
- rozwój systemu usług na rzecz osób starszych.

Realizacja programu ma przyczynić się do wydłużenia społecznej produktywności osób starszych, która w ich wypadku oznacza np. zaangażowanie w opiekę nad dziećmi czy innymi osobami zależnymi, pomoc rodzinie, sąsiadom, znajomym, wolontariat czy prace domowe. Oznacza to dążenie do maksymalnego wydłużenia czasu trwania użyteczności społecznej seniorów (Szukalski, 2012, s. 407) oraz umożliwienie im odgrywanie różnych ról w życiu publicznym.

Realizacja programu zakłada włączenie sektora organizacji pozarządowych i samorządów lokalnych do wdrażania inicjatyw o charakterze oddolnym, często lokalnym, na rzecz społecznej aktywizacji seniorów.

Drugim ogólnopolskim programem związanym z aktywizacją społeczną seniorów jest program Senior+, wcześniej realizowany pod nazwą Senior-WIGOR. Ma charakter wieloletni, a jego implementację przewidziano na lata 2015–2020. Jego celem jest wsparcie dla tworzenia przez samorządy terytorialne na ich terenie sieci Dziennych Domów Senior+, szczególnie tam, gdzie brakuje infrastruktury społecznej tego typu dedykowanej osobom starszym i gdzie odnotowuje się potrzeby w tym zakresie. Jednostka samorządu terytorialnego może uzyskać jednorazowe wsparcie finansowe do 80% całkowitego kosztu realizacji inwestycji, które nie może jednak przekroczyć 250 tys. zł. Obok finansowania domów, środki z programu otrzymać mogą także Kluby Senior+, których celem jest zachęcanie i przygotowywanie seniorów do działań o charakterze samopomocowym i wolontarystycznym w ich środowisku społecznym.

Z oferty Domów Dziennych mogą skorzystać seniorzy nieaktywni zawodowo w wieku 60+, a obejmuje ona: aktywizację społeczną, usługi prozdrowotne, szczególnie w zakresie aktywności ruchowej lub kinezyterapii, ofertę edukacyjną, kulturalną, rekreacyjną i opiekuńczą w zależności od potrzeb stwierdzonych w środowisku lokalnym. Dzienny Dom Senior-WIGOR powinien zapewniać co najmniej ośmiogodzinną ofertę usług od poniedziałku do piątku. Program jest zorientowany nie tylko na dofinansowanie tworzenia nowych Domów Dziennych, lecz także na wspieranie bieżącego utrzymania już istniejących placówek.

Zanim na poziomie rządowym rozpoczęto realizację programów na rzecz aktywizacji osób starszych, inicjatywy takie podejmował sektor pozarządowy na poziomie lokalnym. Wśród nich przykładowo można wymienić program „Łączymy pokolenia” realizowany przez Akademię Rozwoju Filantropii w Polsce od 2003 roku, a ukierunkowany na realizację projektów międzypokoleniowych z udziałem seniorów. Innym przykładem lokalnego programu aktywizującego osoby starsze jest Szkoła Superbabci i Superdziadka, realizowana od 2008 roku w Lublinie, a następnie podjęta w siedmiu miastach Polski. Ma on na celu kształtowanie umiejętności sprzyjających lepszej integracji międzypokoleniowej w rodzinach. Warto zauważyć, że lokalne inicjatywy aktywizujące osoby starsze podejmowano jeszcze przed ustaleniem formalnych ram polityki aktywizacji seniorów na poziomie rządowym. Znaczącą rolę grały i nadal grają w tym procesie gminy finansujące działania na poziomie lokalnym oraz sektor pozarządowy, w tym podmioty ekonomii społecznej (organizacje społeczne, fundacje, uniwersytety trzeciego wieku), a także placówki edukacyjne, kulturalne, kościoły i związki wyznaniowe. Część tych inicjatyw ma charakter autorski i innowacyjny i powstaje przy udziale samych seniorów.

Tabela 6. Ramy strategiczne, prawne i finansowe polityki w zakresie aktywizacji społecznej seniorów

Ramy strategiczne	<ul style="list-style-type: none"> - Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju - Strategia Rozwoju Kraju 2020 – aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo - Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2020 - Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020 - Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020 - wojewódzkie strategie polityki społecznej - Celem polityki senioralnej w Polsce jest wspieranie i umożliwianie aktywnego starzenia się w zdrowiu oraz prowadzenia w dalszym ciągu samodzielnego, niezależnego i satysfakcjonującego życia. Nacisk kładzie się na: <ol style="list-style-type: none"> 1. utrzymanie seniorów na rynku pracy, stworzenie warunków do aktywności zawodowej osób starszych 2. aktywizację społeczną osób starszych i przeciwdziałanie ich wykluczeniu społecznemu 3. zapewnienie opieki i wsparcia osobom starszym, w tym przez opiekę długoterminową, wsparcie w ramach systemu ochrony zdrowia.
-------------------	---

Tab. 6 cd.

Kluczowe regulacje prawne	<ul style="list-style-type: none"> - Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (określa zasady wsparcia seniorów poprzez świadczenia pieniężne i niepieniężne z pomocy społecznej) - Uchwała nr 137 Rady Ministrów z dnia 24 sierpnia 2012 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013 - Art. 5c Ustawy z dnia 11 października 2013 r. o zmianie ustawy o samorządzie gminnym - Uchwała nr 237 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020 - Uchwała nr 34 Rady Ministrów z dnia 17 marca 2015 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Senior-WIGOR” na lata 2015–2020 - Uchwała nr 157 Rady Ministrów z dnia 20 grudnia 2016 zmieniająca uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Senior-WIGOR” na lata 2015–2020
Ramy finansowe	<ul style="list-style-type: none"> - programy i projekty finansowane z budżetów jednostek samorządu terytorialnego - Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych ASOS na lata 2014–2020 - program wieloletni Senior+ (wcześniej program Senior-WIGOR)

Źródło: opracowanie własne.

2.4. Instytucjonalny aspekt podejścia proinwestycyjnego

W tworzenie i wdrażanie inwestycji społecznych mogą się angażować różne instytucje i struktury organizacyjne. Główna rola w paradygmacie inwestycji społecznych przypada państwu jako kluczowemu realizatorowi polityki społecznej, jednakże w rozważaniach nad instytucjonalnym aspektem podejścia inwestycyjnego trzeba uwzględnić znaczenie zarówno instytucji międzynarodowych, jak i innych podmiotów polityki społecznej – władz lokalnych, podmiotów niepublicznych, w tym sektora ekonomii społecznej oraz prywatnych przedsiębiorstw (Hemerijck, 2013).

Nowoczesna polityka społeczna, ukształtowana w Europie w XIX i w pierwszej połowie XX wieku wiązała się ściśle z państwem narodowym i jego aktywnością w sferze społecznej. Tradycję tą kontynuowało po II wojnie światowej *welfare state*, państwo opiekuńcze, które przyjęło rolę głównego podmiotu realizującego funkcję socjalno-opiekuńczą.

Jednocześnie należy podkreślić, że obok państwa zawsze funkcjonowały inne podmioty (prywatne, pozarządowe), które przyczyniały się do zapewnienia dobrobytu (Stewart, 2010, s. 42). W związku z kryzysem państwa opiekuńczego od lat 70. XX wieku w coraz większym zakresie zauważalne są reformy zwiększające rolę rynku, sektora pozarządowego i nieformalnego (rodziny) w realizacji zadań z zakresu polityki społecznej. Współcześnie nadal państwo narodowe – przede wszystkim ze względu na posiadane instrumenty – pozostaje kluczowym podmiotem polityki społecznej, szczególnie inwestycji społecznych, jednakże uznawana jest rola i znaczenie innych sektorów jako przyczyniających się do rozwoju dobrobytu.

Znacząca rola kreatora i propagatora paradygmatu inwestycji społecznych – poza państwami narodowymi – przypada Unii Europejskiej, która inwestycje społeczne uczyniła ważnym instrumentem realizacji wytyczonych celów strategicznych w sferze społecznej (Hemerijck, 2013). Ważnymi aktorami są także samorządy terytorialne oraz podmioty prywatne i sektor pozarządowy.

Jednocześnie należy podkreślić, że różnorodność rozwiązań i podmiotów realizujących zadania z zakresu polityki społecznej powoduje, że różnice w zakresie udziału różnego typu podmiotów (publicznych, prywatnych, pozarządowych) występują nie tylko między państwami, lecz także w ramach państw w odniesieniu do poszczególnych polityk. W celu pokazania tej różnorodności dla czterech wyróżnionych obszarów polityk inwestycyjnych przedstawimy główne ich podmioty oraz przeanalizujemy znaczenie trzeciego sektora. Głównym problemem, jaki pojawia się przy podjęciu takiej analizy, jest brak szczegółowych danych empirycznych pozwalających na dokładne przedstawienie udziału poszczególnych podmiotów w działaniach w obszarze polityki społecznej. Analiza opiera się więc na dostępnych danych i informacjach.

Wczesna edukacja i opieka nad dzieckiem

Kluczową rolę w wytyczaniu i realizacji zadań w obszarze wczesnej edukacji i opieki nad dzieckiem odgrywa państwo. To ono określa zasady funkcjonowania systemu opieki nad dziećmi do lat trzech oraz finansowego wsparcia rodzin. Kluczowymi realizatorami tych zadań są gminy. Za organizację opieki nad dziećmi do lat trzech odpowiadają urzędy gmin, a za wsparcie rodzin ośrodki pomocy społecznej.

Tabela 7. Kluczowi aktorzy polityki w zakresie wczesnej edukacji i opieki nad dziećmi i interakcje między nimi

Wyszczególnienie	Sektor publiczny	Sektor pozarządowy	Sektor prywatny
Kluczowi aktorzy	- państwo (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej) - samorząd gminny	- organizacje prowadzące opiekę dla dzieci do lat trzech lub przedszkola, np. Fundacja Familijny Poznań - organizacje pozarządowe wspierające rodziny i rozwój dzieci (np. Caritas, Polska Akcja Humanitarna, Stowarzyszenie Wiosna)	- prywatne podmioty prowadzące usługi z zakresu opieki nad dziećmi do lat 3 i usługi przedszkolne – głównie osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą - pracodawcy prowadzący instytucje opieki dla dzieci swoich pracowników
Interakcje między aktorami	- Większość zadań realizują gminy zgodnie z wytycznymi władz centralnych (zadania z zakresu wypłacania świadczeń, np. zasiłków rodzinnych, są realizowane wyłącznie przez sektor publiczny). Gminy mogą realizować własne pomysły i decydować o sposobach wdrożenia niektórych rozwiązań. - Sektor publiczny reguluje, kontroluje i wspiera realizację usług opieki nad dziećmi do lat trzech przez organizacje pozarządowe, przedsiębiorstwa prywatne czy osoby fizyczne. - Organizacje pozarządowe współpracują z sektorem publicznym głównie w zakresie wspierania dzieci i rodzin, w tym wsparcia w naturze i rzeczowego.		

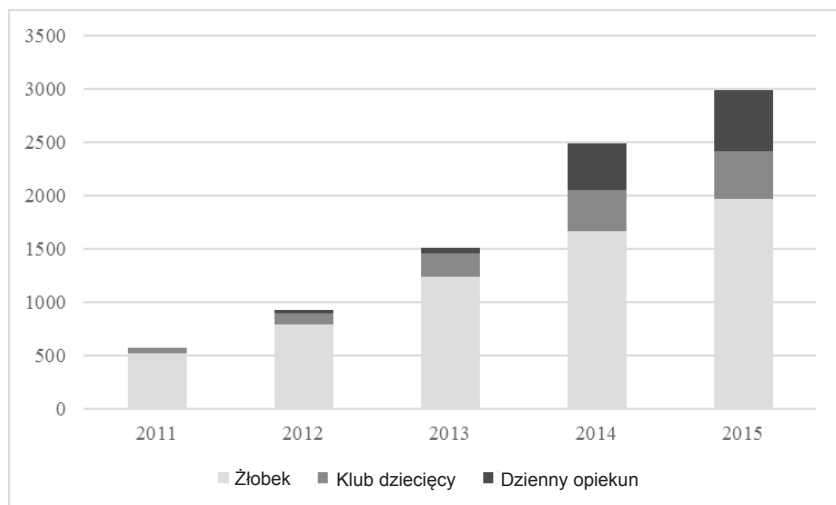
Źródło: opracowanie własne.

W przypadku wsparcia rodzin z dziećmi pomoc finansową ze strony sektora publicznego uzupełniają organizacje pozarządowe, które wspierają rodziny z dziećmi potrzebujące pomocy i w trudnych sytuacjach życiowych. Swoje działania finansują ze środków własnych (pochodzących m.in. z ofiarności publicznej) oraz ze źródeł publicznych (w związku ze zlecaniem zadań organizacjom pozarządowym). Udział sektora prywatnego jest niewielki, ogranicza się do wsparcia socjalnego pracowników przez pracodawców, działań prowadzonych w ramach społecznej odpowiedzialności biznesu czy wsparcia projektów organizacji pozarządowych lub władz lokalnych.

Specyficzny układ instytucjonalny można zidentyfikować w przypadku opieki nad dziećmi do lat trzech. Władze centralne określają ramy tej polityki, a kluczowym realizatorem powinna być tu gmina. Jej

obowiązkowe zadania w tym zakresie to m.in. prowadzenie rejestrów i wykazów placówek oraz dziennych opiekunów, nadzór nad podmiotami sprawującymi opiekę nad dziećmi, sporządzanie sprawozdań czy określanie wysokości opłat w placówkach publicznych. Jednocześnie prowadzenie instytucji opieki do lat trzech nie jest zadaniem obowiązkowym, dlatego gminy w różnym zakresie realizują takie zadania. Spowodowało to dynamiczny rozwój oferty prywatnej w zakresie opieki nad dziećmi do lat trzech, finansowanej głównie przez rodziców korzystających z usług tych podmiotów. Wprawdzie wprowadzane są już programy dofinansowywania miejsc w prywatnych placówkach przez gminy, ale należą one do rzadkości.

W przypadku opieki nad dziećmi do lat trzech zarówno podmioty prywatne (w tym osoby fizyczne), jak i organizacje pozarządowe mogą na takich samych zasadach prowadzić żłobki i kluby dziecięce, jak i zatrudniać dziennych opiekunów, przy czym mogą uzyskiwać dotacje na prowadzenie swojej działalności.

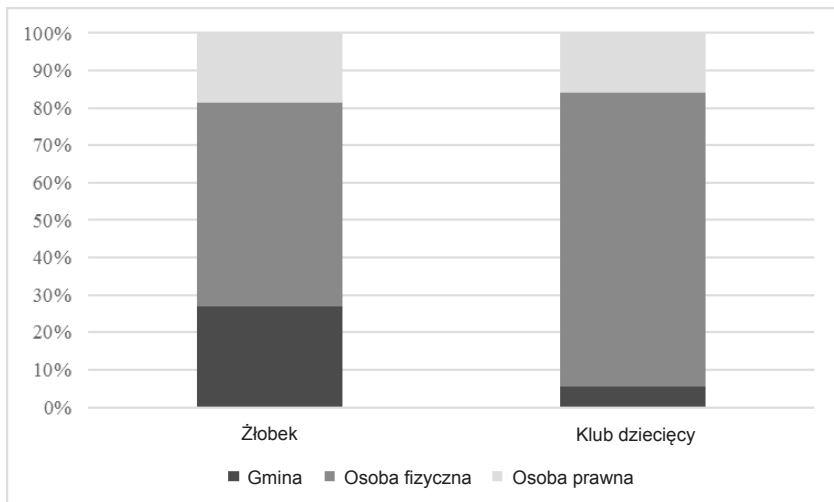
Wykres 1. Liczba instytucji opieki nad dziećmi do lat 3 w latach 2011–2015

Źródło: Rada Ministrów, 2016, s. 16.

W 2015 roku funkcjonowało 2990 instytucji opieki nad dzieckiem do lat trzech, zapewniając 83 960 miejsc. Do kluczowych podmiotów tego systemu należą żłobki, mniej jest klubów dziecięcych i dziennych

opiekunów. Liczba podmiotów opieki nad dziećmi w ostatnich latach dynamicznie rośnie (wykres 1), nadal jednak nie zaspokaja zapotrzebowania. Warto dodać, że w 2015 roku instytucje opieki funkcjonowały zaledwie w co czwartej gminie, a opieką objętych było 7,6% dzieci w wieku do trzech lat (Rada Ministrów, 2016, s. 12, 18).

Analiza danych statystycznych za 2015 rok wykazuje, że gminy prowadziły 27% żłobków i 6% klubów dziecięcych. Statystyka nie wyróżnia organizacji pozarządowych jako podmiotów prowadzących instytucje opieki, ale fakt, że podmioty te są najczęściej prowadzone przez osoby fizyczne wskazuje na niewielki udział organizacji pozarządowych. Kluczową rolę odgrywa tu więc sektor prywatny (wykres 2).

Wykres 2. Udział gmin, osób fizycznych i prawnych w prowadzeniu żłobków i klubów dziecięcych

Źródło: Rada Ministrów, 2016, s. 21, 24.

W obszarze wczesnej edukacji i opieki nad dziećmi organizacje pozarządowe nie odgrywają kluczowej roli, ale uzupełniają działanie państwa, a w przypadku instytucji opiekuńczych – także sektora prywatnego. Angażują się w działania innowacyjne, m.in. w ramach projektów europejskich, pozwalające na wypracowanie rezultatów, które przyczyniają się do wprowadzenia takich rozwiązań, na przykład dzienny opiekun czy asystent rodziny. Organizacje pozarządowe wnoszą także

pewien wkład w rozwijanie instytucji opieki nad dziećmi na terenach wiejskich, w tym w ramach projektów finansowanych ze środków europejskich.

Wsparcie łączenia życia zawodowego i rodzinnego

Wsparcie łączenia życia zawodowego z prywatnym, godzenia przez jednostki ról zawodowych i prywatnych, jest we współczesnej polityce społecznej postrzegane jako jedna z priorytetowych kwestii umożliwiająca – z perspektywy państwa – realizację celów z zakresu polityki rynku pracy (zwiększenie udziału kobiet na rynku pracy) i polityki rodzinnej (zwiększenie dzietności). Chodzi przede wszystkim o wsparcie rodzin w opiece nad małymi dziećmi dzięki zapewnieniu rodzicom urlopów pozwalających na przerwę w pracy w związku z urodzeniem dziecka, a także o działalność instytucji opieki nad małymi dziećmi (przedstawionych w poprzednim punkcie). Niezwykle ważną, a w zasadzie pominiętą przez państwo kwestią jest wsparcie jednostek w opiece nad innymi osobami zależnymi – jak chorzy, niepełnosprawni, seniorzy wymagający pomocy.

Kluczową rolę w sferze kreowania rozwiązań w zakresie łączenia życia zawodowego z prywatnym odgrywa państwo (tabela 8). Działania rządów w tej sferze, szczególnie widoczne od 2006 roku, doprowadziły do rozwinięcia systemu urlopów dla rodziców. Od okresu PRL funkcjonowały w Polsce urlopy macierzyński i wychowawczy. W 2008 roku wprowadzono urlop ojcowski, zaś w 2013 roku – urlop rodzicielski. Wydłużono też urlop macierzyński (w 2006 i 2008 roku), co aktualnie daje rodzicom możliwość skorzystania łącznie z około roku płatnych urlopów związanych z urodzeniem dziecka. Wprowadzenie urlopu ojcowskiego oraz możliwości korzystania przez ojca dziecka na ograniczonych zasadach z urlopu macierzyńskiego (po wykorzystaniu przez matkę 14 tygodni lub w sytuacji, gdy matka nie może wykorzystać urlopu) i na równych z matką zasadach z urlopu rodzicielskiego oraz wychowawczego zwiększyło znacznie możliwości udziału ojców w opiece nad dzieckiem. Nadal jednak Polska nie wypełnia dyrektywy Rady 2010/18/UE z dnia 8 marca 2010 r. w sprawie wdrożenia zmienionego porozumienia ramowego dotyczącego urlopu rodzicielskiego zawartego przez BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP i ETUC oraz uchylającej dyrektywę 96/34/WE (Rada UE, 2010) zgodnie z którą minimum jeden

miesiąc urlopu należy przyznawać rodzicom bez możliwości przeniesienia między nimi, a generalnie dla zapewniania równych szans i równego traktowania kobiet i mężczyzn postuluje się przyznawanie urlopu bez możliwości przenoszenia.

Istotną rolę w faktycznej realizacji zadań z zakresu łączenia życia zawodowego z prywatnym odgrywają pracodawcy umożliwiający rodzicom, szczególnie kobietom, skorzystanie z ochrony w czasie ciąży i opieki nad małym dzieckiem oraz zapewniający powrót po urlopach na to samo stanowisko pracy. W praktyce w tym kontekście często pojawiają się problemy, a kobiety w ciąży i rodzice małych dzieci bywają ofiarami dyskryminacji.

O ile w przypadku opieki nad małymi dziećmi widać rozwój rozwiązań wspierających łączenie życia zawodowego i rodzinnego to w przypadku opieki nad innymi osobami zależnymi nadal brakuje profesjonalnego systemu wsparcia. Działanie rodzin wspierają instytucje zapewniające całodobową opiekę i pomoc osobom niepełnosprawnym, chorym i w stanie terminalnym, jak domy pomocy społecznej, zakłady opiekuńczo-lecznicze, zakłady pielęgnacyjno-opiekuńcze czy hospicja. Brakuje dostępnych statystyk, jaki udział w prowadzeniu tych podmiotów mają organizacje pozarządowe i przedsiębiorstwa prywatne, trudno więc określić instytucjonalny wymiar wielosektorowości. Można jedynie stwierdzić, że w 2015 roku funkcjonowało w Polsce 807 domów pomocy społecznej, w tym 593 należało do samorządów (73%), zaś 214 prowadziły podmioty niepubliczne (27%) (MRPiPS, 2017).

Dużą rolę odgrywają organizacje pozarządowe w sferze opieki długoterminowej i to głównie one wprowadzały w Polsce nowe, innowacyjne rozwiązania, np. dotyczące opieki hospicyjnej czy domowej. Ideę hospicyjną zapoczątkowały podmioty kościelne, w tworzenie hospicjów i innych form opieki długoterminowej zaangażowało się wiele organizacji pozarządowych oraz podmiotów kościołów i związków wyznaniowych. Działają organizacje pozarządowe o charakterze parasolowym wspierające hospicja lub zrzeszające podmioty prowadzące hospicja, np. Ogólnopolskie Forum Ruchu Hospicyjnego, Polskie Towarzystwo Opieki Paliatywnej, Forum Hospicjów Polskich, Fundacja Hospicyjna, prowadzi się kampanie społeczne, np. „Hospicjum to też życie”. Placówki prowadzone przez organizacje pozarządowe mają umowy z Narodowym Funduszem Zdrowia lub z samorządami (w przypadku domów

pomocy społecznej) bądź prowadzą działalność wykorzystującą wyłącznie ofiarność społeczną.

Tabela 8. Kluczowi aktorzy polityki w zakresie łączenia życia prywatnego i zawodowego i interakcje między nimi

Wyszczególnienie	Sektor publiczny	Sektor pozarządowy	Sektor prywatny
Kluczowi aktorzy	<ul style="list-style-type: none"> - państwo (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej) - instytucje ubezpieczeniowe: ZUS, KRUS - Narodowy Fundusz Zdrowia - samorządy terytorialne 	<ul style="list-style-type: none"> - organizacje opiekuńcze, charytatywne zajmujące się świadczeniem usług z zakresu opieki długoterminowej przez prowadzenie instytucji opieki długoterminowej oraz opieki domowej, w tym na zlecenie sektora publicznego; szeroką działalność w tym zakresie prowadzą: Caritas i zgromadzenia zakonne - organizacje pozarządowe prowadzące instytucje opieki nad dziećmi 	<ul style="list-style-type: none"> - prywatne podmioty prowadzące usługi z zakresu opieki nad dziećmi i nad osobami niepełnosprawnymi, starszymi, w tym opieki długoterminowej - pracodawcy organizujący instytucje opieki nad dziećmi
Interakcje między aktorami	<ul style="list-style-type: none"> - Obowiązek udzielenia urlopów rodzicom spoczywa na pracodawcach. - Za świadczenia pieniężne odpowiada sektor publiczny – fundusze ubezpieczeniowe, budżet centralny, gminy - Zadania z zakresu opieki długoterminowej realizują samorządy terytorialne oraz instytucje ochrony zdrowia, z zakresu opieki nad dziećmi – gminy. - Sektor publiczny reguluje, kontroluje i wspiera finansowo realizację usług opieki długoterminowej i opieki nad dziećmi przez organizacje pozarządowe i firmy prywatne. - Organizacje pozarządowe współpracują z sektorem publicznym w zakresie realizacji zadań wspierania osób niesamodzielnych, w tym opieki długoterminowej. 		

Źródło: opracowanie własne.

Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy

Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy to bardzo szerokie spektrum działań zmierzających do włączenia społecznie osób zagrożonych ekskluzją, dotkniętych problemami społecznymi, których nie potrafią samodzielnie rozwiązać. Na tym polu aktywne są państwo (władze centralne) i samorzady terytorialne. Dużą rolę odgrywają instytucje powołane do realizacji konkretnych zadań, np. w obszarze rynku pracy – powiatowe urzędy pracy, w obszarze pomocy społecznej, wsparcia rodziny czy wsparcia niepełnosprawnych – ośrodki pomocy społecznej i centra pomocy rodzinie. Jednocześnie znaczącą rolę w tym obszarze działań odgrywają podmioty niepubliczne, szczególnie organizacje pozarządowe (tabela 9).

Tabela 9. Kluczowi aktorzy polityki w zakresie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy oraz interakcje między nimi

Wyszczególnienie	Sektor publiczny	Sektor pozarządowy	Sektor prywatny
Kluczowi aktorzy	<ul style="list-style-type: none"> - państwo (MRPiPS) - instytucje rynku pracy - instytucje pomocy społecznej - Fundusz Pracy - Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych - samorzady terytorialne 	<ul style="list-style-type: none"> - organizacje pozarządowe świadczące usługi dla niepełnosprawnych, ubogich, zagrożonych wykluczeniem społecznym, m.in. z tytułu bezrobocia, wieku, bezdomności, choroby czy niepełnosprawności 	<ul style="list-style-type: none"> - prywatne podmioty prowadzące usługi z zakresu polityki rynku pracy, wsparcia osób niepełnosprawnych, pomocy społecznej
Interakcje między aktorami	<ul style="list-style-type: none"> - Za świadczenia pieniężne odpowiada sektor publiczny. - Usługi dla osób bezrobotnych, usługi i wsparcie osób niepełnosprawnych, usługi z zakresu pomocy społecznej realizują podmioty publiczne, prywatne i organizacje pozarządowe. - Organizacje pozarządowe współpracują z sektorem publicznym (głównie z samorządem terytorialnym), szczególnie w sferze pomocy społecznej i wsparcia osób niepełnosprawnych; podmioty prywatne są aktywne szczególnie w obszarze rynku pracy (instytucje szkoleniowe, agencje zatrudnienia), a sektor pozarządowy na pozostałych polach. - Sektor publiczny reguluje, kontroluje i wspiera finansowo realizację usług dla bezrobotnych, niepełnosprawnych, usług z zakresu pomocy społecznej wykonywanych przez organizacje pozarządowe i podmioty prywatne. 		

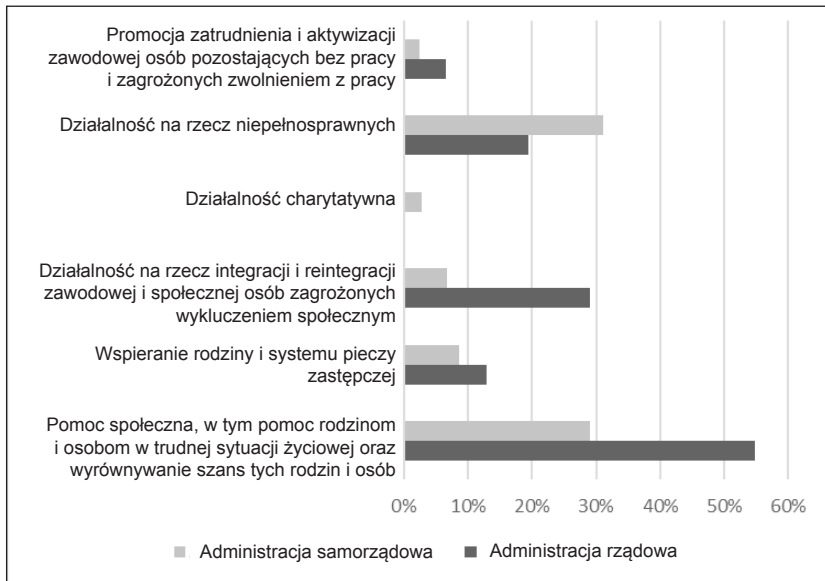
Źródło: opracowanie własne.

Niedostatek danych empirycznych nie pozwala na szczegółową diagnozę zaangażowania organizacji pozarządowych i podmiotów prywatnych w działania z zakresu przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy, jednakże aktywność trzeciego sektora na tym polu jest widoczna.

Z badań przeprowadzonych przez Stowarzyszenie Klon/Jawor w 2015 roku wynika, że ze 103 tysięcy stowarzyszeń i fundacji 8% jako główną dziedzinę wskazuje usługi socjalne i pomoc społeczną, zaś rynek pracy, zatrudnienie i aktywizację zawodową 2% (Adamiak i in., 2016, s. 27, 32). Funkcjonują sieci, partnerstwa i inne formy współpracy organizacji pozarządowych zajmujących się tą branżą, np. Wspólnota Robocza Związków Organizacji Socjalnych (oraz związki wojewódzkie) czy Sejmiki Osób Niepełnosprawnych (związki organizacji działających na rzecz niepełnosprawnych na poziomie województw). W sferze pomocy społecznej oraz wsparcia niepełnosprawnych działają też duże organizacje pozarządowe z siecią oddziałów na terenie całego kraju (np. Caritas, Polski Czerwony Krzyż, Polski Związek Głuchych, Polski Związek Niewidomych, Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym).

Sektor publiczny zleca zadania w sferze przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy organizacjom pozarządowym, współpracuje także z nimi w formach pozafinansowych, np. w ramach konsultacji, wspólnych zespołów itp. (MRPiPS, 2016b). Z monitoringu wdrażania ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie wynika, że najwięcej organów administracji zleca zadania w obszarach pomocy społecznej, działalności na rzecz niepełnosprawnych, a także działalności na rzecz integracji i reintegracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym (wykres 3).

Organizacje pozarządowe wdrażają innowacyjne rozwiązania – szczególnie w sferze aktywizacji społecznej i zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, bezrobotnych, ubogich i niepełnosprawnych. Znacząca część tych działań prowadzona jest w ramach projektów współfinansowanych ze środków europejskich (EQUAL, POKL, POWER). Organizacje pozarządowe aktywnie przyczyniają się do tworzenia i wspierania rozwoju spółdzielni socjalnych jako innowacyjnych form aktywizacji społeczno-zawodowej. Są też zaangażowane w prowadzenie ośrodków i centrów wsparcia ekonomii społecznej.

Wykres 3. Organy administracji publicznej zlecające zadania organizacjom pozarządowym w 2015 roku w wybranych sferach

Źródło: MRPiPS, 2016b, s. 47–48.

Aktywizacja społeczna seniorów

Aktywizacja seniorów jest stosunkowo nowym i słabo rozwiniętym obszarem polskiej polityki społecznej, szczególnie ważnym w związku z postępującym procesem starzenia się społeczeństwa i z wydłużaniem się czasu trwania życia, w tym życia w zdrowiu. Dotychczasowe działania na rzecz seniorów obejmowały głównie wsparcie – poprzez system ochrony zdrowia i pomocy społecznej – starszych osób niepełnosprawnych, chorych, wymagających opieki i pomocy w codziennym funkcjonowaniu. Oferta kierowana do tych osób obejmuje zarówno pobyt i opiekę w placówkach całodobowych, jak też ośrodki wsparcia dziennego i usługi w miejscu zamieszkania.

Aktywizacja społeczna seniorów długo nie była postrzegana przez sektor publiczny jako ważny obszar działań. W tej sferze rozwijały swoją ofertę organizacje pozarządowe oraz przedsiębiorstwa prywatne. Należy do niej zaliczyć oferty dedykowane *stricte* seniorom i takie, z których seniorzy korzystają jako jedna z kategorii w ramach ogólnodostępnych

lub częściowo sprofilowanych usług. Do tego typu działań należą zajęcia edukacyjne, kulturalne i sportowe, wyjazdy (pobyty wakacyjne, sanatoria), specjalne produkty dla seniorów (np. telefony komórkowe), akcje profilaktyczne, tworzenie przestrzeni spotkań, wspólnego spędzania czasu wolnego w ramach tworzonych specjalnie klubów seniora czy działających organizacji pozarządowych lub podmiotów publicznych (np. domów kultury, świetlic wiejskich). Funkcjonuje też rozbudowana aktywizacja seniorów w formie uniwersytetów trzeciego wieku czy projektów kompleksowej aktywizacji. Bariery dostępu do oferty prywatnej są bardzo często wysokie ceny oferowanych dóbr i usług, co nie pozwala na korzystanie z nich osobom starszym o niskich dochodach oscylujących na poziomie emerytury minimalnej (minimalna emerytura z ZUS od 1 marca 2017 roku wynosi 1000 zł), a nawet średniej (przeciętna emerytura z ZUS to w 2015 roku 1980,96 zł, zob. ZUS, 2017; GUS, 2016b, s. 23). W tym kontekście jako szczególnie ważna jawi się aktywność trzeciego sektora.

W sferze aktywizacji seniorów działają duże ogólnopolskie organizacje skupiające osoby starsze i mające oddziały na terenie całego kraju, jak np. Polski Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów, a także organizacje tworzone lokalnie. Ważną rolę odgrywają tu takie przedsięwzięcia, jak kluby seniora, czyli miejsca spotkań osób starszych, oraz uniwersytety trzeciego wieku. Kluby seniora najczęściej powstają przy instytucjach publicznych (zwykle przy domach kultury, spółdzielniach mieszkaniowych, radach osiedli czy parafiach) lub funkcjonują jako stowarzyszenia czy działają jako jedno z przedsięwzięć w ramach organizacji non-profit, a czasami jako inicjatywy nieformalne. Oferują seniorom możliwość realizacji pasji, zainteresowań, a zarazem spotkania się, spędzenia czasu w miłym towarzystwie. Uniwersytety trzeciego wieku to przedsięwzięcia dydaktyczne oferujące osobom starszym wiele interesujących zajęć – wykłady, seminaria, warsztaty, naukę języków obcych, zajęcia sportowe. Podmioty takie funkcjonują przy wyższych uczelniach, zarówno publicznych, jak i prywatnych, w ramach struktury uczelni lub jako organizacje pozarządowe, a coraz częściej także niezależnie od uczelni jako organizacje non-profit nakierowane na kształcenie seniorów.

Współcześnie potrzebę aktywizacji seniorów coraz wyraźniej dostrzega sektor publiczny, jednak wciąż nie uznaje jej za kluczowy ob-

szar działań. Władze centralne zaproponowały w tym zakresie pewne projekty, takie jak Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych ASOS, Senior-Wigor czy Senior+, których celem jest aktywizacja seniorów, a także połączenie działań wspierających i aktywizujących. Szczególnie ważny jest w tym kontekście ASOS, bowiem wspiera on aktywizacyjne projekty sektora non-profit.

Samorządy, szczególnie gminy, prowadzą działania w obszarze aktywizacji seniorów za pośrednictwem swoich instytucji – domów lub centrów kultury, centrów sportu i rekreacji, świetlic wiejskich czy klubów osiedlowych. Tworzą specjalną ofertę dla osób starszych, a zarazem zachęcają je do udziału w ogólnodostępnych projektach. Sektor publiczny, zarówno władze centralne, jak i samorządy terytorialne, wspiera finansowo realizację zadań na rzecz aktywizacji seniorów przez trzeci sektor. Ważną rolę odgrywają w tej sferze projekty centralne oraz programy europejskie.

Tabela 10. Kluczowi aktorzy polityki w zakresie polityki aktywizacji społecznej seniorów i interakcje między nimi

Wyszczególnienie	Sektor publiczny	Sektor pozarządowy	Sektor prywatny
Kluczowi aktorzy	- państwo (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej) - samorządy terytorialne	- organizacje pozarządowe zajmujące się aktywizacją seniorów	- prywatne podmioty oferujące usługi dedykowane seniorom i inne, z których seniorzy korzystają jako jedna z grup
Interakcje między aktorami	- Państwo tworzy programy aktywizacji seniorów i działań na ich rzecz, w ramach których finansuje działania realizowane przez podmioty publiczne, prywatne oraz organizacje pozarządowe (np. ASOS, Senior-Wigor, Senior+). - Samorządy terytorialne (głównie gminy) tworzą i realizują projekty aktywizacji seniorów, w tym wspierają finansowo projekty aktywizacji seniorów zgłaszane przez inne podmioty, głównie przez organizacje pozarządowe.		

Źródło: opracowanie własne.

Analiza instytucjonalnego aspektu podejścia inwestycyjnego pozwala na wniosek, że kluczowa rola w tym zakresie przypada sektorowi publicznemu – przede wszystkim państwu. To ono kreuje inwestycyjną politykę społeczną, włącza do praktyki przetestowane innowacyjne

rozwiązania, odpowiada za zadania redystrybucyjne, odgrywa też znaczącą rolę, wspierając finansowo inicjatywy innych pomiotów, szczególnie organizacji pozarządowych. Organizacje non-profit stanowią niezwykle ważny obszar obywatelskiej aktywności, przyczyniając się do realizacji zadań z zakresu polityki społecznej. Szczególnie duże znaczenie – pośród analizowanych tu obszarów – mają podmioty pozarządowe w sferze przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy oraz aktywizacji seniorów. Współpraca sektora publicznego i organizacji non-profit przynosi obustronne korzyści i przyczynia się do lepszej realizacji zadań. Szczególnie istotne jest finansowe wsparcie organizacji pozarządowych, które same bardzo często nie mają wystarczających środków finansowych na realizację zadań. W omawianych obszarach aktywne są podmioty prywatne, które wypracowują dochody, oferując dobra i usługi. Realizują też zadania na zlecenie sektora publicznego, np. prowadząc żłobki, domy pomocy społecznej itp. Rzadko dochodzi do współpracy sektora prywatnego z organizacjami pozarządowymi; w tym kontekście firmy prywatne są głównie donatorem funduszy, a nie współpracownikiem w ramach wspólnie prowadzonych działań.

Rozdział 3. Metodologiczny wymiar ewaluacji rozwiązań proinwestycyjnych

3.1. Teoria zmiany jako podejście wspierające zrozumienie istoty interwencji publicznej

Teoria zmiany wyjaśnia, jak rozumieć podejmowane interwencje publiczne (programy, projekty, działania, czynności), by zaowocowały takimi wynikami, które przyczynią się do osiągnięcia zamierzonego efektu (wpływu). Można ją rozwijać na dowolnym poziomie interwencji: wydarzenia, polityki, strategii lub organizacji. Teorię zmiany można opracować zarówno w sytuacji, gdy cele i działania zostały wcześniej zidentyfikowane i ściśle zaplanowane, jak i wówczas, gdy podejście ewoluuje w trakcie prowadzenia interwencji jako odpowiedź na pojawiające się na bieżąco wyzwania i potrzeby.

Na podstawie przeglądu literatury przedmiotu nie sposób jednoznacznie stwierdzić zgody co do tego, jak definiować teorię zmiany. Zasadniczo określa się ją jako podejście i/lub narzędzie w ewaluacji interwencji publicznych, które wspiera weryfikację ich efektywności i skuteczności. Teoria zmiany pozwala również zrozumieć, dlaczego dana interwencja jest niezbędna oraz jak się ją wdraża w określonych warunkach (Weiss, 1995). Czasami terminu tego używa się ogólnie w celu nawiązania do dowolnej interpretacji procesu zmiany, w tym łańcucha wyników prezentowanego w formie matrycy logicznej (Rogers, 2014).

Teorię zmiany sformułowano po raz pierwszy w Stanach Zjednoczonych w latach dziewięćdziesiątych XX wieku w kontekście doskonalenia teorii i praktyki ewaluacji w obszarze inicjatyw lokalnych (Connell i in., 1995). Od tego czasu podejście to stało się standardem w ewaluacji polityk publicznych. W krajach zachodnich Unii Europejskiej (początkowo w Wielkiej Brytanii) pojawiło się kilkanaście lat temu, głównie w praktyce instytucjonalnej, a stosunkowo niedawno włączone zostało

do dyskursu naukowego. W Polsce teoria zmiany nie funkcjonuje jak dotąd w głównym nurcie debaty metodologicznej związanej z zarządzaniem publicznym oraz politykami publicznymi, ponieważ odnośna debata dopiero się rozwija w naszym kraju.

Teoria zmiany ma zastosowanie przede wszystkim w następujących sytuacjach:

- uszczegółowienie zakresu określonej interwencji publicznej: proces opracowania teorii zmiany może korzystnie wpłynąć na jej udoskonalenie oraz zwiększenie jej skuteczności;
- komunikacja zewnętrzna: teoria zmiany może być użytecznym narzędziem w komunikacji z interesariuszami na temat interwencji;
- ewaluacja: teoria zmiany wspiera skuteczną ewaluację, ponieważ precyzyjnie identyfikuje oraz poddaje ocenie wypracowane rezultaty (James, 2011).

Dodatkowo warto wspomnieć, że teorię zmiany określa się również jako „mapę drogową, plan, silnik napędowy zmian lub teorię działania” (Reismann i in., 2007).

J. Connell i A. Kubisch (1998) uważają, że teoria zmiany stanowi „systematyczną i kompleksową analizę powiązań między działaniami, wynikami i otoczeniem określonej interwencji”, koncentruje się na wypełnieniu luki między procesami związanymi z wdrażaniem interwencji a sposobem osiągania pożądanych celów. Może to nastąpić dzięki identyfikacji celów długoterminowych, a następnie sformułowaniu warunków brzegowych, które muszą zaistnieć, aby możliwe było osiągnięcie tych celów.

W literaturze można znaleźć szereg definicji traktujących teorię zmiany jako produkt (np. dokument w formie raportu) lub jako proces lub narzędzie (tu szczególnie nacisk kładzie się na myślenie koncepcyjne i ciągły proces refleksji) (James, 2011). Autorzy podkreślają aplikacyjny wymiar podejścia, pomocny w projektowaniu i ewaluacji programów (Vogel, 2012).

Na podstawie tych elementów D. Stein i C. Valters (2012) proponują takie zdefiniowanie teorii zmiany, które uwzględni jej kluczowe, zidentyfikowane dotąd cechy. Traktują one teorię zmiany jako swoiste kontinuum: na lewym biegunie proponowanego przez siebie podejścia osadzają techniczne rozumienie tego pojęcia, tj. upatrują w teorii zmiany precyzyjnego narzędzia planowania. W centrum swojego modelu

lokują teorię zmiany w kontekście mniej formalnego, ukrytego „sposobu myślenia” o tym, w jaki sposób oczekuje się, że interwencja będzie funkcjonowała. Prawy biegun definiowania teorii zmiany to polityczna kompetencja, czyli złożone i niejednoznaczne postrzeganie tego, jak zachodzi zmiana. Ten ostatni sposób definiowania wykracza poza podejścia formalne i techniczne. Podkreśla ponadto znaczenie teorii zmiany jako sposobu rozwijania świadomego i refleksyjnego podejścia do rozwoju. Teorii zmiany jako kontinuum towarzyszą sformułowane przez Stein i Valters cztery kluczowe kategorie celów:

- planowanie strategiczne: teoria zmiany pomaga organizacjom w praktyce mapowania procesu zmiany i zamierzonych wyników oraz ułatwia realizację projektu;
- monitorowanie i ewaluacja: teorie zmiany artykułują oczekiwane procesy i wyniki, które mogą być przedmiotem przeglądu w miarę upływu czasu; dzięki temu organizacje mogą ocenić wkład w proces zmiany;
- opis: teoria zmiany pozwala organizacjom komunikować wewnętrznym i zewnętrznym partnerom wybrany proces zmian; prosty opis teorii zmiany danej organizacji można rozumieć jako minimalny sposób zaangażowania;
- uczenie się: teoria zmiany pomaga wyjaśnić i rozwinąć teorię organizacji czy programu; dotyczy to zrozumienia teorii zmiany jako narzędzia myślenia (Stein i Valters, 2012).

Tym samym teoria zmiany prowadzi do wskazania, w jaki sposób określona interwencja prowadzi do zmiany społecznej. Stanowi w rzeczywistości obszerny opis i ilustrację tego, jak i dlaczego pożądana zmiana ma się wydarzyć w określonym kontekście. W szczególności koncentruje się na mapowaniu lub wypełnianiu przestrzeni między tym, co program/interwencja ma na celu, a osiągnięciem pożądanym celów.

Dodatkowo warto podkreślić, że w wielu definicjach teorię zmiany wpisuje się oraz kojarzy z planowaniem strategicznym, opisywaniem rzeczywistości społecznej, monitoringiem oraz uczeniem się i dążeniem do doskonałości. Tak postrzegana teoria zmiany powinna łączyć informacje i procesy oraz uwzględniać m.in.:

- ocenę potrzeb lub analizę, która określa, co musi zaistnieć dla osiągnięcia sukcesu;
- udokumentowane cele;

- wcześniejsze ewaluacje oraz badania nad podobnymi interwencjami, w szczególności te, które obejmują analizę sposobu działania interwencji;
- opinie ekspertów dotyczące tego typu interwencji;
- stanowiska osób zaangażowanych i interesariuszy (personelu, kadry zarządzającej, partnerów, członków społeczności) w kwestii tego, jak interwencja działa (lub nie działa);
- informacje zwrotne od zainteresowanych stron dotyczące projektowanej wersji teorii zmiany;
- teorie i koncepcje dotyczące tego, jak zachodzą zmiany (Rogers, 2014, s. 4).

By móc zrozumieć już istniejącą lub sformułować nową teorię zmiany, należy uwzględnić wiele elementów szczegółowych, takich jak:

- rezultat długoterminowy: może on stanowić pewne wyzwanie, ponieważ trudno z góry określić wynik badań, i dlatego zaleca się określenie jednego (nie więcej niż trzech) zakładanych i mierzalnych rezultatów długoterminowych;
- warunki brzegowe: wskazują, co musi się zdarzyć, aby zmiana była możliwa – jakie podmioty muszą być zaangażowane, w jakim zakresie, jakie ramy normatywne i instytucjonalne muszą być obecne; praktykowaną techniką w tym obszarze jest „mapowanie wstecz”, tj. łączenie warunków brzegowych lub wymagań niezbędnych do osiągnięcia tego celu i wyjaśnianie, dlaczego są one konieczne;
- rezultaty pośrednie: powinny być na tyle kompleksowe, aby odzwierciedlać złożoność programu/interwencji; ich celem jest szczegółowe wyjaśnienie wszystkich zmian, które wpłynęły na beneficjentów w trakcie trwania interwencji;
- założenia wraz z uzasadnieniem: powinny dotyczyć rezultatu długoterminowego i rezultatów pośrednich oraz uwzględniać czynniki kontekstowe i oddziaływanie czynników zewnętrznych, które mogłyby mieć wpływ na łańcuch przyczynowo-skutkowy lub w inny sposób wpłynąć na pożądane wyniki; dotyczą aktywnego zidentyfikowania przyczyn, dla których pewne powiązania przyczynowo-skutkowe mogą w praktyce okazać się nieprawdziwe; powinny koncentrować się na najbardziej kontrowersyjnych związkach przyczynowo-skutkowych, które można zakwestionować jako mniej wiarygodne lub przekonujące;

- elementy zastane oraz otoczenie: czyli uwzględnienie istniejącej sytuacji, która jest punktem wyjścia do interwencji, w tym m.in. istniejące ramy prawne, czynniki kontekstowe, stanowiące punkt wyjścia dla realizacji projektu, doświadczenie zaangażowanych podmiotów, sytuacja interesariuszy na etapie konstruowania założeń projektowych;
- procesy: czyli specyfika programu/interwencji, jaka spowoduje pożądaną zmianę; działania (projekty, akcje) podejmowane i realizowane w ramach interwencji bezpośrednio na rzecz beneficjentów powinny być tylko takie, które mają bezpośredni wpływ na nich; dodatkowo powinny być szczegółowo opisane, aby ktoś, kto nie zna specyfiki interwencji, mógł zrozumieć poszczególne działania;
- wskazanie efektów: tj. opracowanie wskaźników mierzenia wyników w celu oceny skuteczności inicjatywy;
- logikę interwencji publicznej: swoista narracja, która stanowi niezbędne połączenie poszczególnych ogniw w łańcuchu przyczynowo-skutkowym;
- informację, które działania prowadzą do zmiany, jakie pośrednie skutki spowodują, jakie inne pośrednie wyniki można wypracować i które z nich doprowadzą do osiągnięcia ostatecznego celu (celów, jeśli istnieje więcej niż jeden cel długoterminowy) (Anderson, 2005).

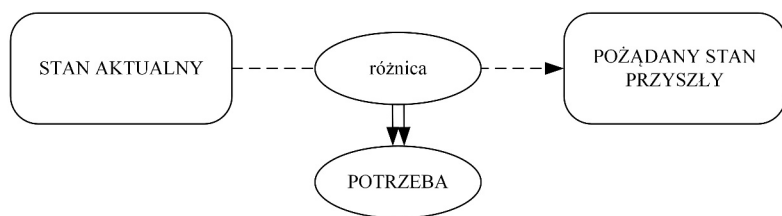
Mimo że teoria zmiany występuje w wielu odmianach stylu i treści, niektóre jej podstawowe składniki uwzględniają głównie perspektywę analizy całości (ang. *big picture analysis*) tego, jak zmienia się sytuacja w odniesieniu do określonego obszaru tematycznego. Chodzi o artykulację zorganizowania interwencji w stosunku do tego obszaru i o ramy oceny oddziaływania mające na celu przetestowanie zarówno organizacji, jak i założeń dotyczących sposobu, dzięki któremu zachodzą zmiany (*Theory of Change*, 2012).

Teorię zmiany prezentuje się często w formie diagramu, np. tzw. ścieżki do wyników (*Developing a theory of change*, 2008). W literaturze przedmiotu można znaleźć szereg przykładów na to, że diagramy teorii zmiany przyjmują dowolny format w celu wspomaganie procesu odkrywania i rozwijania założeń. Teoria zmiany może korzystać z szeregu danych jakościowych i ilościowych oraz zapewnia wsparcie dla triangulacji danych wynikających z oceny metod mieszanych.

3.2. Ocena potrzeb

W wielu definicjach polityki społecznej odnajdujemy obraz tej sfery działań publicznych jako zaspokajania potrzeb społecznych, potrzeb obywateli, wybranych grup, potrzeb podstawowych i wyższego rzędu dzięki zapewnianiu dóbr i usług, a także stwarzaniu możliwości zaspokajania potrzeb (Szarfenberg, 2008, s. 336–349). Potrzeby stanowią więc istotny punkt odniesienia dla działań podejmowanych przez instytucje publiczne, podmioty pozarządowe i prywatne dla zapewnienia dobrobytu obywatelom. Programy, projekty działań tylko wówczas są skuteczne, gdy koncentrują się na jasno określonych potrzebach klientów. Ocena potrzeb stanowi w związku z tym istotny element planowania działań społecznych. Pozwala na zdiagnozowanie natury, wielkości i rozkładu potrzeb społecznych, a także na ocenę zapotrzebowania na interwencję państwa lub innych podmiotów.

Potrzebę zdefiniować można jako różnicę (pewną lukę) między tym, co jest, a tym, co powinno być (co racjonalnie jest możliwe), różnicę między obecnym a przyszłym, pożądanym stanem (Gupta, 2007, s. 14–15; Altschuld i Witkin, 1999, s. 249; Kaufman i English, 1979, s. 8). Potrzeba „to odczucie braku czegoś, co jest niezbędne do prawidłowego funkcjonowania organizmu i psychiki ludzkiej” (Szłęk, 2008, s. 7).

Schemat 1. Definicja potrzeby

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Gupta, 2007, s. 14–15; Altschuld i Witkin, 1999, s. 249.

Z punktu widzenia wdrażania rozwiązań inwestycyjnych podejmowanie działań adekwatnych do potrzeb jest niezwykle istotne, dlatego ocena i analiza potrzeb ma duże znaczenie. Ocena potrzeb (ang. *needs assessment*, NA) to proces określania, analizowania i ustalania prioryte-

towych potrzeb, a następnie identyfikowania i wdrażania strategii działań w celu zaspokojenia najpilniejszych potrzeb (Altschuld i Witkin, 1999, s. 253). Ocenę potrzeb można określić jako:

- metodę stosowaną do oszacowania deficytów, braków;
- działania prowadzące do określenia potrzeb;
- działalność sprawdzającą luki i niedobory (Royse i in., 2009, s. 3).

Ocena potrzeb ocenia naturę, wielkość i rozkład problemów społecznych oraz stopień, w jakim wymagana jest interwencja (Rossi i in., 2004).

Konieczne jest uwzględnienie tego, że ocena potrzeb jest procesem, określoną czynnością lub działalnością. Do jej przeprowadzenia konieczne są osoby, najczęściej zespół zaangażowanych osób, które dysponują odpowiednim przygotowaniem badawczym.

Ważny jest także fakt, że ocena potrzeb zawiera szacunki lub przypuszczenia dotyczące ich postrzegania. Co jest potrzebą to rzecz zawsze względna i zależna od punktu widzenia. Oczywiście można budować hierarchie potrzeb, ale dla różnych grup, a często i osób, będą one odmienne (Royse i in., 2009, s. 4–7). Dlatego analiza potrzeb wymaga ustalenia priorytetów i wyboru najważniejszych, z uwzględnieniem przyjętej perspektywy – beneficjentów, organizacji, państwa (Kaufman i English, 1979, s. 8).

Ocena potrzeb wiąże się integralnie z procesem ich analizy, a więc określenia czynników przyczynowych i potencjalnych strategii zaspokojenia potrzeb, a następnie wyboru najbardziej adekwatnej do wdrożenia w praktyce (Altschuld i Witkin, 1999, s. 253).

Ocena potrzeb nie pokrywa się z procesem ewaluacji działań, chociaż można powiedzieć, że jest pewnym rodzajem ewaluacji aktualnej sytuacji społecznej (Gupta, 2007, s. 16). Nie powinna jednak być wykorzystywana wyłącznie do ewaluacji projektów. Wręcz przeciwnie, oceny potrzeb należy dokonywać na etapie planowania działań, bowiem wskazuje nam ona, co powinniśmy zrobić. Ocena potrzeb powinna być narzędziem planowania intencjonalnych i profesjonalnych interwencji publicznych, które mogą przyczynić się do zaistnienia zmiany społecznej. Jednocześnie, aby poprawnie przeprowadzić ewaluację, a więc sprawdzić zasadność, skuteczność i efektywność przeprowadzonych działań, niezbędne jest skorzystanie z oceny potrzeb. Ocena potrzeb odnosi się bowiem *stricte* do ewaluacyjnego procesu zbierania i interpretowania danych o potrzebie realizacji programów i usług.

Prowadząc ewaluację działań społecznych, należy zastosować dwojaki sposób podejścia do problemu analizy potrzeb zależnie od tego, czy dla analizowanego projektu, na etapie jego konstruowania, przeprowadzono analizę potrzeb. Rozpatrzyć w tym kontekście można następujące warianty:

- Dla analizowanego działania przeprowadzono ocenę potrzeb – w ramach ewaluacji analizujemy wykonaną ocenę potrzeb, biorąc pod uwagę opis populacji docelowej, jej potrzeb oraz ich zakresu. Konieczne jest sprawdzenie, czy populacja została dokładnie opisana i czy potrzeby są jasno i precyzyjnie określone, a ich zakres opisany w sposób wykazujący częstość występowania określonych sytuacji. Przeanalizować należy, czy zidentyfikowano różne interpretacje potrzeb, czy zauważalne są jakieś braki w analizie. Istotna jest także ocena, czy metodologia analizy uznaje, że ocena potrzeb ma charakter procesu politycznego. Jeżeli w toku analizy uznamy, że dostępna ocena potrzeb jest jedynie częściowa, że zawiera braki rzutujące na podejmowane w ramach projektu działania, a kwestia oceny ewaluowanych działań wymaga wcześniejszej pełnej oceny potrzeb, to należy przeprowadzić uzupełniającą ocenę potrzeb w ramach ewaluacji.
- Dla analizowanego rozwiązania nie przeprowadzono wcześniej oceny potrzeb – w ramach ewaluacji przeprowadzamy pełną analizę potrzeb, co pozwoli na odniesienie rezultatów ewaluowanego projektu do faktycznych potrzeb odbiorców.

Podejmując się oceny potrzeb, należy zwrócić uwagę na fakt, że określanie problemów społecznych i celów interwencji to zasadniczo procesy polityczne (Rossi i in., 2004), a prowadzący analizy powinni mieć tego świadomość w procesie badawczym.

W analizie potrzeb można wyróżnić cztery kluczowe etapy:

- pierwszy: określenie celów i kluczowych pytań badawczych;
- drugi: określenie populacji, która ma zostać oceniona;
- trzeci: zebranie danych o potrzebach;
- czwarty: analiza i interpretacja danych (Astramovich, 2011, s. 2–5).

Osiągnięcie właściwych rezultatów badawczych wymaga uwzględnienia i przeprowadzenia wszystkich etapów analizy.

Etap pierwszy to etap metodologiczny, wymagający określenia celów analizy potrzeb i postawienia kluczowych pytań badawczych, na które

chcemy uzyskać odpowiedź. Do ich określenia mogą posłużyć dokumenty polityczne, programy działań, dostępne opracowania i raporty dające badaczom ogólny obraz sytuacji społecznej.

Etap drugi obejmuje określenie populacji, dla której ma zostać przeprowadzona analiza potrzeb. Należy pamiętać, że ocena może objąć grupy społeczne, kategorie społeczne, społeczności lokalne, a także podmioty o charakterze instytucjonalnym, np. organizacje (Szłęk, 2008). Konieczne jest szczegółowe opisanie populacji podlegającej ocenie oraz przeanalizowanie jej kluczowych – z perspektywy oceny – cech (demograficznych, społecznych, ekonomicznych itp.).

Na etapie trzecim zbiera się informacje o potrzebach populacji. Można tego dokonać na wiele sposobów, przy uwzględnieniu różnych typów źródeł. Wieloaspektowa analiza wykorzystująca różne źródła danych daje szansę na dokładne określenie potrzeb wybranej populacji.

Etap czwarty obejmuje analizę i interpretację zebranych danych dotyczących zarówno samej populacji, jak i jej potrzeb. Jego efektem winno być powstanie profesjonalnej analizy potrzeb, która pozwoli odpowiedzieć na pytanie o potrzeby, ich hierarchię, zakres czy rozkład w populacji i będzie podstawą planowania działań na rzecz zaspokojenia potrzeb lub ewaluacji przeprowadzonych projektów.

Ważnym aspektem oceny potrzeb jest podjęcie decyzji co do analizy źródeł oraz technik zbierania informacji. W celu oszacowania potrzeb można analizować istniejące źródła danych (ang. *desk research*) lub też podjąć własne badania empiryczne. Najlepszy efekt przynosi zwykle skorzystanie z obu typów źródeł – z różnorodnych danych zastanych i z wyników badań własnych, dzięki którym można uzupełnić braki w wiedzy dotyczącej populacji zidentyfikowane w toku analizy dostępnych danych.

Analiza danych zastanych powinna być podstawą analizy populacji i jej potrzeb. Pozwala na sprawdzenie, jakie dane i informacje o grupie docelowej i jej potrzebach są dostępne, przynosząc oszczędność czasu i środków finansowych. Ponieważ treści zbiera się z różnych źródeł, możliwe jest dostrzeżenie różnych perspektyw spojrzenia na grupę docelową i jej potrzeby, rozpoznanie tła i kontekstu potrzeb, lepsze poznanie odbiorców działań i warunków ich życia (Szłęk, 2008, s. 60). Źródłami do analizy mogą być m.in. publikacje zwarte, prasa specjalistyczna, materiały instytucji i organizacji zajmujących się określonymi

problemami społecznymi, raporty, opracowania i sprawozdania organizacji oraz instytucji, dane o klientach instytucji i organizacji, opracowania statystyczne, dane statystyczne udostępniane przez instytucje publiczne, wyniki wcześniej prowadzonych badań itp. Wielość użytych źródeł i różnorodność ich autorów daje szansę na stworzenie pełnego obrazu populacji docelowej i jej potrzeb.

Analizę *desk research* można uzupełnić własnymi badaniami empirycznymi. Jest to szczególnie ważne przy zdiagnozowaniu braku określonych informacji co do populacji i jej potrzeb. Badanymi podmiotami mogą być przedstawiciele populacji docelowej, ale nie tylko – często zasadne jest również uwzględnienie głosu pracowników zajmujących się zaspokajaniem potrzeb, osób z otoczenia beneficjentów, a przy analizie potrzeb dokonywanej w procesie ewaluacji – osób zaangażowanych w realizację projektu.

Możliwe jest tu skorzystanie – zależnie od rodzaju niezbędnych do uzyskania informacji – z badań o charakterze ilościowym lub jakościowym. Badania ilościowe pozwalają na uzyskanie informacji o wielkości i częstotliwości badanego zjawiska, w efekcie przynosząc ilościowe wskaźniki określonych zjawisk społecznych. Badania jakościowe natomiast zapewniają nam wiedzę o motywacjach, opiniach, preferencjach, postawach, potrzebach i wyobrażeniach badanych osób. Są istotne w tym kontekście, że dają nam „szansę na bezpośrednie i otwarte spotkanie z przedstawicielami grup, z którymi i dla których organizacja chce pracować. Można na bieżąco dopytywać o interesujące badaczy zagadnienia, modyfikować opracowane wcześniej pytania i elastycznie reagować na informacje zwrotne od rozmówców” (Szłek, 2008, s. 67).

W przypadku badań ilościowych do najczęściej wykorzystywanych technik należą ankieta i wywiad skategoryzowany. Szczególnie ankietę ceni się dziś za łatwość i szybkość zbierania odpowiedzi dla stosunkowo dużych grup respondentów, szczególnie w przypadku, gdy możliwe jest zastosowanie ankiety audytoryjnej (wypełnianej przez zebranych we wspólnym pomieszczeniu respondentów) lub internetowej. W przypadku badań o charakterze jakościowym można zastosować indywidualne wywiady pogłębione (ang. *individual in-depth interview*, IDI), zogniskowane wywiady grupowe (ang. *focus group interview*, FGI) czy obserwacje. Są to techniki czaso- i pracochłonne, jednakże dają możliwość bliższego kontaktu z badanymi osobami, w tym z przedstawiciela-

mi populacji docelowej. Pozwalają spojrzeć na badaną kwestię oczami innych osób, przynoszą dużo szczegółów różnorodnych zjawisk, dają możliwość dopytania, zgłębienia nowych wątków. Dogłębna analiza może także skorzystać z różnych technik, co przysporzy szerszego materiału badawczego do analizy.

Przeprowadzenie profesjonalnej analizy potrzeb daje dobre podstawy do projektowania działań inwestycyjnych, które będą odpowiadać na potrzeby grup docelowych, dzięki czemu zwiększy się skuteczność i efektywność oddziaływań. Ewaluacyjna analiza potrzeb pozwala na wykazanie, czy zaprojektowane działania faktycznie były adekwatne do potrzeb, i zapewnia podłoże merytorycznej ewaluacji projektów.

3.3. Ewaluacja procesu

Jak już wcześniej wspomniano, teorię zmiany formuluje się m.in. na potrzeby ewaluacji, w tym jej specyficznego sposobu, jakim jest ewaluacja procesu (ang. *process evaluation*). Stosuje się ją do monitorowania i dokumentowania realizacji programu/projektu; może ona też pomóc w zrozumieniu związku między poszczególnymi elementami programu/projektu a jego wynikami. Zakres i zastosowanie ewaluacji procesu zwiększyły się w ciągu ostatnich kilkunastu lat, ponieważ bardziej powszechna stała się świadomość jej użyteczności i znaczenia w zarządzaniu publicznym. Ogólnie rzecz ujmując, dotyczy bieżącego przeglądu stanu oraz sposobu wdrażania określonej interwencji publicznej. Towarzyszy jej od początku do końca: od momentu konceptualizacji do chwili zamknięcia, koncentrując się na relacjach przyczynowo-skutkowych zachodzących między poszczególnymi elementami i rezultatami. Ewaluacja procesu ma różne zastosowania na różnych etapach interwencji (studium wykonalności i pilotażu; w kontekście ewaluacji wpływu; ewaluacji *ex-post*). Uwzględnia konkretne usługi, zasady i procedury, które są wdrażane w trybie interwencji. Dzięki ewaluacji procesu zbierane są dane wyjściowe w regularnych odstępach czasu w celu monitorowania i opisywania, czy i w jaki sposób realizuje się poszczególne działania. Ponadto może ona dostarczyć wczesnej informacji zwrotnej, czy wdrażanie interwencji odbywa się zgodnie z planem, a także wspierać identyfikację napotkanych barier i zachęcić do wprowadzenia

ewentualnych zmian w pierwotnym modelu dostarczania usług. Wreszcie pomaga odpowiedzieć na pytania, dlaczego zamierzone cele zostały osiągnięte (lub nie) (Funnell i Rogers, 2011). Dodatkowo omawiana w tej części forma ewaluacji oznacza swego rodzaju „indukcję procesu” w celu określenia prawdopodobnych wyjaśnień przyczyn uzyskanych rezultatów interwencji (Donaldson, 2007, s. 3). Ewaluacja procesu pozwala na zrozumienie specyfiki uzyskanych rezultatów, określa, kto jest beneficjentem usług, jakie to były usługi, ile ich i jakiego rodzaju dostarczono.

Ponadto ten typ ewaluacji uwzględnia instytucjonalny (organizacyjny) i rzeczowy (merytoryczny) wymiar interwencji, biorąc m.in. pod uwagę:

- rodzaj i ilość interwencji, rozkład sił oraz ról społecznych i zarządczych między sektorem publicznym, prywatnym i obywatelskim, a także ramy prawne;
- interesariuszy tych usług;
- zasoby niezbędne do dostarczania usług, w tym współdziałanie i komplementarność polityk;
- wyzwania, bariery, problemy;
- sposoby ich przezwyciężenia i stymulatory (Wiktorska-Świąćka i in., 2017).

Szczegółowe informacje o interwencji, w jaki sposób została wdrożona, są nieocenione do stwierdzenia, co działa, a co nie. Dlatego dokładna ewaluacja procesu powinna obejmować takie elementy, jak:

- opis otoczenia interwencji i podstawowych danych z nim związanych (czynniki zewnętrzne mające wpływ na przeprowadzenie i funkcjonowanie interwencji, w tym kultura, kontekst gospodarczy, infrastruktura itd.);
- opis procesu wykorzystywanego do projektowania i wdrażania interwencji (struktury, zasoby i sposoby ich dostarczania, w tym zgodność z założeniami początkowymi, ilość interwencji, zasięg);
- opis i pomiar działań związanych z interwencją, w tym wszelkie zmiany w niej;
- identyfikacja i opis zdarzeń interwencyjnych, które mogą mieć wpływ na wdrożenie i wyniki;
- dokumentacja źródłowa związana z interwencją (np. spotkania, raporty, biuletyny, formularze) (Moore i in., 2014).

Niezbędnymi narzędziami w ewaluacji procesu są m.in.: przegląd dokumentacji, ankiety i dane administracyjne, wywiady indywidualne i zbiorowe (np. grupy fokusowe), inne projekty o charakterze konsultacyjnym, badania obserwacyjne, studia przypadków. Przed przystąpieniem do projektowania i wdrażania ewaluacji procesu należy zrozumieć podstawowe dane związane z interwencją, w tym m.in.

- rodzaj aktywności/usług;
- charakterystyka uczestników określonego działania w ramach interwencji (projektu, programu);
- charakterystyka personelu oferującego usługi;
- częstotliwość dostarczania usług;
- czas trwania usługi;
- istota usługi;
- ilość usług;
- jakość usługi (zgodność z założeniami);
- satysfakcja klientów (*Evaluation Brief*, 2008).

Z teoretycznego punktu widzenia projektowanie i wdrażanie ewaluacji procesu nie jest działaniem wymagającym. Niezbędne jest jednak staranne zaplanowanie, posiadanie odpowiednich zasobów technicznych i kadrowych oraz możliwość gromadzenia danych w sposób systematyczny i spójny. Zasadniczo konstruuje się ją w następujących etapach:

- określenie konkretnych działań i usług w ramach interwencji: przed przystąpieniem do procedury zakładanych wyników ewaluacji konieczne jest jednoznaczne zidentyfikowanie możliwych usług, działań i innych aktywności składających się na program/projekt; wymaga tego późniejsza ewaluacja uzyskanych rezultatów;
- sprecyzowanie rezultatów każdej aktywności w ramach interwencji: po zidentyfikowaniu określonych działań należy określić bezpośredni wynik lub konsekwencję każdego działania; ten krok ma istotne znaczenie dla budowania pomostu między dyskretnymi działaniami programu a założeniami dotyczącymi zaangażowania w nie uczestników;
- operacjonalizacja wyników usług: należy określić je ilościowo i uwzględnić wskaźniki zapewniające informacje niezbędne do zrozumienia działań w ramach interwencji;
- identyfikacja źródeł danych dla każdego produktu tak szybko, jak to możliwe, aby umożliwić identyfikację alternatywnych źródeł

danych przed fazą generowania danych źródłowych; kluczowe znaczenie ma dysponowanie solidnym systemem zarządzania informacjami lub posiadanie bazy danych w celu ułatwienia gromadzenia, przechowywania i analizy danych procesowych;

- określenie częstotliwości pomiarów w określonych terminach (np. pozyskiwanie danych w trybie dziennym, tygodniowym, miesięcznym, rocznym) w celu zapewnienia standaryzacji w zbieraniu danych w całej populacji usług; pomiary powinny być na tyle częste, aby zapewnić regularne i użyteczne informacje;
- określenie celów skuteczności: w zależności od charakteru interwencji lub określonych celów cel skuteczności służy jako standard osiągnięć, od których mierzy się sukces programu/projektu; na ogół wyraża się go w liczbach i czasami odnosi do historycznego wzorca lub statystyki (tamże).

Wyniki ewaluacji procesu zwiększą możliwość wykorzystania informacji w celu poprawy przyszłych działań. Pozwolą na uporządkowanie informacji na temat programu/projektu odnośnie kwestii *kto, co, kiedy i gdzie*:

- Do kogo adresowane/kierowane są działania związane z programem/projektem?
- Co, jakie rezultaty przyniósł program/projekt?
- Kiedy realizowane były poszczególne aktywności związane z programem/projektem?
- Gdzie realizowane były poszczególne aktywności związane z programem/projektem?
- Jakie są stimulatory i bariery związane z wdrażaniem poszczególnych aktywności programu/projektu? (Stame, 2004)?

Ewaluacja procesu jest istotna dla badaczy i decydentów, ponieważ wspiera:

- wyjaśnienie przyczyn prowadzących do sukcesu (czy podobne wyniki można uzyskać w innych kontekstach? jak je powielić?);
- wyjaśnienie niepowodzeń (czy powodem była interwencja, czy może raczej sposób jej wdrażania?);
- stwierdzenie, czy interwencja przynosi różne skutki dla poszczególnych grup;
- zrozumienie charakteru interwencji i różnorodność sposobów jej wdrażania (Funnell i Rogers, 2011).

3.4. Śledzenie procesu w ewaluacji interwencji publicznych

Do podstawowych narzędzi badań jakościowych, które wspierają analizę wybranych dowodów w kontekście sformułowanych na wstępie pytań i hipotez badawczych, należy metoda śledzenia procesu (ang. *process tracing*) (Collier, 2011). Stosuje się ją do oceny i rozwinięcia teorii głównie w psychologii, naukach politycznych oraz w badaniach nad użytecznością. Podejście to każe badaczowi uruchomić wyobraźnię w celu zidentyfikowania teorii związanych z problemami i zagadkami, które stara się wytłumaczyć, aby mógł zrozumieć i zdefiniować możliwe przyczyny procesu, który bada (Falleti, 2006).

Śledzenie procesu stosowane jest w naukach od kilku dekad: w latach siedemdziesiątych XX wieku pojawiło się przede wszystkim w psychologii, głównie eksperymentalnej, dekadę później w socjologii i historii, a stosunkowo niedawno w innych naukach społecznych: w politologii i ekonomii. W naukach o polityce jedną z najwcześniejszych definicji śledzenia procesu sformułowali A. George i T. McKeown (1985), postrzegając w nim metodę analizy studia przypadku w celu ewaluacji procesów przyczynowych. Według nich, nie polega ona wyłącznie na porównaniu wariacji w różnych zmiennych w każdym przypadku, ale również na „zbadaniu i wyjaśnieniu procesu podejmowania decyzji, poprzez wdrożenie której wstępne założenia przekładają się na uzyskane wyniki” (tamże). Swoją aktualną popularność śledzenie procesu zawdzięcza pracom A. George’a i A. Bennetta (2005), którzy zauważyli, że główna różnica ontologiczna między metodą statystyczną a metodą śledzenia procesu polega na tym, iż ta druga identyfikuje mechanizmy przyczynowe łączące przyczyny i skutki. Dodatkowo należy wspomnieć, że w literaturze przedmiotu z zakresu nauk politycznych śledzenie procesu traktowane jest m.in. jako „narracja analityczna” (Bates i in., 1998), „historyczna narracja” (Büthe, 2002), „systematyczna analiza procesów” (Hall, 2003; 2006; Falleti, 2006) oraz „obserwacja procesów przyczynowych” (Collier i in., 2010; Collier, 2011).

Podejście to pozwala na analizowanie sposobu, w jaki hipotetyczna przyczyna wpływa na obserwowany rezultat (Ławniczak, 2013). Jest pomocne również w wyjaśnianiu:

- zachowań indywidualnych i organizacyjnych;
- złożonych związków przyczynowych;

- niedoskonałości porównywalnych przypadków; i/lub
- przypadków odmiennych (tj. takich, których wyniki nie zostały przewidziane / założone wcześniej).

Śledzenie procesu przypomina w pewnym zakresie narrację historyczną, ale wykazuje zdecydowanie silniejszą ambicję analityczną. To sposób budowania i testowania teorii w badaniach jakościowych przez kompleksowe badanie danych sekwencyjnych. Tym samym dotyczy selektywnie wybranych zagadnień, które nie są reprezentatywne, ale które mogą dostarczyć istotnych informacji (Sale i in., 2002, s. 45). Podejście to zakłada złożoność (np. różnorodność przyczynowości, sprzężenie zwrotne, zależności między ścieżkami, złożone efekty interakcji) (Falletti, 2006). Zbierane dane są dzielone na zestawy istotnych wydarzeń stanowiących przedmiot zainteresowania badacza / badaczy. Śledzenie procesu wspomaga analizę wyprowadzonych w postępowaniu związków przyczynowo-skutkowych. Łączy uzyskane wyniki (zmienne zależne) z wyjaśnieniami (zmiennymi niezależnymi) za pośrednictwem mechanizmów przyczynowych (zmienne interwencyjne).

Metoda polega na wyodrębnieniu wszystkich możliwych do zaobserwowania implikacji teorii, a nie tylko obserwowalnych implikacji dotyczących zmiennej zależnej. Gdy te obserwowalne konsekwencje zostaną wyodrębnione (szczególnie w odniesieniu do mikrozałożeń sposobu, w jaki zmienna niezależna teorii powoduje predyspozycję zmian w zmiennej zależnej), testuje się je następnie empirycznie (np. za pomocą wywiadów) (King i in., 1994). „Następnie badacz poszukuje dowodów dla poszczególnych kroków w procesie zmiany” (Van Evera, 1997, s. 64). Każdy ze związków wymaga wyjaśnienia bardziej ogólnej zasadą (zgodną z teorią), która eliminuje fałszywą korelację, żądając od badacza sformułowania ścieżki przyczynowej między hipotetycznymi przyczynami a obserwowanymi skutkami. Dowody ocenia się na podstawie każdej części składowej mechanizmu przyczynowego (ang. *causal mechanism*). Na taki mechanizm składa się „zeszół składowych produkujących rezultat niespójny z istotą żadnej z nich oddzielnie. Mechanizm nie oznacza wprost zbioru poszczególnych «śrubek i nakrętek», lecz raczej stanowi «system trybików i przerzutek» zązębiających się w procesie generowania rezultatu” (Hernes, 1998, s. 78). George i Bennett (2005) uważają, że mechanizmy przyczynowe to „procesy fizyczne, społeczne lub psychiczne”. W ich ramach, zależnie od okolicz-

ności i uwarunkowań, jedne podmioty przekazują innym „energię, informację lub materię”, w wyniku czego pewne ich „cechy, możliwości lub skłonności” zmieniają się we względnie trwały sposób do momentu, aż zostaną poddane działaniu kolejnych mechanizmów (s. 137). Dodatkowo autorzy ci określają mechanizmy przyczynowe jako procesy transformacyjne (s. 139). Badanie tak rozumianych mechanizmów interwencji stanowi zatem swoiste otwarcie „czarnej skrzynki przyczynowości” (Ławniczak, 2013, s. 7).

W literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy możliwe sposoby śledzenia procesu:

- weryfikowanie teorii (ang. *theory-testing*);
- formułowanie teorii (ang. *theory-building*) lub
- wyjaśnianie rezultatów (ang. *explaining-outcome*) (Beach i Pedersen 2013, s. 3) (tabela 11).

Tabela 11. Sposoby śledzenia procesu

Cel analizy	Weryfikowanie teorii	Formułowanie teorii	Wyjaśnianie rezultatów
	zachodzi korelacja między A i B, ale czy dostępne są dowody, że istnieje mechanizm przyczynowo-skutkowy między A i B?	budowanie mechanizmu przyczynowego łączącego A z B na podstawie dowodów w danym przypadku	wyjaśniają rezultaty, formułując minimalnie skuteczne wyjaśnienie
Ambicja badaczy	koncentracja na teorii	koncentracja na teorii	koncentracja na przypadku
Rozumienie mechanizmów przyczynowych	systemowe (można generalizować w zakresie kontekstu)	systemowe (można generalizować w zakresie kontekstu)	systemowe i niesystemowe
Co jest przedmiotem śledzenia?	pojedyncze mechanizmy, które można uogólnić	pojedyncze mechanizmy, które można uogólnić	mechanizmy odnoszące się do przypadku
Rodzaje interferencji	składowe mechanizmu przyczynowego / mechanizmów przyczynowych obecne / nieobecne w tym przypadku	obserwowane zjawiska stanowią odzwierciedlenie mechanizmu	najmniejsza wydajność w dostarczaniu wyjaśnień

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Beach, Pedersen, 2013.

Ponieważ każdy z wymienionych wariantów metody śledzenia procesów wymaga opracowania i przeprowadzenia innego sposobu procesu badawczego, decydując się na wybór ostatecznego sposobu śledzenia procesu, należy uwzględnić m.in.:

- dane zastane;
- istniejące teorie i koncepcje określonego obszaru tematycznego;
- kluczowe ustalenia w obszarze nauk społecznych oraz
- wiedzę ekspercką (Punton i Welle, 2015a, s. 2).

T. Falleti (2016) wskazuje dodatkowo na specyficzny sposób śledzenia procesu, jakim jest towarzyszenie, asystowanie teorii (ang. *theory-guided*). W przeciwieństwie do analitycznego podejścia narracyjnego stwarza ono możliwość endogenicznego generowania preferencji, które następnie podlegają analizie w kontekście poszukiwanych mechanizmów przyczynowych. Takie podejście może również zawierać efekty sprzężenia zwrotnego jak w analizie zależnych od ścieżki sekwencji zdarzeń systematycznie wzmacniających (lub osłabiających) wpływ przyczyny początkowej. Dodatkowo pozwala rozstrzygnąć wśród konkurencyjnych teorii. Falleti podkreśla wyróżnienie dwóch rodzajów procesów przyczynowych i czasowych. Dzieli je na rozległe (ang. *extensive*) i dogłębne (ang. *intensive*). Procesy rozległe obejmują przyczynę i wynik zainteresowania oraz czynniki interwencyjne. Procesy dogłębne pośredniczą między przyczyną przypuszczeń a wynikiem zainteresowania, ale nie obejmują przyczyny wywołującej określony wynik ani samego wyniku (tamże).

Każdorazowo wybrane do analizy metodą śledzenia procesu studia przypadków analizuje się na podstawie określonych etapów.

D. Collier, H. Brady i J. Seawright (2010) za kluczowe uznają:

- obserwacje procesów przyczynowych (wskazówki, dowody, zebrane dane);
- hipotezy (zmiennie niezależne, mechanizmy przyczynowe);
- ramy sekwencji przyczynowych (testy związku przyczynowo-skutkowego, które odnoszą się do hipotez i zmiennych).

Schemat „pięciu kroków” w śledzeniu procesów proponują M. Punton i K. Welle (2015b):

- Etap pierwszy, gromadzenie i opracowanie materiału badawczego, polega na zebraniu materiału badawczego, który następnie służy do sformułowania hipotez badawczych. Opracowanie uzyskanego

materiału empirycznego polega na wskazaniu związków między poszczególnymi przyczynami a rezultatami.

- Etap drugi, analiza danych i sformułowanie hipotetycznego mechanizmu przyczynowego: zadaniem badacza na tym etapie jest wypracowanie solidnych testów empirycznych dotyczących tego, czy obecne są (lub nie) wszystkie składowe mechanizmów przyczynowych. Obejmuje on wykrywanie przejawów, czyli opracowanie dokładnie sformułowanych przewidywań dotyczących tego, jakich dowodów można oczekiwać, jeśli istnieje hipotetyczna składowa mechanizmu. Mechanizm traktowany jest jako teoria dotycząca tego, w jaki sposób zachodzi zmiana w określonym kontekście.
- Etap trzeci, operacjonalizacja mechanizmu przyczynowego, to identyfikacja dowodów na istnienie związków przyczynowych między poszczególnymi składowymi mechanizmami. Wymaga on takiego sposobu myślenia, który uwzględni wiarygodne alternatywne wyjaśnienia. Powinno to pomóc w wyjaśnianiu składowych mechanizmów oraz w obserwowaniu ich przejawów.
- Etap czwarty, ocena wagi inferencji zgromadzonych dowodów: Kluczowym zadaniem jest sprawdzenie wiarygodności przejętych hipotez na podstawie testowania („ważenia”) zgromadzonych dowodów. Polega to na pogrupowaniu źródeł podług kryterium niezbędności uwzględnienia danego źródła dowodów oraz wydajności dowodów, jakich dane źródło dostarcza. Prowadzone testy w tym zakresie opierają się na zasadach pewności i unikalności (Punton i Welle, 2015a). W literaturze przedmiotu (Collier 2011, s. 825) poleca się następujące testy weryfikacji hipotez:
 - „źdźbło na wietrze” (ang. *straw-in-the-wind*): określony dowód w ramach tego testu nie spełnia ani kryterium wydajności/wystarczalności, ani niezbędności/konieczności; niska wartość potwierdzenia i zaprzeczenia dowodu;
 - „obręcz” (ang. *hoop*): dowód spełnia kryterium niezbędności/konieczności, ale nie spełnia kryterium wydajności/wystarczalności; niska wartość potwierdzenia i wysoka zaprzeczenia dowodu;
 - „dymiący rewolwer” (ang. *smoking gun*): dowód spełnia kryterium wydajności/wystarczalności, ale nie spełnia kryterium niezbędności/konieczności; wysoka wartość potwierdzenia i niska zaprzeczenia dowodu;

- „podwójna decyzyjność” (ang. *doubly-decisive*): dowód spełnia zarówno kryterium wydajności/wystarczalności, jak i niezbędności/konieczności; wysoka wartość potwierdzenia i zaprzeczenia dowodu (Bennett, 2010; tabela 12).

Tabela 12. „Ważenie” dowodów: testy w śledzeniu procesu

test „obręczy”	wysoki (dowód niezbędny/konieczny do potwierdzenia hipotezy H)	test podwójnej decyzyjności
niski (dowód niewydajny/niewystarczający do potwierdzenia hipotezy H)		wysoki (dowód niewydajny/niewystarczający do potwierdzenia hipotezy H)
test „żdzibła na wietrze”	niski (dowód nie jest niezbędny/konieczny do potwierdzenia hipotezy H)	test „dymiącego rewolweru”

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bennett, 2010.

Tym samym śledzenie procesu zachęca do równego traktowania wielu hipotez, dopóki nie udowodnią one fałszywych danych sprzecznych. Jeśli hipoteza zostaje pozytywnie zweryfikowana testem „żdzibła na wietrze”, ma to niewielkie znaczenie dla wzmocnienia zaufania do niej nawet po stwierdzeniu istnienia dowodu e lub $\sim e$, ponieważ i sam test ma niewielkie znaczenie inferencyjne. Niepowodzenie testu „obręczy” (znalezienie $\sim e$) zmniejsza zaufanie do hipotezy. Także w przypadku pozytywnej weryfikacji hipotezy testem „dymiącego rewolweru” współczynnik prawdopodobieństwa jest niewielki. W przypadku weryfikacji hipotezy h za pomocą testu „podwójnej decyzyjności” trzeba znaleźć dowody e , inaczej pewność co do ważności hipotezy h będzie ograniczona. Jednocześnie test potrafi rozróżnić dowody, które wspierają hipotezę i jej alternatywy (Bennett, 2010).

- Etap piąty, wnioski ze śledzenia procesu: W celu określenia mechanizmu należy w trakcie formułowania teorii obserwować i analizować najważniejsze elementy zastane, procesy oraz rezultaty ze szczególnym uwzględnieniem jakości (*wierności*) i ilości (*dose*) oraz barier i stymulatorów interwencji, które ostatecznie przekładają się na wpływ badanych interwencji (Wiktorska-Święcka i in., 2017).

Śledzenie procesu wpisuje się w aktualny trend w naukach społecznych podkreślania znaczenia teorii średniego zasięgu, które poważnie traktują kontekst i złożoną przyczynowość. W tym zakresie jest obiecującym podejściem zdolnym wspomóc identyfikację interwencyjnych zmiennych lub zdarzeń i mechanizmów przyczynowych, które łączą przyczyny z uzyskanymi wynikami. Jego zaletę stanowi możliwość wyjaśnienia przyczynowości obserwowanego studium przypadku. Podstawowym ograniczeniem jest natomiast brak możliwości generalizacji i uniwersalizacji oraz przeniesienia uzyskanych wniosków na większą populację badanych zjawisk.

3.5. Ewaluacja wpływu

Ewaluacja wpływu (ang. *impact evaluation*) oznacza systematyczne badanie skutków interwencji, które mogą odnosić się do korzystnych lub niekorzystnych zmian nią wywołanych (bezpośrednio lub pośrednio, w sposób zamierzony lub nie) w określonym kontekście i środowisku. Wpisuje się w ogólne założenia ewaluacji jako takiej, a jej celem jest uczenie się, dążenie do doskonałości, zwiększanie efektywności i rozliczalności. W przeciwieństwie do ewaluacji procesu ewaluację wpływu wykorzystuje się do pomiaru wyników w taki sposób, aby dostarczyć informacji, na ile interwencja spowodowała pożądane zmiany w zakresie wiedzy, postaw, zachowań, umiejętności i statusu uczestników. Pozwala stwierdzić, czy pożądany warunek „poprawił się”, „wzrósł”, jest „większy” w wyniku interwencji. Ewaluacja wpływu pozwala także zmierzyć, czy niepożądany stan „zmniejszył się”, jest „mniejszy” niż przed rozpoczęciem działań. Towarzyszy jej refleksja, że uzyskane wyniki i zmiany są wypadkową działania wielu czynników. Rzadko bowiem można stwierdzić przypadki, w których sytuacja „przed” i „po” wystarcza do ustalenia wpływu, tzn. takie, w których żaden inny czynnik nie mógł spowodować zmian obserwowanych w wynikach. W związku z powyższym w ramach ewaluacji wpływu podejmuje się próby stwierdzenia, czy interwencja wywarła wpływ na nowy stan rzeczy. Jej kluczowym zadaniem nie jest zatem wyłącznie stwierdzenie, że interwencja działa (lub nie działa), lecz raczej odpowiedź na pytanie, co działa, a co nie działa, w jaki sposób, dla kogo i dlaczego (Bamberger, 2006). Jeśli

uzyskane dane o wynikach wskazują, że zmiany wywołała określona interwencja, można dodatkowo zastosować ewaluację procesu, aby zbadać, w jaki sposób one nastąpiły, czy są wynikiem interwencji, czy innych, niezależnych od niej czynników (np. społeczno-ekonomicznych) (*Evaluation Brief*, 2008). W ten sposób można podać informacje istotne dla polityk publicznych w celu przeprojektowania i projektowania przyszłych interwencji.

Ewaluację wpływu przeprowadza się zasadniczo w następujących sytuacjach:

- interwencje o charakterze innowacyjnym;
- programy pilotażowe, które zapewniły pożądaną jakość i planuje się zwiększenie skali ich zastosowania;
- interwencje, w przypadku których w danych kontekstach występuje niewiele dowodów (*Evaluation Feedback for Effective Learning and Accountability*, 2001).

Ten typ ewaluacji powinien również znaleźć zastosowanie w przypadku, gdy interwencja

- jest istotna w perspektywie strategicznej: jest inicjatywą przewodnią, wymaga znacznych zasobów, obejmuje lub może zostać rozszerzona na wiele osób, może przynieść znaczne oszczędności;
- nie była wcześniej prowadzona lub nie były prowadzone badania z nią związane: niewiele wiadomo o jej efektywności, globalnie ani w konkretnym kontekście;
- ma mieć przełożenie na rzeczywistość: wyniki zostaną wykorzystane w kluczowych decyzjach politycznych (Gertler i in., 2011).

Dodatkowo ewaluacja wpływu jest narzędziem wpisującym się w teorię zmiany (ang. *theory-based impact evaluation*). W tej roli koncentruje się na teorii interwencji publicznych, założeniach poczynionych przez interesariuszy, w tym decydentów, na temat warunków wstępnych, mechanizmów przyczynowych i kontekstu. Testują je oni w kontekście zaobserwowanych wyników i badają czynniki wpływające na nie.

Ewaluację wpływu można podzielić na dwie kategorie: ewaluację prospektywną i retrospektywną. Pierwszy rodzaj znajduje zastosowanie równoległe do opracowania i wdrażania interwencji. Dane wyjściowe są zbierane przed rozpoczęciem realizacji, zarówno w grupach objętych interwencją, jak i w grupie porównawczej (grupach porównawczych).

Ewaluacja retrospektywna bada wpływ interwencji po jej zakończeniu. Ogólnie biorąc, ewaluacja prospektywna wydaje się bardziej wiarygodna w kontekście uzyskania silnych wyników (tamże).

Podejmując decyzję o przeprowadzeniu ewaluacji wpływu, należy:

- sformułować kluczowe pytania badawcze;
- uwzględnić założenia teorii zmiany, w ramach której ewaluacja jest prowadzona;
- rozważyć badanie grupy kontrfaktycznej;
- wykorzystać metodę triangulacji dla zwiększenia stopnia wiarygodności uzyskanych wyników;
- uwzględnić kontekst ewaluacji (Baker, 2000).

Ewaluacja wpływu na początkowym etapie powinna zawierać odwołanie do teorii zmiany, czyli wyjaśnienie, w jaki sposób działania interwencji prowadzą (lub przyczyniają się) do określonych skutków i uzyskanych wyników. Na dalszym etapie wyzwaniem pozostaje określenie sytuacji kontrfaktycznej, której nie można zazwyczaj zdefiniować wprost. Najbardziej optymalną miarą byłoby w tym wypadku porównanie wyników uzyskanych przez beneficjentów interwencji z grupą jej niepodlegającą. Taka analiza nie zawsze jest jednak wiarygodna. Innymi ograniczeniami bywają ramy budżetowe lub polityczne, które uniemożliwiają dobranie odpowiednio licznej próby. Jeśli budżet, ramy czasowe, dostępne dane i inne ograniczenia techniczne pozwalają, można zaplanować badania eksperymentalne czy *quasi*-eksperymentalne (Gertler i in., 2011). Jeśli nie jest to możliwe, można rozważyć zastosowanie tzw. ewaluacji realistycznej (ang. *realist evaluation*), która zmierza do wyjaśnienia, w jaki sposób i w jakich okolicznościach interwencja przyniosła założone skutki (lub ich nie przyniosła) w poszczególnych kontekstach. Podejście to odwołuje się do założeń realizmu, które głoszą, że nic nie działa wszędzie ani dla każdego, a kontekst ma znaczenie dla wyników interwencji. Ewaluację realistyczną odróżniają od innych form ewaluacji opartej na teorii nawiązujące do filozoficznych założeń realizmu konkretne założenia, które determinują naturę rzeczywistości, przyczynowości oraz dotyczą projektowania, metod i korzystania z ewaluacji. G. Westhorp (2014) przywołuje pięć kluczowych zasad realizmu w kontekście ewaluacji wpływu:

- świat materialny, jak i społeczny są „rzeczywiste”, to znaczy, że wszystko, co może mieć rzeczywiste efekty, jest prawdziwe;

- wszystkie badania i obserwacje są kształtowane i filtrowane przez ludzki mózg, a zatem nie ma nic takiego jak „ostateczna” prawda czy wiedza;
- wszystkie systemy społeczne są otwartymi systemami;
- wyjaśnia, w jaki sposób działa przyczyna;
- zapewnia specyficzny sposób myślenia o „kontekście”.

Ponieważ interwencje realizowane w różnych kontekstach i motywowane przez różne mechanizmy działają w zróżnicowany sposób, nie można założyć, że można je replikować z jednego kontekstu do drugiego albo że automatycznie wygenerują jednakowe wyniki. W tym wypadku kluczowym produktem realistycznej ewaluacji wpływu jest zrozumienie, „co działa, dla kogo, w jakim kontekście i w jaki sposób” (Westhorp, 2014). Dlatego ewaluacja wpływu w praktyce nie polega wyłącznie na określeniu wpływu konkretnej interwencji w konkretnym miejscu i w określonym czasie. Jej wdrożenie ma na celu informowanie decydentów i praktyków poprzez proces zdobywania wiedzy, doskonalenia i dążenia do coraz lepszej jakości w zarządzaniu publicznym. Może wpływać na wybór przyszłych programów, które będą realizowane, na decyzje, w jakich kontekstach powinno się je wdrażać, jak udoskonalić zasady i programy w celu poprawy ich skuteczności oraz jak dostosować programy do nowych kontekstów.

W realistycznej ewaluacji wpływu, która wspiera teorię zmiany, najczęściej stosuje się klasyczne podejście R. Pawsona i N. Tilleya (2004) odwołujące się do formuły: „mechanizmy + kontekst = wyniki” (MKW). Formuła ta jest przydatna wówczas, gdy wyniki nie są znane uprzednio, wiele z nich ma charakter jakościowy, a działania związane z interwencją ewoluują w czasie. W takim modelu ewaluacji wpływu kluczowe są pytania o mechanizm (w jaki sposób interwencja spowodowała zmianę?) oraz o przypisanie przyczyn (czy przyczyn zaobserwowanych zmian należy upatrywać w samej interwencji, czy też spowodowały je inne czynniki?) (tamże). Logika interwencji analizowana w ramach ewaluacji wpływu łączy się zasadniczo z założeniami ewaluacji realistycznej. Informuje, jak stosować założenia inne niż kontekst i mechanizm, wiąże się z narzędziami planowania i zarządzania (np. zasoby programu, ramy czasowe) i koncentruje się konkretnie na procesach w ramach interwencji. W jej ramach uwzględnia się przede wszystkim:

- osoby: cechy i możliwości poszczególnych osób zaangażowanych w projekt;
- relacje interpersonalne między osobami prowadzącymi projekt;
- kontekst instytucjonalny: reguły, normy i zwyczaje mające znaczenie dla projektu;
- infrastrukturę, czyli szerszy kontekst społeczny, gospodarczy i kulturowy projektu.

W ramach ewaluacji realistycznej podstawowe założenie mówi, że skutek działania danego mechanizmu zależy od kontekstu. W związku z powyższym ewaluację wpływu można zaplanować według następującego schematu:

- Etap pierwszy, opracowanie teorii: na podstawie teorii rozważa się charakter interwencji, jej grupę docelową oraz konteksty i uwarunkowania, w których jest wdrażana, w celu sformułowania szeregu przypuszczalnych miniteorii zwanych konfiguracjami „kontekst – mechanizm – wynik”. Łączą one różne konteksty z poszczególnymi mechanizmami, które prawdopodobnie określają działanie interwencji, prowadząc do poszczególnych wyników. Ten krok procedury ewaluacji polega na rozważeniu, w jaki sposób mechanizmy mogą wchodzić w interakcje z otoczeniem geograficznym, społecznym, uwarunkowaniami historycznymi i organizacyjnymi oraz poszczególnymi grupami beneficjentów, prowadząc do rozmaitych wyników. Zawężeniem jest świadomość, że w rzeczywistości społecznej, która jest otwartym systemem, żadne działanie nie jest procesem liniowym, przez co liczba wariantów kontekstu, mechanizmów i wyników jest nieograniczona. W związku z tym, zgodnie z sugestią Pawsona (2006), strategie zastosowane w celu przyjęcia podejścia realistycznego obejmują tu „analizę małego kawałka skomplikowanego tortu (...); systemy, mechanizmy lub teorie «warstwowe», odzwierciedlające różne poziomy domniemanego działania programu; zmianę poziomu abstrakcji (np. badanie tego, w jaki sposób różne elementy interwencji mają działać wspólnie, zamiast rozpatrywać je osobno); czy też poszukiwanie interakcji i rozumienie «prostych reguł» rządzących nimi”. Na podstawie tych założeń określa się, jakie konfiguracje należy rozpatrzeć w pierwszej kolejności w ramach ewaluacji wpływu.

- Etap drugi, gromadzenie danych i formułowanie propozycji: na potrzeby sformułowania teorii badanie rozpoczyna się od syntezy literatury badawczej i dotyczącej polityki. Mechanizmy powinny zostać określone precyzyjniej dzięki zbieraniu danych. Należy przeprowadzić przegląd dowodów uwzględniający zasady logiki projektu i penetrujący zróżnicowane źródła wiedzy. Zapewni to spójność metodologiczną i teoretyczną badania. Celem zbierania danych jest lepsze zrozumienie różnych konfiguracji „kontekst – mechanizm – wynik” uruchomionych w ramach interwencji.
- Etap trzeci, systematyczne testowanie pakietu rozwiązań MKW przy użyciu zgromadzonych danych: celem analizy jest sprawdzenie, czy model wyjaśni złożony ślad rezultatów pozostawionych przez interwencję.
- Etap czwarty, ocena i interpretacja analizy (Pawson i Tilley, 2004).

Ewaluacja realistyczna jest podejściem pragmatycznym, gdy źródła danych lub zasoby są ograniczone. Przeprowadza się ją po to, by dowiedzieć się, czy można zauważyć konkretne pożądane efekty w świetle dostępnych danych. Preferuje łączenie metod ilościowych i jakościowych. W tym sensie jest podejściem całościowym.

Wyniki ewaluacji wpływu należy połączyć z informacją o kosztach interwencji. Najbardziej popularną metodą w tym zakresie jest analiza kosztów i korzyści (ang. *cost-benefit-analysis*).

Ewaluacja wpływu jest elementem niezbędnym w politykach publicznych i zarządzaniu publicznym. Należy ją prowadzić, by informować decydentów o możliwych wariantach: od konieczności ograniczania nieefektywnych programów, poprzez zwiększanie skali interwencji, maksymalizację korzyści programu, aż po wybór spośród różnych alternatywnych programów. Można podnieść jej efektywność dzięki zastosowaniu selektywnych podejść, aby odpowiedzieć na kluczowe kwestie polityczne. Ewaluacja wpływu odgrywa szczególną rolę wówczas, gdy znajdzie zastosowanie w przypadku innowacyjnych programów pilotażowych, które testują nowe, obiecujące podejście (Gertler i in., 2011).

Podsumowując, należy podkreślić, że do kluczowych zadań ewaluacji wpływu należy ustalenie związku przyczynowego między podjętą interwencją a obserwowanymi wynikami. Cel główny tego podejścia, tj. ustalenie przyczynowego wpływu interwencji wymaga „zmierzenia

efektu całkowitego interwencji jako ogólnej zmiany w zakresie zdefiniowanym przez cel (zmiany na poziomie przyjętych wskaźników) oraz oddzielenia zmiany niezależnej od podjętej interwencji od zmiany, którą można przypisać wpływowi interwencji (efekt netto)” (Górniak 2007). Tak sformułowany zakres istotnie determinuje zakres zastosowania tego podejścia: jak dotąd nie było ono powszechnie stosowane w obszarze badań nad zmianą społeczną. Ograniczenia wynikają z trudności związanych z wyznaczeniem wiarygodnych współczynników sukcesu (np. w przypadku zmiany postawy), zbieraniem danych (zwłaszcza dotyczących faktów jednostkowych w ujęciu historycznym) czy wyborem tzw. sytuacji kontrfaktycznych. Dodatkowo w literaturze przedmiotu podaje się w wątpliwość założenie, że badacze są w stanie jednoznacznie określić relację przyczynowo-skutkową między nakładami inwestycyjnymi a wybranymi efektami. Ma to związek z przekonaniem, że interwencje publiczne wdraża się w wielowymiarowym i współzależnym systemie, w którym występują liczne zmienne podlegające zmianom w czasie. Podkreśla się też unikatowy charakter przedsięwzięć o charakterze innowacyjnym, co oznacza brak możliwości obiektywnego, jednoznacznego stwierdzenia kierunku i siły relacji przyczynowo-skutkowych, które są wypadkową wielu procesów. Wreszcie wskazuje się na brak użyteczności szacowania „efektów netto” w zakresie oceny interwencji publicznych, tj. na określenie efektów serendypnych czy identyfikację przyczyn takiego, a nie innego stanu rzeczy (odpowiedź na pytanie, dlaczego dana inwestycja się powiodła lub nie) (tamże).

3.6. Społeczna stopa zwrotu z inwestycji jako przykład ewaluacji ekonomicznej

W prowadzonej ewaluacji rozwiązań proinwestycyjnych istotne miejsce zajmuje ewaluacja ekonomiczna. Jeśli mówimy bowiem o inwestycji, to zakładamy, że podjęte działania w przyszłości przyniosą zysk. Możliwość przypisania zyskom wartości finansowej pozwala nam precyzyjnie odpowiedzieć na pytanie, czy osiągnięte rezultaty uzasadniają inwestycję zasobów w projekt. Tradycyjnie w ewaluacji ekonomicznej polityk publicznych, programów i projektów społecznych wykorzystuje się następujące typy analiz: analizę wydajności kosztów (ang.

Cost Benefit Analysis, CBA), analizę efektywności kosztów (ang. Cost Effectiveness Analysis, CEA) oraz analizę użyteczności kosztów (ang. Cost Utility Analysis, CUA) (Banke-Thomas i in., 2015). Ze względu na ograniczenia tych metod w ocenie projektów społecznych poszukuje się nowych rozwiązań, pozwalających w większym stopniu na uwzględnienie specyfiki działań o charakterze społecznym, w tym realizowanych przez organizacje pozarządowe. Można do nich zaliczyć takie pomysły, jak: stopa społecznego zwrotu z inwestycji (ang. Social Return on Investment, SROI), audyt społeczny (ang. Social Audit), zrównoważona karta wyników (ang. Social Enterprise Balanced Scorecard), narzędzie Udowodnij to! (ang. Prove It!), metoda potrójnego wyniku finansowego (ang. Triple Bottom Line) oraz metoda Proces U2, czyli Proces Udowodnij i Udoskonal (ang. Process Prove and Improve) (Łącka, 2015).

Stopa społecznego zwrotu z inwestycji (ang. Social Return on Investment, SROI) należy do nowych narzędzi ekonomicznej ewaluacji projektów społecznych. Głównym wyróżnikiem tej metody jest idea monetaryzacji, a więc finansowej wyceny wszystkich głównych niefinansowych nakładów i rezultatów projektów społecznych, oczywiście przy uwzględnieniu finansowych nakładów i rezultatów. Metoda ta pozwala na określenie zmonetaryzowanej wartości wpływu społecznego jako stosunku finansowych i zmonetaryzowanych niefinansowych nakładów do finansowych i zmonetaryzowanych niefinansowych korzyści. Owa zmonetaryzowana wartość wpływu społecznego określana jest jako wskaźnik SROI, który pokazuje stosunek zainwestowanych środków do osiągniętych w ramach projektu korzyści (Moroń i Klimowicz, 2016).

Ważną zasadą analizy SROI jest uwzględnienie punktu widzenia interesariuszy (ang. *stakeholders*), a więc podmiotów (osób, organizacji, instytucji), które były zaangażowane w działania i doświadczyły zmian w wyniku realizacji projektu społecznego. Właśnie zmiana jest ważną kategorią analizy SROI. Zakłada, że realizacja działań prowadzi do wystąpienia zmian, które powinny być zidentyfikowane i opisane. Ważne jest uwzględnienie zarówno zamierzonych, jak i niezamierzonych, pozytywnych, a zarazem negatywnych zmian. Wymaga to stworzenia lub wykorzystania teorii zmiany społecznej.

Jednocześnie dzięki wyodrębnieniu kluczowych interesariuszy analiza SROI pozwala na zbadanie rozkładu kosztów i korzyści między osobami i podmiotami zaangażowanymi w projekt. Bardzo często pozwala

to wykazać, że zyski dotyczą nie tylko bezpośrednich beneficjentów, lecz także podmiotów finansujących działania, np. państwa czy jednostek samorządu terytorialnego, które – dzięki podjętym działaniom – wydają mniej środków na działania z zakresu polityki społecznej lub uzyskują wyższe przychody z podatków.

Istotnym elementem analizy jest monetaryzacja wartości nakładów i rezultatów. Obliczenie pieniężnej wartości wszystkich nakładów i rezultatów działań nie jest możliwe, ale ideą analizy jest dążenie do monetaryzacji możliwie dużej liczby kluczowych nakładów i rezultatów. Takie postępowanie skutkuje też koniecznością podejmowania decyzji dotyczących uwzględniania elementów istotnych i odrzucania tych, które nie są ważne z perspektywy oceny projektu, oraz uwzględniania wyłącznie tych, za których wywołanie odpowiada projekt.

Analiza SROI zakłada badanie wpływu społecznego w określonej, przyjętej przez badacza perspektywie czasowej, np. 3 lata, 5 lat, 10 lat. Wybór okresu analizy jest decyzją analityka i często wynika ze specyfiki projektu. Możliwe jest także przeanalizowanie oddziaływania projektu w kilku perspektywach czasowych, przy uwzględnieniu zmniejszania się (lub zwiększania) rezultatów wraz z upływem czasu.

Metodologia analizy SROI zakłada przeprowadzenie postępowania badawczego w sześciu etapach, z których każdy wymaga przeprowadzenia szczegółowo określonych analiz. Zaprezentowano je w tabeli 13.

Tabela 13. Etapy analizy SROI

Etap	Analizy w ramach etapu
Ustalenie zakresu analizy i określenie kluczowych interesariuszy	<ul style="list-style-type: none"> - określenie zakresu ewaluacji: działań podlegających ewaluacji (program, projekt, cała działalność organizacji), czasowego wymiaru analizy, źródeł informacji (dokumentacja, dane statystyczne, osoby zaangażowane w działania) i sposobów ich wykorzystania (analiza źródeł, badania empiryczne, np. ankiety, wywiady) - identyfikacja i analiza interesariuszy (ang. <i>stakeholders</i>) działań: określenie interesariuszy, czyli osób, na których oddziaływały ewaluowane działania (zarówno pozytywnie, jak i negatywnie, w sposób zamierzony i niezamierzony), wyselekcjonowanie kluczowych interesariuszy, a więc tych, których w największym stopniu dotyczył wpływ projektu, wraz z uzasadnieniem selekcji interesariuszy - określenie sposobu włączenia kluczowych interesariuszy w analizę SROI i uzyskania informacji o poniesionych przez nich nakładach i osiągniętych korzyściach (analiza dokumentacji, wykorzystanie danych, materiałów i informacji, badania empiryczne)

Tab. 13 cd.

Etap	Analizy w ramach etapu
Tworzenie mapy wpływu	<p>- określenie – oddzielnie dla każdej grupy interesariuszy – realizowanych działań oraz poniesionych:</p> <ul style="list-style-type: none"> • nakładów pieniężnych oraz niepieniężnych wraz z określeniem ich pieniężnej wartości • uzyskanych produktów • rezultatów
Dokumentowanie rezultatów i ich monetaryzacja	<p>- określenie dla każdego z rezultatów wskaźnika i źródła informacji o wskaźniku</p> <p>- wyróżnienie tych wskaźników niefinansowych, dla których możliwa jest monetaryzacja</p> <p>- określenie indyktorów finansowych dla wskaźników zakwalifikowanych do monetaryzacji i ustalenie sposobów ich obliczania</p> <p>- obliczenie pieniężnej wartości rezultatów działań</p>
Ustalenie wpływu	<p>- skorygowanie obliczonej pieniężnej wartości rezultatów o możliwe do wystąpienia efekty wpływające w praktyce na rezultaty; konieczność rozpatrzenia i określenia – dla każdego z nich – wartości efektów w %:</p> <ul style="list-style-type: none"> • jałowego biegu (ang. <i>deadweight</i>) – uzyskania rezultatów bez realizacji działań poddanych ewaluacji • przeniesienia (ang. <i>displacement</i>) – przynoszenia negatywnych efektów osobom, które nie korzystały z ewaluowanych działań • przypisania (ang. <i>attribution</i>) – uzyskanie pozytywnych rezultatów przypisanych projektowi dzięki działaniom nieuwzględnionym w analizie • zmniejszania się zakresu rezultatów z upływem czasu (ang. <i>drop-off</i>) (Moroń i Klimowicz, 2016), <p>- a następnie skorygowanie rezultatów o wartość tych efektów</p>
Kalkulacja wskaźnika SROI	<p>Wskaźnik SROI oblicza się według wzoru:</p> $SROI = \frac{PV}{TI},$ <p>gdzie:</p> <p>SROI – wskaźnik społecznego zwrotu z inwestycji (ang. Social Return on Investment <i>ratio</i>)</p> <p>PV – łączna wartość rezultatów (ang. Total Present Value)</p> <p>TI – łączna wartość nakładów (ang. Total Inputs).</p> <p>Łączną wartość nakładów TI (ang. Total Inputs) oblicza się:</p> $TI = \sum_{n=1}^{\infty} I_n,$ <p>gdzie:</p> <p>TI – łączna wartość nakładów (ang. Total Inputs)</p> <p>I – nakład (ang. Input).</p> <p>Natomiast łączna wartość rezultatów PV (ang. Total Present Value) powinna uwzględnić stopę dyskontową (dla sektora publicznego zakłada się jej wysokość na poziomie 3,5%); jest obliczana według wzoru:</p> $PV = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{CF_n}{(1+r)^n}.$

Tab. 13 cd.

Etap	Analizy w ramach etapu
Raportowanie i korzystanie z wyników analizy	<ul style="list-style-type: none"> - przygotowanie raportu z przeprowadzonej analizy - upowszechnienie uzyskanych wyników wśród interesariuszy projektu, osób i instytucji zainteresowanych analizowanymi działaniami - wykorzystanie analizy do projektowania przyszłych działań

Źródło: opracowanie własne na podstawie Lawlor i in., 2015.

Obliczony w sposób zaprezentowany w tabeli wskaźnik SROI wskazuje, jaki zwrot uzyskujemy z każdej zainwestowanej jednostki finansowej. Na przykład wskaźnik SROI na poziomie 1,5 przy projekcie realizowanym w złotych wskazuje, że w określonym w ramach analizy czasie na każdy zainwestowany 1,0 zł uzyskujemy 1,5 zł zwrotu, co oznacza, że zwraca się inwestycja i otrzymujemy 50 gr zysku. SROI na poziomie 0,7 oznacza z kolei, że nie odzyskujemy całości zainwestowanej kwoty, lecz na każdy zainwestowany 1 zł zwraca się tylko 70 gr.

Analiza SROI umożliwia także analizę wrażliwości badającą zmienność wskaźnika SROI przy zmianie różnych parametrów. Dzięki temu można wykazać, które z elementów mają największy wpływ na wskaźnik SROI, a co za tym idzie, wymagają dogłębnego zbadania.

Analiza SROI jest interesującym narzędziem umożliwiającym ekonomiczną ewaluację projektów, których rezultaty, a często również nakłady, nie mają charakteru *stricte* finansowego. Im większy zasięg niefinansowych nakładów i rezultatów, tym większy walor użyteczności ma to podejście.

Zaletą tej analizy jest uwzględnienie perspektywy interesariuszy. Często bowiem przy określaniu nakładów koncentrujemy się na środkach finansowych przeznaczonych na projekt, a przy badaniu rezultatów kładziemy nacisk na rezultaty rozpatrywane z perspektywy beneficjentów tego projektu. Zapominamy przy tym, że działania mogą przynosić korzyści także innym interesariuszom, na przykład rodzinom beneficjentów, społeczności lokalnej, instytucji czy organizacji prowadzącej projekt, instytucjom publicznym, państwu. Analiza SROI daje możliwość rozpatrzenia także niezamierzonych oraz negatywnych skutków działań, pozwala na włączenie do analizy osób, które nie brały udziału w projekcie i do których nie kierowano oddziaływań.

W tym kontekście ważne jest raportowanie wyników analizy SROI i upowszechnianie wyników wśród interesariuszy, szczególnie tych, którzy ponoszą nakłady związane z realizacją projektu. Wiedza o korzyściach może być dla nich dodatkową motywacją do zaangażowania w projekt.

Zauważalnym mankamentem analizy jest duży zakres subiektywności prowadzonych analiz mimo zachowania transparentności i rzetelności badań, solidności w doborze źródeł i metod zbierania informacji. Kontrowersyjny może być już sam dobór interesariuszy włączanych do analizy, a z pewnością subiektywny jest etap określania rezultatów i ich monetaryzacji. Obliczenie pieniężnej wartości rezultatów działań nie zawsze jest możliwe, a jeśli jest, to w wielu przypadkach dobór wskaźników i ich indyktorów finansowych ma subiektywny i arbitralny charakter. Każdy badacz może mieć własny, dobrze uzasadniony pomysł na dobór wskaźników i ich monetaryzację, a różne koncepcje mogą przynosić odmienne wyniki końcowe. Podobny problem pojawia się przy korygowaniu wpływu o efekty jałowego biegu, przeniesienia i przypisania i przy uwzględnianiu zmniejszania się rezultatów w czasie. Bardzo często obliczenia te mają charakter szacunkowy, co nie daje ręką pewności i powtarzalności wyników badań (Moron i Klimowicz, 2016).

Jednocześnie w stosowaniu analizy SROI trzeba uwzględnić specyfikę krajową i lokalną, co często uniemożliwia porównania. Niektórych wskaźników możliwych do monetaryzacji w jednym kraju nie można zastosować w drugim. Ze względu na różnice dochodowo-cenowe efekty finansowe mogą być też zupełnie innej wysokości. Nie oznacza to jednak braku użyteczności analizy SROI, a jedynie konieczność uwzględnienia tych słabości podczas prowadzenia i interpretacji badań.

Wyniki analizy SROI powinny być przez badaczy przedstawione w sposób szczegółowy i dokładny tak, aby możliwe było ich sprawdzenie i ocena czy podjęte przez ekspertów prowadzących analizę decyzje były uzasadnione (Nicholls i in., 2009).

Ważnym aspektem analizy SROI jest to, że pozwala ona zarówno na oszacowanie wartości zrealizowanych projektów społecznych, jak również na prognozowanie zwrotu ze środków finansowych zainwestowanych w przyszłe projekty. Wskaźnik SROI – zależnie od typu analizy –

wskazuje stosunek inwestycji w przedsięwzięcie (projekt) do korzyści, jakie uzyskało lub mogłoby uzyskać z niego społeczeństwo (Nicholls i in., 2009). Można go zatem wykorzystywać na dwa sposoby, jako metodę ewaluacji społecznej stopy zwrotu ze zrealizowanej inwestycji i jako prognozę społecznej stopy zwrotu z przygotowywanego projektu społecznego. Jest to ważne, albowiem prognozę można wykorzystać na etapie przygotowywania projektu do wykazania jego przyszłych korzyści, jeśli zostanie on zrealizowany.

Rozdział 4. Ewaluacja inwestycji społecznej w praktyce na przykładzie programu ASOS

4.1. Założenia projektu „Aktywni bez względu na wiek” w kontekście potrzeb i wyzwań prowadzenia ewaluacji inwestycji społecznych

Przedmiotem niniejszego rozdziału jest prezentacja procesu przeprowadzania ewaluacji inwestycji społecznej w praktyce. Ewaluacja inwestycji społecznych zarówno pod kątem generowania przez nie określonych korzyści społecznych, jak również ustalenia warunków efektywnej ich realizacji stanowi kluczowe wyzwanie związane z wdrożeniem paradygmatu inwestycyjnego w politykach publicznych. Ewaluacja bowiem daje możliwość zweryfikowania skuteczności oraz wydajności podejmowanej interwencji (Olejniczak, 2009).

Program ASOS jako przykład inwestycji społecznej wymaga prowadzenia systematycznego przeglądu wskazującego na poziom jego efektywności, stopień realizacji celów, satysfakcję odbiorców interwencji oraz stopień zachodzących w społeczeństwie zmian dzięki jego realizacji. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej corocznie publikuje raport prezentujący wyniki wdrażania programu ASOS dla roku poprzedzającego publikację raportu. Jednak istniejące ewaluacje mają przede wszystkim charakter ilościowy i wskazują m.in. na takie aspekty jego realizacji, jak liczba osób starszych zaangażowanych w wolontariat, liczba beneficjentów korzystających z nowych usług społecznych czy odsetek osób 60+ regularnie korzystających z komputera (MRPiPS, 2016a, s. 100). Istniejące ewaluacje ilościowe jednoznacznie wskazują na inwestycyjny charakter programu ASOS w kilku aspektach. Po pierwsze, stanowi on odpowiedź na nowe wyzwania związane z kryzysem demograficznym i starzeniem się społeczeństwa. Po drugie, zaінwestowane nakłady finansowe w aktywizację i wolontariat seniorów

przyczyniają się do umacniania kapitału społecznego tej grupy wiekowej i wykorzystania seniorów jako zasobu, szczególnie w społecznościach lokalnych. Po trzecie, zwrot z inwestycji dotyczy nie tylko beneficjentów programu, lecz także otoczenia społecznego, w którym seniorzy funkcjonują na co dzień i gdzie wykorzystują zdobytą wiedzę i doświadczenie, aby pomagać innym. ASOS spełnia kryteria inwestycji społecznej, ponieważ przyczynia się także do rozwoju rynku usług świadczonych na rzecz osób starszych, a także do wzrostu zaangażowania sektora społecznego i publicznego w dostarczanie usług na rzecz osób starszych (tamże). Odrębnym tematem pozostaje kwestia urynkwienia i istnienia alternatywnych wobec publicznych źródeł ich finansowania. Natomiast realizacja programu odbywa się na podstawie modelu współzarządzania publicznego, gdzie instytucje publiczne należą do wielu podmiotów uczestniczących w realizacji polityk publicznych.

Nie umniejszając wagi ewaluacji ilościowych, warto zauważyć ograniczone możliwości pomiaru wpływu programu nie tylko na jego beneficjentów (seniorów), lecz także na otoczenie społeczne (wszystkich interesariuszy, na których program ma wpływ i którzy mają wpływ na realizację programu). W tym konkretnym przypadku brakuje zatem danych dotyczących np. wpływu programu chociażby na przykład na wzrost doświadczenia, kompetencji i jakości działania organizacji realizujących projekty na rzecz ludzi starszych, na jakość międzysektorowej współpracy podmiotów publicznych, społecznych i prywatnych na rzecz ludzi starszych w Polsce czy umocnienie tzw. srebrnej gospodarki w postaci zwiększonej liczby miejsc pracy i wzrostu PKB generowanego przez ten sektor w wyniku kreowania nowych usług. Kwestie te wymagają pogłębionych badań, w których znajdzie zastosowanie analiza jakościowa.

Badania jakościowe są niezbędne do określenia kontekstu, warunków, mechanizmów i związków przyczynowo-skutkowych, które wpływają na sukces realizacji programu bądź stanowią zagrożenie dla jego celów. Pełnią funkcję wyjaśniającą i umożliwiają chociażby ewaluację efektów, które pojawiły się w sposób nieprzewidziany przez twórców programu, ale w wyniku jego realizacji.

W związku ze skalą interwencji programu ASOS, który realizowany jest od 2012 roku i rocznie finansuje setki projektów dotyczących aktywizacji społecznej osób starszych w Polsce (tamże), zespół badawczy ze względów organizacyjnych i finansowych nie był w stanie dokonać

całościowej analizy wpływu programu na sytuację jego beneficjentów i pozostałych interesariuszy. Dlatego podjęta została decyzja o wyborze konkretnego projektu do przeprowadzenia ewaluacji procesu, ewaluacji wpływu i ewaluacji ekonomicznej jako studium przypadku realizacji programu ASOS. Przeprowadzona analiza w żadnym wypadku nie rości sobie tytułu do bycia reprezentatywną dla całego programu, niemniej jednak jej przeprowadzenie ma stanowić niejako instrukcję, jak prowadzić ewaluację nowych rozwiązań pod kątem badania ich inwestycyjnego charakteru.

Projekt będący przedmiotem analizy realizowało od 1 kwietnia do 31 grudnia 2015 roku w Gdańsku stowarzyszenie Towarzystwo Edukacyjne „Wiedza Powszechna” (TEWP) po nazwę „Aktywni bez względu na wiek”. Celem projektu była aktywizacja gdańskich seniorów w wieku 60+, o niższym poziomie wykształcenia, zagrożonych wykluczeniem społecznym, znajdujących się w trudnej sytuacji oraz mających ograniczone możliwości korzystania z oferty edukacyjnej Uniwersytetu Trzeciego Wieku.

Aktywizacja społeczna osób starszych, które brały udział w projekcie, miała nastąpić dzięki nabyciu przez seniorów nowej wiedzy i nowych umiejętności, które umożliwią im bardziej sprawne funkcjonowanie w zmieniającym się świecie oraz zachowanie dobrej kondycji fizycznej, psychicznej i umysłowej. W projekcie wzięło udział 60 osób, które ukończyły 60. rok życia (TEWP 2015, s. 1–2).

Należy wziąć pod uwagę, że wyniki powyższej analizy opierają się na studium pojedynczego przypadku ($n = 1$); możliwość wyciągania na tej podstawie ogólnych wniosków dotyczących programu ASOS jest ograniczona. Projekt jest reprezentatywny dla programu ASOS tylko z jakościowego punktu widzenia, stanowi właściwy przykład dla badań oraz wyjaśnienie, jak działa program i jakie może przynosić rezultaty. Ocena oddziaływania projektu „Aktywni bez względu na wiek” pokazuje, jakie zmiany i wyniki może przynieść tego rodzaju interwencja (program ASOS), nie jest to jednak ostateczna lista możliwych wariantów wyników, jakie mogą się pojawić.

Generalizacja ustaleń niniejszych ewaluacji może być miarodajna pod warunkiem przeprowadzenia badań porównawczych obejmujących większą liczbę studiów przypadku. Liczba projektów poddanych ocenie powinna być większa niż jeden ($n > 1$). Jakościowa analiza

poszczególnych projektów, a następnie porównanie ich rezultatów na wiarygodnej liczbie n przypadków pozwoliłyby na sformułowanie wniosków o różnego typu uwarunkowaniach determinujących skuteczność osiągania celów programu ASOS, a więc aktywizacji społecznej seniorów w Polsce.

Należy podkreślić, że miarodajna ewaluacja powinna objąć dwa rodzaje projektów, zarówno tych, w ramach których cele zostały osiągnięte, jak i tych, które zakończyły się niepowodzeniem. Uzyskane wyniki powinny zostać porównane w celu sformułowania ogólnych wniosków dotyczących realizacji programu ASOS jako inwestycji społecznej. Z uwagi na ograniczenia czasowe oraz niewystarczające zasoby finansowe i organizacyjne zespół badawczy z Uniwersytetu Wrocławskiego nie był w stanie przeprowadzić badania porównawczego na podstawie studiów przypadku w liczbie $n > 1$. Nie zmienia to faktu, że zaprezentowane w niniejszym rozdziale trzy typy ewaluacji: procesowa, wpływu i ekonomiczna pozwalają pokazać, jak można weryfikować skuteczność inwestycji społecznych, które powinno się oceniać także z perspektywy odbiorców programu, czyli osób 60+. Przeprowadzone analizy projektu „Aktywni bez względu na wiek” umożliwiły także prezentację całego spektrum korzyści, jakie można uzyskać dzięki wdrożeniu nowego inwestycyjnego paradygmatu do realizacji polityk publicznych.

4.2. Konstruowanie teorii zmiany dla programu ASOS

Korzystanie z teorii zmiany w omawianym studium przypadku ma charakter retrospektywny z uwagi na fakt, że realizacja projektu została już zakończona. W tym celu posłużono się procesem inicjowanym przez interesariuszy, w ramach którego postrzeganie przez nich przebiegu projektu oraz jego efektów ma kluczowe znaczenie dla budowania zbiorowej wizji podejmowanej interwencji w ramach programu ASOS, której przykładem jest projekt „Aktywni bez względu na wiek”.

Teoria zmiany zapewnia analityczne ramy dla procesu ewaluacji programu ASOS i przykładowego studium przypadku. W procesach ewaluacji wykorzystano istniejącą teorię zmiany na dwóch płaszczyznach:

- Analiza SWOT programu ASOS 2014–2020 na podstawie przeglądu całej dokumentacji programu, istniejących ewaluacji i wszyst-

kich dostępnych danych ilościowych. Określone zostały w tym względzie jego mocne i słabe strony, jak również szanse i zagrożenia w kontekście realizacji celu głównego, który został zdefiniowany jako aktywizacja społeczna osób starszych w Polsce.

- Ewaluacja projektu „Aktywni bez względu na wiek” jako przykład wdrożenia programu ASOS. Teoria zmiany została wykorzystana do wyjaśnienia, jakiego rodzaju produkty powstały w ramach projektu i do jakiego rodzaju ewentualnych(ej) zmian(y) przyczyniła się jego realizacja. Dokonano oceny problemu, który powinien zostać rozwiązany w wyniku realizacji projektu, zaangażowanych zasobów i oczekiwanych wyników. Znaleziono odpowiedź na pytanie, czy nastąpiła pożądana zmiana w rozwoju osobistym i społecznym uczestników projektu i czy cele projektu zostały osiągnięte.

Istniejące teorie zmiany dotyczące osób starszych w Polsce znajdują odzwierciedlenie w polityce senioralnej, programie ASOS, programie Senior-Wigor i każdym projekcie realizowanym w ramach polityki senioralnej. Program ASOS skupia się na wprowadzaniu pozytywnych zmian w populacji osób starszych w Polsce. Dokumentacja programu ASOS pozwala w pewnym stopniu na wyjaśnienie, w jaki sposób podejmowana interwencja ma przynieść określone zmiany i pożądane wyniki, wprowadza bowiem pewne zasadnicze pojęcia w ramach inicjowanego przez interesariuszy podejścia do teorii zmiany. W szczególności w dokumentacji odnaleźć można zapisy dotyczące oczekiwanych i pożądanych zmian w aktywności społecznej osób starszych w Polsce.

W studium przypadku zastosowano teorię zmiany, traktując ją jako „czarną skrzynkę” w celu zobrazowania, jak projekt „Aktywni bez względu na wiek” ma przekształcać nakłady, działania i produkty w rezultaty zakładane w ramach programu ASOS 2014–2020.

Ścieżkę zmiany stanowi mapa ilustrująca relację między programem ASOS zrealizowanym poprzez studium przypadku $n = 1$ a wynikami projektu „Aktywni bez względu na wiek” (który jest bezpośrednio powiązany z długookresowym rezultatem programu ASOS 2014–2020).

Istnieje ścisły związek między programem ASOS 2014–2020 a programem ASOS 2012–2013 w ramach teorii zmiany. Jako zasadniczy rezultat programu ASOS 2014–2020 wskazano „poprawę jakości i poziomu życia osób starszych dla godnego starzenia się poprzez aktywność społeczną”.

Logika programu w zakresie projektowania kierunków interwencji opiera się na analizie sytuacji osób starszych w Polsce na podstawie:

- wyników realizacji programu ASOS 2012–2013 i związanych z nim doświadczeń;
- wyników dialogu z organizacjami realizującymi projekty na rzecz osób starszych;
- wyników szerokiego dialogu z przedstawicielami sektora pozarządowego, środowisk naukowych i eksperckich, samorządów, administracji centralnej, związków zawodowych i organizacji pracodawców (MPiPS, 2014, s. 4).

Oddziaływanie programu ASOS 2014–2020 zaprojektowano jako rezultat długookresowy, ustanowiony zarazem jako długofalowy cel programu. Główny rezultat programu ma zostać osiągnięty poprzez realizację jego celów szczegółowych. Odnoszą się one do zamierzonej zmiany kierunków interwencji. Warto zauważyć, że wszystkie zmiany zaprojektowano jako mierzalne z wykorzystaniem metod ilościowych. Rezultaty krótkookresowe przedstawiają się następująco:

- zwiększenie różnorodności i poprawa jakości oferty edukacyjnej dla osób starszych;
- tworzenie warunków integracji wewnątrz- i międzypokoleniowej seniorów z wykorzystaniem istniejącej infrastruktury społecznej;
- rozwój zróżnicowanych form aktywności społecznej, w tym upowszechnianie wolontariatu, partycypacji w procesach decyzyjnych, w życiu społecznym, w tym udział osób starszych w kształtowaniu polityki publicznej;
- zwiększenie dostępności, podniesienie jakości usług społecznych oraz wspieranie działań na rzecz samopomocy i samoorganizacji.

Nakłady w ramach programu ASOS zostały zaprojektowane jako interwencje w ramach dwóch komponentów ram wdrożeniowych: interwencji długookresowej (systemowej) i interwencji krótkookresowej (konkurs).

W ramach wdrażania programu ASOS 2014–2020 założono:

- dofinansowanie rozwoju oraz powstanie nowej oferty edukacyjnej dla osób starszych, zwiększenie dostępu do zajęć edukacyjnych w ramach już istniejących oraz nowo utworzonych organizacji m.in. na terenach defaworyzowanych, przy wykorzystaniu istniejącej infrastruktury oświatowo-kulturalnej dla osób starszych;

- wspieranie różnych form edukacji i uczenia się na rzecz poprawy umiejętności osób starszych, zwłaszcza umiejętności cyfrowych oraz szczególnie w odniesieniu do osób pozostających w niekorzystnej sytuacji, głównie w procesie wykluczenia społecznego;
- podnoszenie kompetencji/kwalifikacji kadry zajmującej się zawodowo i ochotniczo aktywizacją społeczną osób starszych;
- dofinansowanie innych form aktywności społecznej osób starszych i
- zwiększenie oferty i podniesienie jakości usług społecznych dla osób starszych, w tym dostosowanie tej oferty odpowiednio do potrzeb i możliwości starszych osób niepełnosprawnych lub o ograniczonej sprawności ruchowej (MPiPS, 2014, s. 11).

Istnieje szereg założeń, które wyraźnie pokazują, dlaczego program ASOS 2014–2020 może być skuteczny. Zostały one poddane analizie z wykorzystaniem narzędzia analitycznego SWOT i przedstawiają się następująco:

- program ASOS 2014–2020 jest odpowiedzią na zmieniającą się strukturę demograficzną Polski;
- program będzie oddziaływał na przyszłą finansową i gospodarczą sytuację kraju, będzie miał znaczenie dla stanu zatrudnienia oraz obciążenia służby zdrowia, systemu pomocy społecznej;
- grupa docelowa, do której kierowany jest program, będzie stanowiła znaczącą grupę społeczną w przyszłości;
- program ma szansę na rozwój w przyszłości (tamże, s. 12).

Analiza naukowa przyczyn, związków i mechanizmów przyczynowych istniejących między interwencją w ramach programu ASOS a rezultatami zakładanymi w projekcie „Aktywni bez względu na wiek” została przeprowadzona przez pod kątem zbadania sposobu realizacji projektu. Mając wiedzę o rezultatach powstałych w ramach projektu, ustalono przyczyny, związki i mechanizmy przyczynowe mające wpływ na realizację projektu i osiągnięcie jego celów. Dzięki ewaluacji procesu realizacji projektu określimy najistotniejsze warunki determinujące wdrożenie programu ASOS i ostateczny sukces w osiąganiu jego głównych celów.

Przesłanki kontekstualne zmiany, która ma wystąpić w populacji osób starszych w Polsce, są ustanawiane nie tylko zapisami polityki i ogólnymi ramami programu ASOS, które są wspólne dla wszystkich projektów wspieranych w ramach programu, ale głównie na podstawie

lokalnych społecznych, instytucjonalnych i kulturowych czynników warunkujących realizację programu. Wynika to z faktu, że zasadniczą część programu ASOS realizują lokalnie instytucje reprezentujące społeczeństwo obywatelskie. Strukturę, cele i priorytety programu ASOS ustalono na szczeblu rządowym, natomiast realizacja programu odbywa się na szczeblu lokalnym.

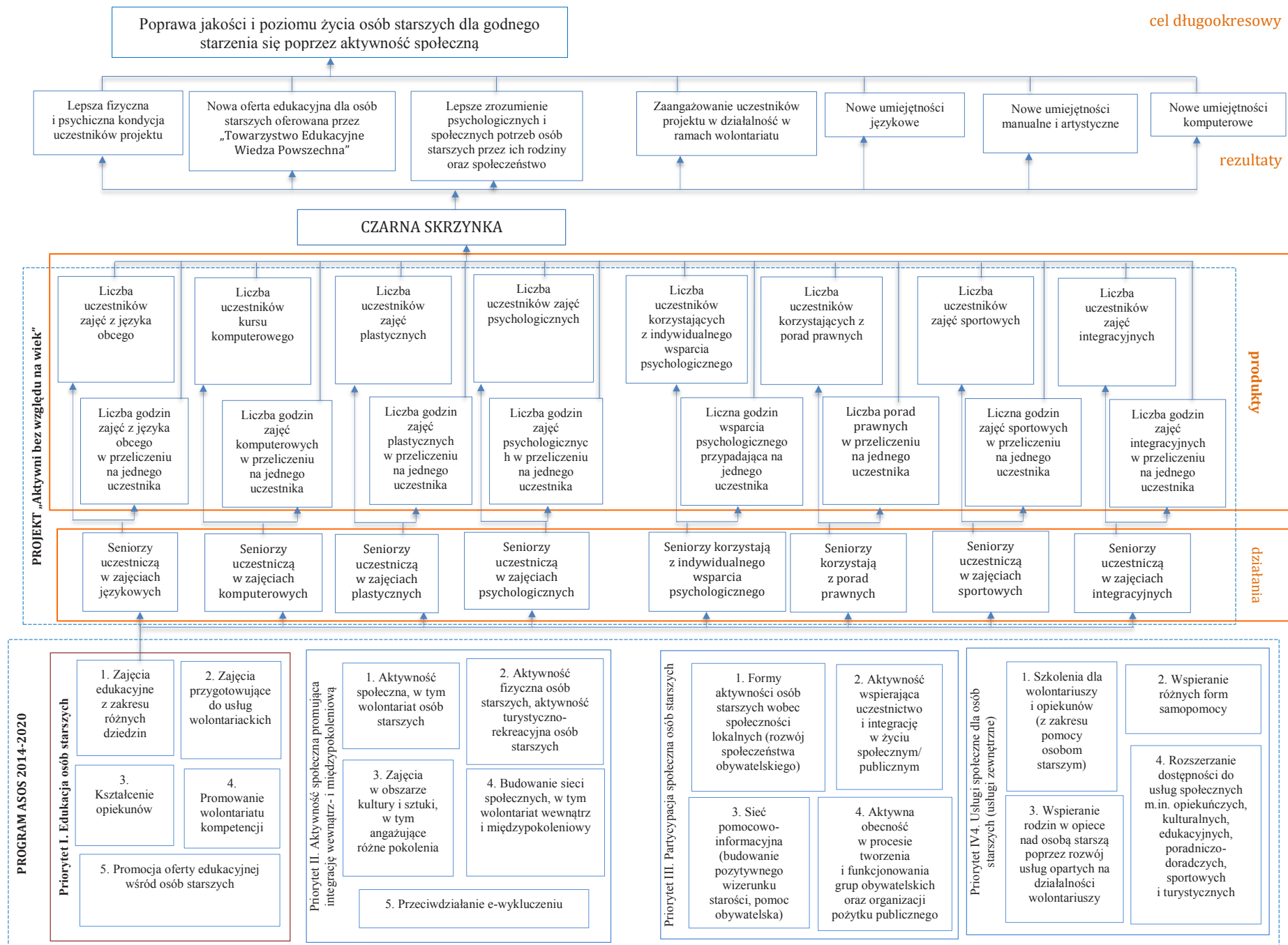
W studium przypadku przedstawiono, jak wyniki programu ASOS 2014–2020 i wyniki projektu „Aktywni bez względu na wiek” są wzajemnie powiązane przez okres trwania interwencji ASOS. Teorię zmiany przedstawia graficznie schemat 2.

4.3. Ocena potrzeb polskich seniorów

Celem analizy potrzeb jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy i w jaki sposób program ASOS stanowi adekwatną odpowiedź na indywidualne i społeczne potrzeby oraz oczekiwania osób starszych w Polsce. Dzięki przeprowadzonej analizie potrzeb możliwa jest weryfikacja wyzwań i problemów wynikających z wieku, z jakimi borykają się osoby starsze zarówno w codziennym funkcjonowaniu, jak i w sferze publicznej. Pozwala to na ustalenie, czy konieczna jest publiczna interwencja w celu eliminacji negatywnych skutków związanych z tymi wyzwaniami.

Zaprezentowaną poniżej ocenę potrzeb ludzi starszych w Polsce sporządzono na podstawie danych ilościowych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej oraz innych instytucji publicznych i społecznych, aktywnych w obszarze działań na rzecz seniorów.

W ostatniej dekadzie obserwuje się wzrost liczby osób starszych w strukturze polskiego społeczeństwa. W 2014 roku 15,3% populacji w Polsce stanowiły osoby po 65. roku życia (GUS, 2016a, s. 3). Fakt ten staje się istotną kwestią natury ekonomicznej i politycznej, związaną z kierunkami redystrybucji dochodów i wydatków publicznych. Procesy demograficzne związane ze starzeniem się społeczeństwa mają charakter długofalowy, a ich przyszłe konsekwencje są obiektem licznych badań i analiz (patrz: Sulmicka, 2003; Lipczyńska, 2015; Zaidi i in., 2017).

Schemat 2. Teoria zmiany dla programu ASOS na przykładzie projektu „Aktywni bez względu na wiek”

Źródło: opracowanie własne.

Dwie zasadnicze przyczyny spowodowały intensyfikację procesów starzenia się w polskim społeczeństwie: wydłużający się średni czas trwania życia oraz spadek liczby urodzin w ostatnich latach. W nawiązaniu do danych GUS przewidywany odsetek osób w wieku 65 lat i starszych w polskim społeczeństwie w 2035 roku szacowany jest na poziomie 23,2% (GUS, 2009). Odnotowuje się także proces „podwójnego starzenia się populacji”, co oznacza szybki i trwały wzrost liczby ludności w wieku 80+ w strukturze wiekowej ludności (Chabior i in., 2014, s. 21).

Tabela 14. Ludność w wieku 60+ w 2014 roku w Polsce

Wiek	Liczba całkowita	Mężczyźni	Kobiety
Liczba ludności w tys.	38 478,6	18 619,8	19 858,8
60+ w tys.	8 547,8	3 515,8	5 032,0
Podział w %			
60+	22,2	18,9	25,3
60–64 lata	6,9	6,7	7,2
65–69 lat	5,1	4,7	5,5
70–74 lata	3,2	2,7	3,6
75–79 lat	3,0	2,3	3,6
80+	4,0	2,5	5,3
65+ = 100%			
60–64 lata	31,3	35,3	28,4
65–69 lat	23,0	24,9	21,8
70–74 lata	14,4	14,4	14,4
75–79 lat	13,4	12,2	14,3
80+	17,9	13,3	21,1

Źródło: GUS, 2016a, s. 3.

W Polsce, podobnie jak w większości krajów Europy Zachodniej, obserwuje się zjawisko feminizacji i singularyzacji tej grupy, co oznacza, że jest ona zdominowana w wymiarze liczbowym przez samotne kobiety. Wiąże się to z wyższym poziomem śmiertelności wśród mężczyzn i skróconą długością ich życia w stosunku do decyzji w zakresie polityki zorientowanej na wsparcie seniorów, chociażby ze względu na fakt, że wysokość świadczeń emerytalnych wypłacanych w Polsce kobietom jest z reguły niższa od wypłacanych mężczyznom.

W tym miejscu warto zaznaczyć, że indywidualne i społeczne potrzeby seniorów jako grupy wewnątrznie zróżnicowanej, także pod względem wieku, nie są jednolite. Powinno to stanowić istotną przesłankę w zakresie planowania i realizacji polityki senioralnej w Polsce. W analizie zaprezentowanej przez badaczy z Instytutu Rozwoju Służb Społecznych wskazano dwie grupy seniorów. Pierwsza z nich obejmuje osoby w wieku 65–79 lat, a druga – 80 i więcej lat. Potrzeby tej pierwszej grupy są wypadkową ich miejsca zamieszkania, poziomu dochodów oraz wykształcenia, podczas gdy w przypadku grupy drugiej chodzi o możliwie najlepszy dostęp do usług zdrowotnych i opiekuńczych (Instytut Rozwoju Służb Społecznych, 2010, s. 11).

W przypadku programu ASOS beneficjentów zdefiniowano jako osoby w wieku 60+ (MPiPS, 2014, s. 9). Program nie wprowadza rozróżnienia na kategorie wiekowe seniorów ani nie uwzględnia zróżnicowanych potrzeb osób starszych ze względu na płeć czy miejsce zamieszkania. W treści programu wspomniano, że seniorzy stanowią zróżnicowaną grupę, co może mieć konsekwencje chociażby w zróżnicowanym poziomie ich aktywizacji, niemniej jednak stwierdzone różnice nie mają wpływu na układ celów, działań i sposobów wdrażania programu ASOS.

Wyniki badań w obszarze potrzeb seniorów w Polsce wskazują, że z wiekiem maleją potrzeby natury materialnej, wzrastają natomiast potrzeby o charakterze emocjonalnym – związane z poczuciem bezpieczeństwa oraz posiadaniem wsparcia psychicznego i emocjonalnego, przede wszystkim ze strony rodziny (Woźniak, 1997; Kubiak, 2016). Starsi ludzie odczuwają potrzeby związane z akceptacją oraz aktywnością zarówno na forum rodzinnym, jak i swojego najbliższego otoczenia, w środowisku lokalnym (Błędowski, 1996). Powyższy fakt stanowi zatem przesłankę do rozwijania interwencji publicznych zorientowanych nie tylko na realizację potrzeb materialnych seniorów, lecz także na tworzenie warunków, w których będą oni mogli zaspokajać swoje potrzeby społeczne związane z identyfikacją, przynależnością czy obecnością w sferze publicznej.

W 2009 roku Główny Urząd Statystyczny opublikował raport o potrzebach opiekuńczych polskich seniorów. Z treści wynika w sposób jednoznaczny zależność między wzrostem zapotrzebowania na usługi opiekuńcze a wiekiem polskich seniorów. W sytuacji, gdy ok. 15% seniorów w wieku 80+ doświadcza poważnych trudności związanych

z wykonywaniem prostych czynności dnia codziennego, takich chociażby jak dbałość o higienę osobistą, samodzielne ubieranie się, poruszanie się po schodach, czytanie ze zrozumieniem prostych komunikatów, usługi opiekuńcze wydają się najbardziej optymalnym rozwiązaniem z perspektywy potrzeb tej grupy seniorów.

W związku z faktem, że działania na rzecz seniorów prowadzone są nie tylko na szczeblu centralnym, lecz także na poziomie regionów i gmin, pojawiają się publikacje analizujące potrzeby seniorów w konkretnych środowiskach lokalnych. Jedną z takich inicjatyw były badania ich potrzeb w obszarze aktywności społecznej, zorganizowane w 2013 roku przez Centrum Pomocy i Aktywności Osób Starszych w Nowej Rudzie. Realizację badań i publikację ich wyników sfinansowano ze środków programu ASOS. Badanie objęło grupę 101 osób w wieku 55–75 lat z takich miejscowości, jak Nowa Ruda, Tychy, Mikołów, Świętochłowice, Chorzów, Katowice, Rybnik, Łaziska Górne, Siemianowice Śląskie i 35 ekspertów z dziedziny polityki senioralnej. Rezultaty badania wskazują, że śląscy seniorzy wykazywali potrzeby w zakresie zdobywania wiedzy o zapobieganiu chorobom typowym dla wieku starszego, zapotrzebowanie na zajęcia dotyczące ćwiczenia pamięci, aktywności fizycznej, obsługi nowych technologii, w tym komputerów i telefonów komórkowych (*Jesień życia...*, 2013, s. 41). Analizy potrzeb prowadzone lokalnie powinny stanowić wyznacznik dla władz samorządowych co do zakresu i priorytetów interwencji na rzecz osób starszych, a ich niewątpliwą zaletą jest uwzględnianie specyficznego środowiska i warunkowań społeczno-kulturowych, w których funkcjonują seniorzy.

Twórcy programu ASOS założyli, że będzie on stanowił odpowiedź na potrzeby i interesy ludzi starszych. Dokumentacja programu nie zawiera informacji o przeprowadzeniu analizy potrzeb osób starszych w kontekście założeń programu. Niemniej jednak zakres interwencji programu na lata 2014–2020 został ustanowiony na podstawie:

- doświadczeń zdobytych podczas realizacji pierwszej edycji programu ASOS 2012–2013;
- doświadczeń ze współpracy z organizacjami realizującymi projekty na rzecz osób starszych;
- szerokiego dialogu z reprezentantami sektora pozarządowego, uniwersytetów, władz lokalnych, ministerstw, związków zawodowych i organizacji pracodawców (MPiPS, 2014, s. 4).

W programie wskazano dwie najważniejsze kategorie potrzeb ludzi starszych: aktywność społeczną i dostęp do wysokiej jakości usług (tamże, s. 24). Nacisk położono głównie na usługi o charakterze edukacyjnym, chociaż nie wyczerpują one całego katalogu działań mających poprawić jakość życia polskich seniorów. Warto także zauważyć, że odpowiedzialność za właściwie zrealizowaną ocenę potrzeb spoczywa w tym przypadku nie tylko na Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej jako instytucji zarządzającej ASOS-em, lecz także na projektodawcach odpowiedzialnych za tę operację na poziomie lokalnym. Choć bowiem ASOS ma charakter programu rządowego, wdraża się go na poziomie lokalnym, a obowiązkiem organizacji otrzymujących środki finansowe jest zadbanie o to, aby trafiały one pod postacią realizowanych zadań do tych osób, które wykazują potrzeby, chęci i motywację do uczestnictwa w życiu społecznym swojego lokalnego środowiska.

Właściwie przeprowadzona ocena potrzeb grupy docelowej, do której skierowana jest interwencja publiczna, to warunek jej efektywności i skuteczności mierzonej także stopniem satysfakcji i poziomem zaspokojenia potrzeb jej odbiorców. Zarówno nabory wniosków w ramach poszczególnych edycji programu ASOS, które cieszą się niesłabnącym zainteresowaniem wśród organizacji zgłaszających propozycje projektów, jak i prowadzone ewaluacje ilościowe wskazują, że program osiąga swoje cele w postaci społecznej aktywizacji seniorów (MRPiPS, 2016, s. 100–102). Tematyka kolejnego podrozdziału będzie koncentrować się na ewaluacji procesu realizacji programu ASOS na przykładzie wybranego studium przypadku celem zdiagnozowania mechanizmów przyczynowo-skutkowych przyczyniających się do sukcesu tej interwencji.

4.4. Ewaluacja procesowa programu ASOS na przykładzie projektu „Aktywni bez względu na wiek”

Ewaluacja procesu realizacji projektu „Aktywni bez względu na wiek” pozwala na określenie przyczyn, związków i mechanizmów przyczynowych, które zostały zbiorczo określone mianem „czarnej skrzynki” w poprzednim podrozdziale niniejszej monografii. Zdefiniowanie tych mechanizmów przyczyniających się do powstawania rezultatów

projektu pozwoli na otwarcie „czarnej skrzynki” i zbadanie warunków efektywnej realizacji rozważanego projektu, które umożliwiają osiągnięcie jego celu (Beach, 2012, s. 11). W ewaluacji procesowej bierze się pod uwagę nie tylko obiektywne fakty i dane liczbowe rzutujące na realizację projektu, takie jak np. wsparcie finansowe interwencji, jakość oferty edukacyjnej TEWP czy wkład różnych lokalnych instytucji w realizację projektu, lecz także subiektywne i kontekstualne warunki, np. motywację osób starszych do bycia aktywnymi, co determinuje fakt stopnia realizacji celów projektu.

Ewaluację procesu przeprowadzono z wykorzystaniem metody śledzenia procesu. Jest to metoda badawcza oparta na pojedynczym przypadku, którą można wykorzystywać do wyciągania wniosków o obecności bądź nieobecności mechanizmów przyczynowych wiążących daną interwencję z osiąganymi rezultatami (George i Bennett, 2005, s. 224). W tym konkretnym przypadku metodyka badawcza oparta na śledzeniu procesu zakłada opracowanie hipotetycznych mechanizmów przyczynowych, które mogą wyjaśnić, dlaczego interwencja programu ASOS (X) przyczynia się do powstania określonych rezultatów w ramach projektu „Aktywni bez względu na wiek” (Y). Testowanie związku przyczynowego między interwencją w ramach programu ASOS a rezultatami projektu „Aktywni bez względu na wiek” umożliwi weryfikację istniejącej teorii zmiany programu ASOS i ustalenie zawartości tzw. czarnej skrzynki.

Posługiwanie się podejściem zakładającym śledzenie procesu pociąga za sobą również wiele ograniczeń. Należy do nich fakt, że bada się pojedyncze studium przypadku i możliwość wyciągania ogólniejszych wniosków badawczych jest ograniczona. Tym niemniej metoda ta przydaje się w wyjaśnianiu sposobu wdrażania programu na szczeblu lokalnym, także dzięki analizowaniu lokalnych warunków jego realizacji.

Ewaluacja realizacji procesu projektu „Aktywni bez względu na wiek” opiera się zarówno na jakościowych, jak i na ilościowych metodach gromadzenia danych.

Zgromadzone i wykorzystane dane ilościowe kierownictwo projektu gromadziło po zakończeniu jego drugiej edycji. Wspomniane dane ilościowe nie uwzględniają większości aspektów realizacji projektu, dlatego ich przydatność w prowadzeniu ewaluacji procesowej jest ograniczo-

na. Tym niemniej zebrane dane są oceniane jako wiarygodne. Wszyscy beneficjenci programu ASOS zostali poddani ewaluacji, a jej wyniki opisano w sposób przejrzysty i przeanalizowano. Warto jednak wspomnieć, że danych nie gromadzono w sposób systematyczny, a zespół badawczy z Uniwersytetu Wrocławskiego nie uczestniczył w monitorowaniu ani w zbieraniu danych ilościowych na etapie realizacji projektu. Z tego względu zakres wykorzystania wtórnych danych ilościowych w ramach ewaluacji procesu był ograniczony i nie mogły one stanowić głównego źródła informacji o procesie implementacji projektu. W efekcie opracowano jakościowe metody gromadzenia danych pierwotnych. Pozwoliło to pozyskać materiał badawczy niezbędny do przeprowadzenia ewaluacji wpływu.

Pierwotne dane jakościowe zebrane przez zespół badawczy wykorzystywano do testowania hipotez dotyczących mechanizmów i związków przyczynowych zachodzących między interwencją w ramach programu ASOS a rezultatami powstałymi wskutek tej interwencji. W procesie badawczym zastosowano następujące jakościowe metody gromadzenia danych:

- analiza dokumentacji projektowej: raport końcowy z realizacji projektu;
- wywiady indywidualne, częściowo ustrukturyzowane, z seniorami jako głównymi beneficjentami projektu – 6 wywiadów;
- wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z dostawcami usług w ramach projektu – 4 wywiady;
- wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z członkami rodzin seniorów biorących udział w projekcie – 2 wywiady;
- wywiad indywidualny częściowo ustrukturyzowany z koordynatorem projektu – 1 wywiad;
- zogniskowany wywiad grupowy z seniorami jako głównymi beneficjentami projektu – grupa fokusowa liczyła 5 uczestników.

Na pierwszym etapie badań korelację między interwencją w ramach programu ASOS (X) a produktami projektu „Aktywni bez względu na wiek” (Y) pozytywnie zweryfikowano na podstawie zróżnicowanych rodzajów dowodów zebranych i zweryfikowanych przez zespół badawczy. Tabela 15 zawiera listę zweryfikowanych zakładanych wyników projektu „Aktywni bez względu na wiek” wraz ze źródłami ich weryfikacji.

Tabela 15. Lista zamierzonych rezultatów projektu „Aktywni bez względu na wiek” wraz z podanym źródłem ich weryfikacji

Zamierzone rezultaty	Źródło weryfikacji
Nowe społeczne kontakty beneficjentów	<ul style="list-style-type: none"> • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z seniorami jako głównymi beneficjentami projektu • zogniskowany wywiad grupowy z seniorami
Zaangażowanie beneficjentów w działalność wolontariacką	<ul style="list-style-type: none"> • raport końcowy z wdrażania projektu • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z seniorami jako głównymi beneficjentami projektu • wywiad indywidualny częściowo ustrukturyzowany z koordynatorem projektu
Wzrost umiejętności językowych beneficjentów	<ul style="list-style-type: none"> • raport końcowy z wdrażania projektu • raport ewaluacyjny projektu opracowany przez Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z seniorami jako głównymi beneficjentami projektu • zogniskowany wywiad grupowy z seniorami • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z dostawcami usług w ramach projektu • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z członkami rodzin seniorów biorących udział w projekcie
Nowe umiejętności beneficjentów w zakresie obsługi komputera	<ul style="list-style-type: none"> • raport końcowy z wdrażania projektu • raport ewaluacyjny projektu opracowany przez Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z seniorami jako głównymi beneficjentami projektu • zogniskowany wywiad grupowy z seniorami • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z dostawcami usług w ramach projektu • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z członkami rodzin seniorów biorących udział w projekcie
Nowe umiejętności manualne i artystyczne beneficjentów	<ul style="list-style-type: none"> • raport końcowy z wdrażania projektu • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z seniorami jako głównymi beneficjentami projektu • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z dostawcami usług w ramach projektu

Tab. 15 cd.

Zamierzone rezultaty	Źródło weryfikacji
Lepsze samopoczucie psychiczne beneficjentów	<ul style="list-style-type: none"> • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z seniorami jako głównymi beneficjentami projektu • zogniskowany wywiad grupowy z seniorami • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z dostawcami usług w ramach projektu • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z członkami rodzin seniorów biorących udział w projekcie
Poprawa sprawności fizycznej beneficjentów	<ul style="list-style-type: none"> • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z seniorami jako głównymi beneficjentami projektu • zogniskowany wywiad grupowy z seniorami • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z dostawcami usług w ramach projektu • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z członkami rodzin seniorów biorących udział w projekcie
Nowe usługi edukacyjne dla seniorów oferowane przez Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna	<ul style="list-style-type: none"> • raport końcowy z wdrażania projektu • wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z dostawcami usług w ramach projektu • wywiad indywidualny częściowo ustrukturyzowany z koordynatorem projektu

Źródło: badania własne i analiza dokumentacji projektowej.

Drugi etap ewaluacji procesowej polegał na sformułowaniu hipotez o istniejących mechanizmach przyczynowych łączących interwencję z zakładanymi rezultatami projektu. Istniejące mechanizmy przyczynowe oddziałują na proces realizacji projektu „Aktywni bez względu na wiek”. Następujące hipotetyczne mechanizmy przyczynowe zostały sformułowane przez zespół badawczy:

1. Interwencja w ramach programu ASOS skutkowałą nawiązaniem nowych kontaktów społecznych przez beneficjentów, ponieważ:

H.1.1.1. Dzięki udziałowi w projekcie beneficjenci poznali interesujące osoby

H.1.1.2. Nowe osoby poznane przez seniorów w czasie trwania projektu miały te same zainteresowania i doświadczały tych samych problemów co oni

H.1.1.3. Psycholog zapewniający seniorom wsparcie psychologiczne przekonał ich do nawiązywania nowych kontaktów społecznych w celu obniżenia poczucia społecznego wyobcowania

2. Interwencja w ramach programu ASOS doprowadziła do zaangażowania beneficjentów do współpracy w ramach wolontariatu, ponieważ:

H.2.1. Udział w projekcie uświadomił beneficjentom, że mogą pomagać innym

H.2.2. Seniorzy otrzymali oferty podjęcia działalności wolontariackiej w lokalnych organizacjach społecznych

3. Interwencja w ramach programu ASOS doprowadziła do rozwoju nowych umiejętności językowych beneficjentów, ponieważ:

H.3.1. Beneficjenci byli mocno zmotywowani do nauki języka angielskiego z uwagi na fakt, że chcieli sprawnie komunikować się w języku obcym z członkami rodziny zamieszkałymi za granicą

H.3.2. Program kursu dostosowano do możliwości intelektualnych i potrzeb edukacyjnych seniorów

H.3.3. Innowacyjna formuła kursu językowego umożliwiła bardziej skuteczne i efektywne uczenie się niż w przypadku kursu tradycyjnego

4. Interwencja w ramach programu ASOS doprowadziła do rozwoju nowych umiejętności komputerowych beneficjentów, ponieważ:

H.4.1. Beneficjenci byli mocno zmotywowani do nauki obsługi komputera w kontekście potrzeby komunikowania się z rodzinami zamieszkałymi za granicą za pomocą aplikacji Skype

H.4.2. Program kursu komputerowego został dostosowany do możliwości intelektualnych i potrzeb edukacyjnych seniorów

5. Interwencja w ramach programu ASOS doprowadziła do rozwoju nowych umiejętności manualnych i artystycznych beneficjentów, ponieważ:

H.5.1. Beneficjenci pragnęli kontynuować swe zainteresowania i hobby

H.5.2. Seniorzy dążyli do rozwijania praktycznych umiejętności, które następnie mogliby wykorzystać w życiu codziennym

6. Interwencja w ramach programu ASOS doprowadziła do poprawy samopoczucia psychicznego beneficjentów, ponieważ:

H.6.1. Seniorzy otrzymali indywidualne wsparcie psychologiczne, które pomogło im w radzeniu sobie z problemami osobistymi

H.6.2. Seniorzy stali się bardziej aktywni społecznie i silniej zidentyfikowali się z lokalną społecznością

7. Interwencja w ramach programu ASOS doprowadziła do poprawy sprawności fizycznej beneficjentów, ponieważ:

H.7.1. Seniorzy pragnęli być zdrowsi i dlatego uczestniczyli systematycznie w zajęciach ruchowych

H.7.2. Program zajęć został dostosowany do kondycji fizycznej poszczególnych uczestników

8. Interwencja w ramach programu ASOS doprowadziła do opracowania nowej oferty edukacyjnej dla osób starszych przez Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna, ponieważ:

H.8.1. TEWP było zainteresowane osiągnięciem wyznaczonego celu głównego, tj. wsparcia różnych grup społecznych w podejmowaniu wyznań, jakie niesie ze sobą globalizacja

H.8.2. TEWP skutecznie współpracowało z podmiotami sektora prywatnego w opracowywaniu i wdrażaniu nowej oferty edukacyjnej

H.8.3. TEWP miało dostęp do zasobów pochodzących z sektora publicznego i sektora społecznego niezbędnych do efektywnej realizacji projektu

Na trzecim etapie realizacji ewaluacji procesowej projektu te hipotetyczne przewidywania weryfikowano w drodze testowania i kategoryzowania jako potwierdzone bądź odrzucone ze względu na brak dowodów uzasadniających ich prawdziwość. Proces testowania hipotez opierał się na analizie wagi i wiarygodności zebranych dowodów empirycznych. Waga wszystkich dowodów była oceniana, a następnie zespół badawczy wybierał te spośród nich, które zostały pozytywnie zweryfikowane pod kątem prawdziwości.

H.1.1. Dzięki udziałowi w projekcie beneficjenci poznali nowe interesujące osoby

Test obręczy: W czasie zogniskowanego wywiadu grupowego seniorzy twierdzili, że nawiązali nowe kontakty społeczne, ponieważ projekt stanowił dobrą okazję do poznania nowych osób i zawiązania nowych znajomości. Z drugiej strony respondenci nie podali, dlaczego te nowo poznane osoby zwróciły ich uwagę. Ww. dowód spełnia kryteria testu obręczy, ponieważ wynik zogniskowanego wywiadu grupowego jest pewny, ale nie ma charak-

teru unikalnego. Dowody nie przynoszą uzasadnionej pewności co do prawdziwości stawianej hipotezy.

H.1.2. Nowe osoby poznane przez seniorów w czasie trwania projektu miały takie same zainteresowania i doświadczały tych samych problemów co oni

Test podwójnej decyzyjności: W częściowo ustrukturyzowanych wywiadach indywidualnych wszyscy seniorzy wspominali, że dzięki udziałowi w projekcie poznali osoby mające takie same doświadczenia życiowe i doświadczające tych samych problemów co oni. Zbliżone sytuacje społeczne i osobiste seniorów dotkniętych problemami zdrowotnymi i samotnością stanowiły podstawę do nawiązywania nowych znajomości. Ten dowód spełnia kryteria testu podwójnej decyzyjności, ponieważ opinie seniorów wydają się pewne i unikalne. Decyzje o nawiązaniu nowych kontaktów społecznych były podejmowane niezależnie i oparte na osobistych preferencjach wyrażonych przez beneficjentów. Dowody mocno uprawdopodobniają prawdziwość stawianej hipotezy.

H.1.3. Psycholog zapewniający seniorom wsparcie psychologiczne przekonał ich do nawiązania nowych kontaktów społecznych w celu obniżenia poczucia społecznego wyobcowania

Test żdźbła na wietrze: W częściowo ustrukturyzowanym wywiadzie indywidualnym psycholog zapewniający indywidualne wsparcie psychologiczne beneficjentom projektu „Aktywni bez względu na wiek” nie wspominał o szczegółowych metodach i technikach wykorzystywanych do rozwiązywania problemów życiowych beneficjentów. Co więcej, psycholog ten nie wskazywał społecznego wyobcowania jako poważnego problemu doświadczanego przez seniorów uczestniczących w projekcie. Zebrane dowody nie są unikalne ani pewne, co pozwala na ostateczne sfalsyfikowanie powyższej hipotezy.

H.2.1. Udział w projekcie uświadomił beneficjentom, że mogą pomagać innym osobom

Test podwójnej decyzyjności: W częściowo ustrukturyzowanych wywiadach indywidualnych seniorzy mówili osobie prowadzącej wywiad, że dzięki udziałowi w warsztacie aktywizacji społecznej zdali sobie sprawę, że powinni być bardziej

aktywni społecznie i pomagać innym osobom dotkniętym poważniejszymi problemami życiowymi niż ich własne. Beneficjenci wspominali, że byli w szczególności zainteresowani niesieniem pomocy innym seniorom i dzieciom z rodzin problemowych. Zdali sobie sprawę, że wolontariat jest równie ważny co wsparcie finansowe oraz że dysponują innymi zasobami, takimi jak: wiedza, wolny czas, doświadczenie życiowe i cierpliwość, które mogą zaoferować innym osobom. Zebrane dowody są unikalne i charakteryzują się wysokim stopniem pewności, a zatem potwierdzają prawdziwość stawianej hipotezy.

H.2.2. Seniorzy otrzymali oferty podjęcia działalności wolontariackiej w lokalnych organizacjach społecznych

Test podwójnej decyzyjności: W raporcie końcowym z realizacji projektu znajduje się wzmianka, że po zakończeniu warsztatu aktywizującego beneficjenci otrzymali konkretne oferty pracy wolontariackiej. Niektórzy z nich podejmowali aktywność w różnych organizacjach społecznych, w tym wielu w TEWP. Istniejące dowody są unikalne i charakteryzują się wysokim stopniem pewności, a zatem potwierdzają stawianą hipotezę. Hipoteza ta została również poparta innym dowodem uzupełniającym: rezultatami częściowo ustrukturyzowanych wywiadów indywidualnych z beneficjentami. Potwierdzili oni, że koordynator projektu, który zaprosił ich do współpracy z TEWP, przedstawił im oferty pracy w charakterze wolontariuszy. Istniejące dowody są unikalne i charakteryzują się wysokim stopniem pewności, a zatem potwierdzają stawianą hipotezę.

H.3.1. Beneficjenci byli mocno zmotywowani do nauki języka angielskiego z uwagi na fakt, że pragnęli komunikować się w języku obcym z członkami rodziny zamieszkałymi za granicą

Test podwójnej decyzyjności: Podczas wywiadów indywidualnych seniorzy mówili, że są zainteresowani nauką języka angielskiego, żeby móc lepiej komunikować się z rodzinami zamieszkałymi w Wielkiej Brytanii. Beneficjenci, którzy uczestniczyli w zogniskowanym wywiadzie grupowym, wyrażali te same opinie. Prawie każdy z respondentów miał krewnych w Wielkiej Brytanii. Było to szczególnie ważne dla dwóch osób mających

synowe obcej narodowości. Istniejące dowody są unikalne i pewne, a zatem potwierdzają stawianą hipotezę.

H.3.2. Program kursu języka angielskiego został dostosowany do możliwości intelektualnych i potrzeb edukacyjnych seniorów

Test dymiących rewolwerów: W częściowo ustrukturyzowanym wywiadzie indywidualnym nauczycielka języka angielskiego stwierdziła, że program kursu języka angielskiego został specjalnie dostosowany do możliwości intelektualnych i potrzeb edukacyjnych osób starszych. Dla osoby prowadzącej zajęcia językowe było to pewnego rodzaju wyzwanie zawodowe, ponieważ był to pierwszy kurs, w ramach którego uczyła ona seniorów stanowiących precyzyjnie określoną grupę wiekową. Seniorzy pracowali głównie w czasie zajęć, a kurs był nastawiony na rozwijanie umiejętności mówienia w języku angielskim. Istniejące dowody są unikalne, ale nie są pewne. Zatem nie potwierdzają stawianej hipotezy w wystarczającym stopniu.

Test podwójnej decyzyjności: W częściowo ustrukturyzowanych wywiadach indywidualnych seniorzy twierdzili, że kurs języka angielskiego spełnił ich potrzeby oraz że organizacja procesu nauczania uwzględniała ich ograniczenia w przyswajaniu nowej wiedzy związane z wiekiem. Seniorzy pozytywnie ocenili zajęcia z języka angielskiego i zaangażowanie osoby prowadzącej w przygotowanie i prowadzenie kursu. Seniorzy dodatkowo nabywali umiejętności językowych w czasie zajęć z *nordic walking*, rozmawiając między sobą i z trenerem w języku angielskim. Wyowiedzi te potwierdziła osoba prowadząca ćwiczenia sportowe. Istniejące dowody są wysoce unikalne i pewne, a zatem potwierdzają stawianą hipotezę.

H.3.3. Innowacyjna formuła kursu językowego umożliwiła bardziej skuteczne i efektywne uczenie się niż w przypadku kursu tradycyjnego

Test żdźbła na wietrze: Żaden z interesariuszy projektu nie uznał kursu językowego za innowacyjny. Chociaż seniorzy twierdzili, że osoba prowadząca kurs języka angielskiego wykorzystywała niektóre metody uznawane za wspomagające proces uczenia się, takie jak np. oglądanie filmów czy odgrywanie scenek z podziałem na role, to nie określali ich mianem innowacyj-

nych. Istniejące dowody nie są unikalne ani pewne, więc są bez znaczenia w kontekście potwierdzenia czy obalania stawianej hipotezy.

H.4.1. Beneficjenci byli mocno zmotywowani do nauki obsługi komputera z uwagi na możliwość komunikowania się z rodzinami zamieszkałymi za granicą za pomocą aplikacji Skype

Test podwójnej decyzyjności: W częściowo ustrukturyzowanych indywidualnych wywiadach beneficjenci twierdzili, że mają motywację do zdobywania nowych umiejętności komputerowych, ponieważ większość z nich korzysta z internetu i aplikacji Skype do komunikowania się z członkami rodzin mieszkającymi za granicą. Są to zatem umiejętności przydatne im w życiu codziennym. Beneficjenci, którzy uczestniczyli w zogniskowanym wywiadzie grupowym, wyrażali te same opinie. Zebrane dowody są unikalne i pewne, a zatem definitywnie potwierdzają prawdziwość stawianej hipotezy.

H.4.2. Program kursu komputerowego został dostosowany do możliwości intelektualnych i potrzeb edukacyjnych seniorów

Test podwójnej decyzyjności: W częściowo ustrukturyzowanych wywiadach indywidualnych beneficjenci twierdzili, że program kursu komputerowego dostosowano do ich możliwości rozumienia zasad działania nowych technologii. Osoba prowadząca kurs została oceniona jako wykazująca się cierpliwością i umiejętnością wyjaśniania trudnych zagadnień w sposób przystępny dla seniorów. Było wiele praktycznych ćwiczeń wspomagających proces uczenia się. Beneficjenci ocenili kurs komputerowy jako bardzo przydatny w nabywaniu umiejętności praktycznych, potrzebnych w codziennym życiu, takich jak np. posiadanie dostępu internetowego do rachunku bankowego czy robienie zakupów przez internet. Zebrane dowody są unikalne i pewne, a zatem definitywnie potwierdzają stawianą hipotezę.

H.5.1. Beneficjenci pragnęli rozwijać swoje zainteresowania i hobby

Test podwójnej decyzyjności: W zogniskowanym wywiadzie grupowym seniorzy wyrażali opinię, że zajęcia manualne i artystyczne miały dla nich szczególne znaczenie. Dzięki nim mogli obcować z kulturą, sztuką i rękodziełem. Było to szczególne pole

ich zainteresowań i mogli doskonalić posiadane umiejętności artystyczne. Istniejące dowody są unikalne i pewne, a zatem potwierdzają stawianą hipotezę.

H.5.2. Seniorzy dążyli do rozwijania praktycznych umiejętności, które następnie mogliby wykorzystać w życiu codziennym

Test dymiących rewolwerów: Tylko jeden beneficjent przyszedł w toku częściowo ustrukturyzowanego wywiadu indywidualnego, że zajęcia manualne i artystyczne miały dla niego praktyczne zastosowanie. Osoba ta oświadczyła, że dzięki nabyciu nowych umiejętności planuje w przyszłości podjąć aktywność w postaci wytwarzania i sprzedaży biżuterii ludowej w celu pozyskania dodatkowego źródła dochodu. Udział w zajęciach miał zwiększyć jej szanse na realizację tego zamiaru. Zebrane dowody są unikalne, ale nie są wystarczająco pewne, żeby potwierdzić stawianą hipotezę, dlatego że odnoszą się tylko do jednego beneficjenta uczestniczącego w projekcie. Pozostali seniorzy traktowali zajęcia manualne i artystyczne jako możliwość realizacji swoich zainteresowań, stąd hipotezy tej nie można uznać za prawdziwą.

H.6.1. Seniorzy otrzymali indywidualne wsparcie psychologiczne, które pomogło im w radzeniu sobie z problemami osobistymi

Test podwójnej decyzyjności: W częściowo ustrukturyzowanym wywiadzie indywidualnym psycholog stwierdził, że głównym celem indywidualnego wsparcia psychologicznego oferowanego w ramach projektu była pomoc seniorom w radzeniu sobie z trudnymi sytuacjami życia codziennego, wśród których znalazły się: problemy finansowe, problemy rodzinne, choroby, poczucie osamotnienia i społecznego wykluczenia. W opinii psychologa wsparcie psychologiczne pomagało im rozwiązywać konflikty rodzinne i budować lepsze relacje z dziećmi, wnukami czy współmałżonkami. Miało też pozytywny wpływ na ich równowagę psychiczną i budowanie relacji społecznych w środowisku lokalnym. Istniejące dowody są unikalne i wystarczająco pewne, żeby potwierdzić stawianą hipotezę.

H.6.2. Seniorzy stali się bardziej aktywni społecznie i silniej identyfikowali się z lokalną społecznością

Test żdźbła na wietrze: Choć beneficjenci wspominali, że dzięki udziałowi w projekcie stali się bardziej aktywni i nawiązali nowe kontakty społeczne, nie dostrzegali korelacji między tymi zmianami społecznymi a poprawą swego samopoczucia. W częściowo ustrukturyzowanych wywiadach indywidualnych mówili chętnie o swoim zaangażowaniu w lokalne problemy i ściślejszej integracji z lokalną społecznością, a kwestię samopoczucia niemal całkowicie pomijali jako temat do rozważań. Istniejące dowody nie są unikalne ani pewne, a zatem nie potwierdzają prawdziwości stawianej hipotezy.

H.7.1. Seniorzy pragnęli być zdrowsi i dlatego uczestniczyli systematycznie w zajęciach ruchowych

Test podwójnej decyzyjności: Zarówno podczas częściowo ustrukturyzowanych wywiadów indywidualnych, jak i zogniskowanego wywiadu grupowego seniorzy podkreślali, że od początku udziału w projekcie byli mocno zmotywowani do poprawy swego samopoczucia fizycznego i stanu zdrowia przez uczestnictwo w zajęciach ruchowych w ramach projektu. Skutkowało to ich regularną partycypacją w zajęciach ruchowych i wykonywaniem ćwiczeń z dużym zaangażowaniem. Trener odpowiedzialny za realizację zajęć z zakresu kinezygerontoprofilaktyki również zweryfikował tę hipotezę pozytywnie, stwierdzając, że seniorzy byli mocno zmotywowani i wykazywali olbrzymie zaangażowanie w wykonywanie ćwiczeń. Zebrane dowody są unikalne, charakteryzują się wysokim stopniem pewności i jako takie potwierdzają stawianą hipotezę.

H.7.2. Program zajęć został dostosowany do kondycji fizycznej poszczególnych uczestników

Test podwójnej decyzyjności: W częściowo ustrukturyzowanych wywiadach indywidualnych i w zogniskowanych wywiadach grupowych seniorzy stwierdzali, że zajęcia ruchowe i usługi sportowe zostały dostosowane do ich kondycji fizycznej. Podkreślali istotną rolę trenera w przygotowaniu programu ćwiczeń. Oceniali go jako bardzo dobrze przygotowanego fachowca, któremu znane są problemy osób starszych. Beneficjenci doceniali nie tylko fakt, że program ćwiczeń był z nimi konsultowany i uwzględniał ich kondycję fizyczną, ale i osobiste zaangażowanie

trenera w zapewnienie im wysokiej jakości treningu. Hipoteza ta została również zweryfikowana na podstawie innego dowodu, a mianowicie częściowo ustrukturyzowanego wywiadu indywidualnego z trenerem. Trener stwierdził, że oferta ćwiczeń fizycznych została oparta na jego doświadczeniu zawodowym w obszarze kinezygerontoprofilaktyki. Twierdził również, że jedną z najważniejszych cech treningu jest atmosfera relaksu i włączenia towarzysząca zajęciom. Istniejące dowody są unikalne, charakteryzują się wysokim stopniem pewności i jako takie potwierdzają stawianą hipotezę.

H.8.1. TEWP było zainteresowane osiągnięciem wyznaczonego celu głównego, czyli wsparcia różnych grup społecznych w podejmowaniu wyznań, jakie niesie ze sobą globalizacja

Test obręczy: W raporcie końcowym z realizacji projektu „Aktywni bez względu na wiek” TEWP określiło cele główne projektu. Raport stwierdzał, że usługi edukacyjne były świadczone na rzecz seniorów pod kątem wspierania ich w efektywnym funkcjonowaniu w obecnym świecie. Dowody te są pewne, ale nie są wystarczająco unikalne, żeby potwierdzić stawianą hipotezę. U podstaw decyzji o realizacji projektu mogły leżeć inne powody i przesłanki, które sprawiły iż TEWP zdecydowało się o podjęcie interwencji na rzecz seniorów.

H.8.2. TEWP efektywnie współpracowało z instytucjami sektora prywatnego w opracowywaniu i wdrażaniu nowej oferty edukacyjnej

Test podwójnej decyzyjności: W częściowo ustrukturyzowanym wywiadzie indywidualnym koordynator projektu stwierdził, że TEWP zatrudniło specjalistów z takich obszarów tematycznych, jak język angielski, informatyka, wychowanie fizyczne, psychologia, prawo i innych w celu opracowania i wdrożenia oferty edukacyjnej dostosowanej do potrzeb i oczekiwań beneficjentów projektu, którymi były osoby w wieku 60+. Ta hipoteza została również potwierdzona innymi dowodami, takimi jak częściowo ustrukturyzowane wywiady z usługodawcami i treść raportu końcowego z realizacji projektu. Raport zawiera informacje dotyczące liczby i zakresu kontraktów zawartych z prywatnymi podmiotami na świadczenie usług edukacyjnych, szkoleniowych

i doradczych na rzecz beneficjentów projektu. Szesnaście kontraktów podpisano w celu świadczenia nowych usług na rzecz beneficjentów. Zebrane dowody są pewne i unikalne i potwierdzają prawdziwość wyżej sformułowanej hipotezy.

H.8.3. TEWP miało dostęp do zasobów pochodzących z sektora publicznego i sektora społecznego niezbędnych do efektywnej realizacji projektu

Test podwójnej decyzyjności: W raporcie końcowym z realizacji projektu „Aktywni bez względu na wiek” znajdują się informacje dotyczące kwoty wsparcia finansowego uzyskanego z Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej na realizację analizowanej operacji. W częściowo ustrukturyzowanym wywiadzie koordynator projektu przyznał, że w razie braku wsparcia finansowego z programu ASOS projekt nie zostałby w ogóle zrealizowany. Wyżej wskazany raport wymienia następujące instytucje publiczne i społeczne, które uczestniczyły w przygotowaniu projektu: Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej (MOPS) jako instytucja publiczna specjalizująca się we wspieraniu osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, Związek Emerytów i Rencistów jako organizacja społeczna wspierająca seniorów i osoby niepełnosprawne oraz Uniwersytet Trzeciego Wieku jako organizacja społeczna powołana przez Uniwersytet Gdański do świadczenia usług edukacyjnych na rzecz seniorów. MOPS i Uniwersytet Trzeciego Wieku dostarczyły informacje dotyczące potrzeb i problemów społecznych seniorów z Gdańska, a Związek Emerytów i Rencistów oraz lokalne organizacje Kościoła katolickiego uczestniczyły w procesie rekrutacji beneficjentów do projektu. Zebrane dowody charakteryzują się wysokim stopniem pewności i unikalności i potwierdzają prawdziwość sformułowanej hipotezy.

Czwarty etap procesu ewaluacji miał na celu określenie pozytywnie zweryfikowanych mechanizmów przyczynowych łączących interwencję w ramach programu ASOS z rezultatami projektu. Zidentyfikowano następujące mechanizmy przyczynowe:

- Beneficjenci projektu nawiązali nowe kontakty społeczne, gdyż dzięki udziałowi w projekcie poznali osoby prowadzące podobny

tryb życia, mające zbliżone zainteresowania i doświadczające podobnych problemów w życiu codziennym. Oznacza to, że integracja społeczna seniorów była ściślejsza wówczas, gdy wykazywali oni wzajemne podobieństwo z socjologicznego punktu widzenia.

- Seniorzy podejmowali działalność wolontariacką, ponieważ zdawali sobie sprawę, że dzięki udziałowi w projekcie, mogą pomóc innym osobom, wykorzystując posiadane doświadczenie życiowe i umiejętności, a także przez fakt otrzymywania konkretnych ofert od organizacji społecznych zainteresowanych zaangażowaniem ich w charakterze wolontariuszy.
- Seniorzy podnosili swoje umiejętności językowe, komputerowe i manualne, uczestnicząc w kursach i szkoleniach oferowanych w ramach projektu, gdyż ofertę edukacyjną dostosowano do ich możliwości intelektualnych i potrzeb edukacyjnych.
- Poprawa samopoczucia psychicznego beneficjentów uczestniczących w projekcie była możliwa dzięki uzyskaniu indywidualnego wsparcia psychologicznego, które pomogło im przezwyciężyć problemy osobiste.
- Poprawa samopoczucia fizycznego beneficjentów uczestniczących w projekcie była możliwa dzięki temu, że seniorzy byli zmotywowani do poprawy swojego stanu zdrowia, a zajęcia ruchowe oferowane w ramach projektu zostały dostosowane do ich kondycji fizycznej.
- TEWP opracowało nową ofertę edukacyjną w ramach projektu poprzez efektywną współpracę z prywatnymi podmiotami jako usługodawcami oraz wykorzystanie zasobów różnych instytucji publicznych i społecznych, co przesądziło o skutecznej realizacji projektu.

Teoria zmiany sformułowana na początku niniejszego rozdziału dla programu ASOS została pozytywnie zweryfikowana dzięki wykorzystaniu metody śledzenia procesu w celu zidentyfikowania mechanizmów przyczynowych łączących interwencję programu z rezultatami projektu „Aktywni bez względu na wiek”. W przypadku analizowanego projektu główne mechanizmy przyczynowe były powiązane z beneficjentami i ich motywacją do udziału w zajęciach i zdobywania nowych umiejętności, jakością oferty edukacyjnej i poziomem jej dostosowania do potrzeb i oczekiwań seniorów. Znaczącą rolę odegrała także współpraca między

instytucjami uczestniczącymi w planowaniu i realizacji projektu. Miały one wpływ zarówno na sposób realizacji projektu (rozpoznanie potrzeb gdańskich seniorów, rekrutacja uczestników projektu, przygotowanie i realizacja oferty edukacyjnej), jak i na osiągnięcie jego celów.

Mechanizmy przyczynowe były testowane i weryfikowane na podstawie różnego rodzaju testów potwierdzających bądź negujących ich istnienie. Wykorzystanie metody śledzenia procesu pozwoliło na otwarcie „czarnej skrzynki” z mechanizmami przyczynowymi w środku (Punton i Welle, 2015, s. 3) i sporządzenie listy czynników kontekstualnych decydujących o skuteczności realizacji projektu „Aktywni bez względu na wiek”. Do głównych spośród nich należą:

- silna indywidualna motywacja beneficjentów uczestniczących w projekcie do korzystania z możliwości i szans oferowanych przez projekt do podnoszenia jakości życia i poprawy samopoczucia;
- prawidłowa identyfikacja potrzeb i oczekiwań beneficjentów projektu i przygotowanie oferty edukacyjnej stanowiącej właściwą odpowiedź na wymagania seniorów;
- współpraca między TEWP a usługodawcami reprezentującymi sektor prywatny była elastyczna i wrażliwa na potrzeby seniorów, które mogą być komercjalizowane i zaspokajane przez rynek;
- wykorzystywanie pogłębionej współpracy z instytucjami publicznymi i innymi uczestnikami społecznymi w celu pozyskiwania różnego rodzaju zasobów istotnych z punktu widzenia prawidłowej realizacji projektu.

Generalizacja wyznaczników efektywnego wdrożenia całego programu ASOS na podstawie pojedynczego przykładowego studium przypadku wydaje się nie tylko nieuzasadniona, ale również bezcelowa. Wyniki ewaluacji procesu realizacji projektu wskazują, że wdrożenie programu ASOS ma mocny wymiar lokalny i każdorazowo zależy od miejsca realizacji projektu i lokalnego układu instytucjonalnego, który wpływa na efektywność osiągania celów programu. Na podstawie obserwacji i doświadczeń badawczych zebranych przez zespół badawczy w toku ewaluacji procesu realizacji projektu zalecamy przeprowadzenie badań porównawczych projektów finansowanych w ramach program ASOS. Analiza studiów przypadku w liczbie $n > 1$ i porównanie ich wyników umożliwi wyciągnięcie bardziej ogólnych wniosków o mechanizmach przyczynowych zlokalizowanych w „czarnej skrzynce”, które

decydują o procesie realizacji programu ASOS i ostatecznie określają stopień osiągnięcia jego celów. Należy podkreślić, że ewaluacja powinna objąć dwa rodzaje projektów: zarówno te, w ramach których cele osiągnięto, jak i te, które zakończyły się niepowodzeniem. Uzyskane wyniki należy porównać w celu sformułowania generalizacji dotyczących warunków realizacji programu ASOS. Z uwagi na ograniczenia czasowe oraz niewystarczające zasoby finansowe i organizacyjne zespół badawczy z Uniwersytetu Wrocławskiego nie zdołał przeprowadzić badania porównawczego na podstawie studiów przypadku w liczbie $n > 1$.

4.5. Ewaluacja wpływu programu ASOS na zmianę sytuacji gdańskich seniorów w ramach projektu „Aktywni bez względu na wiek”

Ewaluacja wpływu projektu „Aktywni bez względu na wiek” miała na celu stwierdzenie, czy interwencja podjęta w ramach programu ASOS spowodowała jakiegokolwiek zmiany w osobistej i społecznej sytuacji osób starszych – beneficjentów projektu. Celem dodatkowym było również uzyskanie odpowiedzi na pytanie o pozostałe rezultaty, które pojawiły się w wyniku realizacji projektu i dotyczyły innych grup czy podmiotów, a podlegały zamierzonemu bądź niezamierzonemu oddziaływaniu projektu. Badanie zrealizowane w ramach ewaluacji wpływu objęło analizę społecznego i psychologicznego wpływu programu ASOS na jednostki, społeczności i instytucje zaangażowane w realizację projektu „Aktywni bez względu na wiek”. W wyniku przeprowadzonych analiz określono główne rezultaty interwencji, jakie zostały uzyskane w następstwie realizacji projektu „Aktywni bez względu na wiek”. Analiz tych dokonano w celu sprawdzenia, czy dzięki realizacji projektu udało się osiągnąć zakładane cele.

Choć Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna jako podmiot odpowiedzialny za realizację projektu przeprowadziło jego końcową ewaluację, to ustalenia mają ograniczony charakter – dotyczą tylko osób starszych jako głównych beneficjentów programu ASOS. Ponadto ocena ta skupiała się na wybranych zmianach społecznych, które udało się osiągnąć, natomiast badania te nie były osadzone w kontekście lokalnych uwarunkowań instytucjonalnych i kulturowych, które miały

znaczący wpływ na generowanie zmian odnoszących się nie tylko do grupy docelowej – seniorów, lecz także szerszego otoczenia społecznego i gospodarczego.

Mając na względzie powyższe ograniczenia w dostępie do pełnej wiedzy o rozmaitych rodzajach zmian i rezultatów wywołanych projektem oraz o wszystkich podmiotach, na które interwencja wywarła wpływ, zespół badawczy podjął badania mające udzielić odpowiedzi na pytania o zakres i charakter rezultatów interwencji. W ocenie wpływu analizie poddano oddziaływania społeczne i psychiczne w odniesieniu do wszystkich interesariuszy projektu (beneficjentów, ich rodzin, usługodawców, organizacji odpowiedzialnych za realizację projektu oraz społeczności lokalnej). Szczególnie interesująca z perspektywy założeń nowego paradygmatu inwestycyjnego w polityce społecznej była kwestia, czy projekt „Aktywni bez względu na wiek” miał korzystny wpływ na rozwój lokalnej sfery publicznej. Oddziaływanie mierzono za pomocą systemu wskaźników opracowanych w celu weryfikacji rezultatów interwencji. Wskaźniki te odzwierciedlały zmiany, jakie nastąpiły w związku z wdrożeniem projektu. Większość z nich miała charakter ilościowy, ale pojawiły się również rezultaty niewymierne.

Metodyka oceny oddziaływania ma charakter jakościowy i opiera się na studium przypadku konkretnej operacji. Projekt „Aktywni bez względu na wiek” jest jednym z 469 projektów wspartych w ramach programu ASOS w 2015 roku (MRPiPS, 2016, s. 16), więc kontekst jego realizacji jest istotny dla badania jakościowego interwencji. W celu określenia oddziaływania projektu w różnych grupach zaangażowanych interesariuszy sformułowano następujące hipotezy badawcze:

- beneficjenci doświadczyli korzystnych zmian swojej sytuacji osobistej i społecznej w wyniku uczestnictwa w projekcie „Aktywni bez względu na wiek”;
- korzystne zmiany pojawiały się stopniowo, w miarę nabywania przez beneficjentów nowej wiedzy i nowych umiejętności oraz nawiązywania nowych kontaktów społecznych;
- uczestnictwo osób starszych w projekcie „Aktywni bez względu na wiek” spowodowało w ich życiu korzystne zmiany, które pojawiły się jako zamierzone i niezamierzone rezultaty projektu;
- udział beneficjentów w projekcie miał korzystny wpływ na jakość ich życia, postrzeganą z ich indywidualnej perspektywy;

- realizacja projektu „Aktywni bez względu na wiek” skutkowałą wzrostem zainteresowania problemami osób starszych w ich rodzinach i najbliższym otoczeniu;
- realizacja projektu „Aktywni bez względu na wiek” miała korzystny wpływ na lokalną „srebrną gospodarkę”, w tym na rozwój usług dla osób starszych;
- uczestnictwo osób starszych w projekcie „Aktywni bez względu na wiek” będzie miało korzystny wpływ na aktywizację społeczną tej grupy i jej głębszą integrację ze społecznością lokalną również w przyszłości;
- przewiduje się wzrost zainteresowania oferowaniem usług edukacyjnych osobom starszym przez podmioty prywatne.

W ramach tego podejścia opartego na analizie konkretnego studium przypadku dana interwencja jest rozpatrywana jako złożony system wzajemnie powiązanych czynników, które prowadzą do konkretnych rezultatów. Wykorzystano m.in. dane ilościowe z poprzedniej oceny zebrane przez organizację realizującą projekt, jednak najistotniejsze znaczenie miały jakościowe metody gromadzenia danych. W ramach oceny oddziaływania zastosowano kontekstualne metody jakościowe, ponieważ projekt był przykładem lokalnej interwencji skierowanej na konkretne potrzeby wybranej grupy wiekowej beneficjentów – osób starszych. Wykorzystanie pytań otwartych w ramach częściowo ustrukturyzowanych wywiadów z osobami zaangażowanymi w realizację projektu pozwoliło na kompleksową analizę zmian niedających się ująć ilościowo, które pojawiły się w trakcie tej realizacji.

Ewaluacja wpływu skupiła się na analizie różnego rodzaju rezultatów wynikających z realizacji projektu. W ramach tej analizy skoncentrowano się nie tylko na zmianach zamierzonych i oczekiwanych jako założone rezultaty projektu. Wzięto pod uwagę również zmiany niezamierzone – korzystne i niekorzystne. Rzecz jasna, zarówno polski rząd jako autor i fundator programu ASOS, jak i TEWP jako autor i wykonawca projektu „Aktywni bez względu na wiek” na etapie analizy *ex ante* nie zakładali wystąpienia zmian niekorzystnych. Nie zmienia to faktu, że niezależnie od zamiarów mogły się one pojawić jako niezamierzone rezultaty interwencji. Istotne było zatem ustalenie oddziaływania nie tylko społecznego, lecz także psychicznego, zwłaszcza w odniesieniu do grupy docelowej projektu, czyli osób starszych.

Tabela 16. Lista produktów dla projektu „Aktywni bez względu na wiek”

Nazwa	Wartość planowana	Wartość osiągnięta	Poziom zgodności (%)
Liczba beneficjentów uczestniczących w zajęciach językowych	60	60	100
Liczba beneficjentów uczestniczących w zajęciach komputerowych	60	60	100
Liczba beneficjentów uczestniczących w warsztatach manualnych i artyst.	60	60	100
Liczba beneficjentów uczestniczących w warsztatach psychologicznych	60	60	100
Liczba beneficjentów, którzy uzyskali indywidualne wsparcie psychiczne	60	60	100
Liczba beneficjentów uczestniczących w warsztatach z edukacji prawnej	60	60	100
Liczba beneficjentów uczestniczących w zajęciach z kinezygerontoprofilaktyki	60	60	100
Liczba beneficjentów uczestniczących w zajęciach z aktywizacji społecznej	60	60	100
Liczba godzin nauki języka angielskiego na 1 beneficjenta	50	50	100
Liczba godzin zajęć komputerowych na 1 beneficjenta	32	32	100
Liczba godzin warsztatowych zajęć manualnych i artystycznych na 1 beneficjenta	42	42	100
Liczba godzin warsztatów psychologicznych na 1 beneficjenta	6	6	100
Liczba godzin indywidualnego wsparcia psychicznego na 1 beneficjenta	1	1	100
Liczba godzin warsztatów z zakresu edukacji prawnej na 1 beneficjenta	6	6	100
Liczba godzin zajęć z kinezygerontoprofilaktyki na 1 beneficjenta	64	64	100
Liczba godzin zajęć z aktywizacji społecznej na 1 beneficjenta	6	6	100

Źródło: *Oferta organizacji pozarządowej...*, 2015, s. 10, 11 i TEWP, 2016, s. 1–4.

Badanie rozszerzono o kolejne grupy w celu uwzględnienia zmian dotyczących głównych interesariuszy zaangażowanych w projekt: usługodawców, rodzin beneficjentów oraz organizacji realizującej projekt. Zespół badawczy z Uniwersytetu Wrocławskiego opracował listę wskaźników odzwierciedlających uzyskane wyniki. Część tych wskaźników odnosi się do rezultatów i produktów zakładanych przez TEWP jako organizację planującą i wdrażającą projekt. Analiza tych wskaźników pozwala odpowiedzieć na pytanie, czy zamierzone zmiany rzeczywiście zaszły w wyniku jego implementacji.

Wyniki oceny oddziaływania wskazują, że interwencja miała znaczenie szczególnie dla osób starszych jako głównych beneficjentów projektu. Produkty zakładane i uzyskane w ramach projektu „Aktywni bez względu na wiek” dotyczą nowej oferty edukacyjnej i nowych form wsparcia dla osób starszych, które ostatecznie prowadzą do zmian psychicznych i społecznych w ich życiu. Osoby starsze jako grupa docelowa projektu doświadczyły w wyniku interwencji różnorodnych zmian. Projekt wywarł wpływ, choć w mniejszym stopniu, również na inne zaangażowane osoby i podmioty. Interwencja doprowadziła nie tylko do zmian zamierzonych, lecz także do niezamierzonych; warto jednak podkreślić, że nie nastąpiły w jej wyniku zmiany niekorzystne.

Z porównania produktów uzyskanych w ramach projektu „Aktywni bez względu na wiek” z produktami zakładanymi wynika, że wysoki stopień realizacji planowanych zamierzeń osiągnięto dzięki znacznemu zainteresowaniu programem wśród osób starszych w Gdańsku. Jak informował koordynator projektu, niewielka liczba uczestników zrezygnowała z udziału na początku projektu. Po pierwszych kilku spotkaniach część beneficjentów postanowiła nie uczestniczyć w dalszych szkoleniach i warsztatach. Zespół badawczy nie dotarł bezpośrednio do osób, które zrezygnowały z uczestnictwa w projekcie, co uniemożliwia zbadanie przyczyn tych rezygnacji. Natomiast w opinii koordynatora projektu miały one charakter „naturalny” i były spowodowane sytuacjami losowymi i rodzinnymi, uniemożliwiającymi uczestnictwo w projekcie, oraz niskim poziomem motywacji pojedynczych osób do udziału w nim. Wówczas włączono do udziału w projekcie osoby z listy rezerwowej, które wcześniej wyrażały zainteresowanie uczestnictwem, ale nie zostały przyjęte na etapie rekrutacji. TEWP jako organizacja odpowiedzialna za realizację projektu, przywiązywała szczególną wagę do zaangażowania beneficjentów w projekt, ponieważ był to główny warunek pozyskania pełnego finansowania go ze środków programu ASOS. W obawie przed utratą części finansowania organizacja w sposób szczególny koncentrowała się na osiągnięciu założonego wskaźnika 100% realizacji projektu. Ponadto, jak stwierdził koordynator projektu, skoro zainteresowanie ofertą TEWP było wśród gdańskich seniorów wysokie, warto było efektywnie wykorzystać wszystkie dostępne miejsca.

Główny cel projektu „Aktywni bez względu na wiek”, opisywany jako „aktywizacja społeczna osób starszych w wieku powyżej 60 lat,

znajdujących się w trudnej sytuacji, niejednokrotnie dotkniętych lekką niepełnosprawnością lub zagrożonych wykluczeniem, umożliwiającą im, dzięki kompleksowej ofercie edukacyjnej, nabycie nowej wiedzy i umiejętności w celu efektywniejszego funkcjonowania w zmieniającym się świecie oraz utrzymanie dobrej kondycji fizycznej, psychicznej i intelektualnej”, został osiągnięty. Cel projektu był zgodny z głównym celem programu ASOS, określonym jako „poprawa jakości i poziomu życia osób starszych dla godnego starzenia się poprzez aktywność społeczną”. Skuteczność interwencji w zakresie osiągnięcia celów programu i projektu zweryfikowano przez sprawdzenie listy rezultatów uzyskanych w wyniku wdrożenia projektu.

Na podstawie przeprowadzonych wywiadów indywidualnych można stwierdzić, że dzięki uczestnictwu w projekcie osoby starsze zaczęły chętniej wychodzić z domu i podejmować aktywność w sferze publicznej, gdzie miały okazję zawierać nowe znajomości i utrzymywać kontakty towarzyskie. To z kolei było początkiem szerszego zaangażowania osób starszych w życie społeczności lokalnej. Zaczęły one postrzegać lokalną sferę publiczną jako miejsce, w którym nie są osamotnione i w którym mogą spotkać osoby w podobnym wieku, o zbliżonym sposobie myślenia i stylu życia, doświadczające podobnych problemów. Zmiana ta była zamierzona i spodziewana jako wynik projektu; wzbogacenie kontaktów społecznych pomogło ostatecznie osobom starszym w zaangażowaniu się w działalność wolontariacką. W dwóch przypadkach nowo poznani znajomi zachęcili seniorów do pracy w takim charakterze. Nie wszyscy beneficjenci programu uczestniczyli w działalności wolontariackiej po zakończeniu projektu. Pięciu beneficjentów projektu oświadczyło w wywiadzie, że są zaangażowani w różne działania o charakterze wolontariatu na szczeblu lokalnym. Działania te polegały na pomocy w lokalnych dziennych ośrodkach opiekuńczych dla dzieci z rodzin dotkniętych problemami społecznymi, na zaangażowaniu we wsparcie innych osób starszych mieszkających w domach opieki w Gdańsku oraz na uczestnictwie w organizacji lokalnych festiwali, festynów i imprez o charakterze kulturalnym. Koordynator projektu wspominał, że kilkoro beneficjentów świadczyło pracę na zasadzie wolontariatu na rzecz Towarzystwa Edukacyjnego Wiedza Powszechna. Jedna osoba uczestniczyła jako wolontariusz w projekcie badań naukowych prowadzonym przez naukowców z Uniwersytetu

Gdańskiego. Warto wspomnieć, że osoby starsze, które nie działały jako wolontariusze po zakończeniu projektu, zadeklarowały podjęcie takiej działalności w niedalekiej przyszłości. Zaangażowanie osób starszych w działalność wolontariacką było jednym z głównych wyników zakładanych w projekcie na etapie tworzenia mapy jego rezultatów. Miało to istotne znaczenie dla beneficjentów w dwojakiej perspektywie: psychologicznej i społecznej. Nie tylko poczuli się oni lepiej zintegrowani ze społecznością lokalną i znaleźli dla siebie nowe miejsca w lokalnej przestrzeni publicznej, lecz także zmienili zdanie o własnej roli, jaką mogą odgrywać w społeczeństwie. Wszyscy poczuli się przydatnymi, potrzebnymi i ważnymi członkami społeczności lokalnej. Dwie osoby stwierdziły w wywiadach, że nowe obowiązki w ramach wolontariatu zmobilizowały je do lepszego organizowania sobie codziennego życia, bardziej efektywnego wykorzystywania czasu wolnego oraz większej dbałości o stan zdrowia.

Druga grupa rezultatów osiągniętych w ramach projektu dotyczyła nowych umiejętności opanowanych przez osoby starsze. Rezultaty te były zamierzone i osiągnięto je dzięki organizowaniu regularnych zajęć i warsztatów dla beneficjentów. Nabycie nowych umiejętności językowych i w zakresie obsługi komputera osoby starsze uznały za szansę na lepsze funkcjonowanie w codziennym życiu. Zależało im na utrzymaniu przez Skype'a kontaktu z rodzinami za granicą, na możliwości rozmowy z wnukami po angielsku oraz na korzystaniu z nowych technologii komputerowych w codziennym życiu, np. do kontaktu z bankami i instytucjami publicznymi czy robienia zakupów przez internet. Nabycie tych umiejętności doprowadziło do dodatkowych, niezamierzonych, ale pozytywnych zmian w życiu tych osób. Poczuly się one pewniej, zyskując niezależność od krewnych lub znajomych, którzy wcześniej pomagali beneficjentom w korzystaniu z nowych technologii. Seniorzy dzięki udziałowi w zajęciach korzystali z komputerów, internetu i telefonów komórkowych w celu załatwiania codziennych spraw, np. opłacania przez internet rachunków, poszukiwania informacji czy zamawiania biletów na wydarzenia kulturalne lub imprezy rekreacyjne. Stwierdzili, że dzięki nabyciu nowych umiejętności w ramach kursów są bardziej samodzielni i niezależni niż dotychczas.

Nauka języka angielskiego była szczególnie ważna dla trojga beneficjentów, których krewni mieszkają w Wielkiej Brytanii. Dzięki opano-

waniu języka dwie z tych osób mogły porozumiewać się bezpośrednio z synowymi obcej narodowości. Wspomnianych troje beneficjentów wykorzystało nowo nabyte umiejętności podczas zagranicznych wyjazdów o charakterze turystycznym. Uczestnictwo w warsztatach manualnych i artystycznych pozwoliło beneficjentom na rozwijanie osobistych zainteresowań i hobby oraz na wspólne spędzanie czasu z osobami o podobnych upodobaniach. Jedna z osób zadeklarowała, że myśli o wytwarzaniu i sprzedaży biżuterii ludowej jako o sposobie na uzyskanie dodatkowego dochodu.

Uczestnictwo w warsztatach psychologicznych i indywidualne spotkania z terapeutą miały korzystny wpływ na samopoczucie beneficjentów. Rezultat ten był zamierzony i osiągnięto go w drodze wsparcia psychologicznego, które pomogło osobom starszym w poradzeniu sobie z trudnymi sytuacjami życiowymi, takimi jak samotność, niepełnosprawność, choroby w rodzinie czy problemy finansowe. Pomocy psychologicznej towarzyszyły konsultacje prawne; miały one korzystny wpływ na rozwiązanie pewnych trudnych sytuacji, z którymi mierzyły się osoby starsze. W następstwie warsztatów psychologicznych i prawnych indywidualne, subiektywne poczucie bezpieczeństwa u osób starszych wzrosło, a przyszłość, mimo doświadczania trudnych sytuacji, zaczęła im się jawić jako bardziej stabilna i przewidywalna.

Kolejnym korzystnym rezultatem interwencji była poprawa kondycji fizycznej beneficjentów. Osoby starsze uczestniczące w projekcie „Aktywni bez względu na wiek” brały udział w zajęciach ruchowych prowadzonych przez specjalistę w dziedzinie kinezygerontoprofilaktyki. Plan treningu dostosowano do potrzeb i stanu fizycznego osób starszych. Trener stosował różne metody treningu, m.in. *nordic walking* i gimnastykę, które korzystnie wpływały na siłę fizyczną, gibkość, zręczność, koordynację i równowagę beneficjentów. Na koniec wszyscy beneficjenci uczestniczący w częściowo ustrukturyzowanych wywiadach indywidualnych i zogniskowanym wywiadzie grupowym zdecydowanie stwierdzili, że w wyniku ćwiczeń fizycznych czują się znacznie lepiej, a więc trening miał korzystny wpływ na ich samopoczucie fizyczne. Niektórzy uznali, że pozwoliło im to ograniczyć dawki leków przeciwbólowych i częstość wizyt u lekarza podstawowej opieki zdrowotnej.

Kolejną niezamierzoną zmianą, jakiej doświadczyły osoby starsze w wyniku uczestnictwa w projekcie, była zmiana stylu życia. Chociaż

projekt oraz wszystkie związane z nim kursy, treningi i warsztaty zakończyły się 31 grudnia 2015 roku, beneficjenci deklarowali, że nadal spotykają się ze sobą i z trenerem kinezygerontoprofilaktyki raz w tygodniu i że kontynuują ćwiczenia fizyczne⁵. Oznacza to, że zmiana ich stylu życia jest długofalowa i trwała. Beneficjenci mówili, że przed przystąpieniem do projektu spędzali więcej czasu w domu – przed telewizorem, przy pracach domowych lub opiece nad wnukami. Byli bierni pod względem fizycznym i społecznym, a także czuli się wykluczeni ze sfery publicznej i życia społecznego. Pół roku po zakończeniu projektu wykazywali aktywność fizyczną, chętnie ćwiczyli, spotykali się i poznawali nowych ludzi. Zmiana stylu życia osób starszych uczestniczących w projekcie była niezamierzona, ale miała istotne znaczenie z perspektywy psychologicznej i społecznej. Dzięki tej zmianie uległo poprawie ich samopoczucie fizyczne i psychiczne oraz wzrosła motywacja do dalszej aktywności.

Inne zmiany, które pojawiły się jako skutek realizacji projektu, dotyczyły rodzin beneficjentów i społeczności lokalnych, w których funkcjonowali oni na co dzień. Wiązały się z lepszym zrozumieniem psychicznych i społecznych potrzeb osób starszych przez ich najbliższe otoczenie. Krewni obserwowali, jak zmienia się życie tych osób w wyniku uczestnictwa w projekcie. Zrozumieli, że osoby starsze mają własne potrzeby psychiczne i społeczne wykraczające poza rodzinę, a projekt jest dla nich szansą na ich realizację. W jednym przypadku nowa sytuacja rodziła pewne wyzwanie, ponieważ wiązała się ze zmianą relacji i podziału ról w strukturze rodzinnej – jedna ze starszych pań, angażując się w projekt, przestała opiekować się wnukiem. Ta nowa sytuacja początkowo stanowiła problem dla funkcjonowania rodziny; później jednak członkowie rodziny zrozumieli ją i zaakceptowali jako korzystną dla bliskiej im osoby. W przypadku innego beneficjenta, z którym przeprowadzono wywiad, jego dorosłe dziecko wspierało jego nowe zainteresowania i rozwój kontaktów społecznych. To wzbogacenie wiedzy o potrzebach i oczekiwaniach osób starszych zauważyła również społeczność lokalna reprezentowana przez organizacje społeczne z Gdańska. Uczestniczyły one w rekrutacji seniorów do projektu i gromadziły

⁵ Wywiady indywidualne i badanie fokusowe przeprowadzono na przełomie maja i czerwca 2016 roku, a więc pół roku po zakończeniu realizacji projektu.

ich opinie o potrzebnym wsparciu. Okręgowy Związek Emerytów, Rentistów i Inwalidów z Gdańska, lokalne organizacje kościelne i Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna brały udział w rekrutacji i miały bezpośredni kontakt z osobami starszymi w różnym wieku z Gdańska. Te organizacje społeczne, reprezentujące społeczeństwo obywatelskie Gdańska, zapoznały się w ten sposób z głównymi problemami i potrzebami różnych grup osób starszych z tego miasta, również tych, które ostatecznie nie wzięły udziału w projekcie.

Tabela 17. Lista rezultatów (zmian) projektu „Aktywni bez względu na wiek”

Rezultaty (zmiany)	Zamierzone	Niezamierzone	Pozytywne	Negatywne	Psychologiczne	Spoleczne	Główne	Dodatkowe
Nowe kontakty społeczne beneficjentów	+		+		+	+		+
Zaangażowanie beneficjentów w wolontariat	+		+		+	+	+	
Nowe umiejętności językowe beneficjentów	+		+			+	+	
Nowe umiejętności beneficjentów w zakresie obsługi nowych technologii	+		+			+	+	
Nowe umiejętności manualne i artystyczne beneficjentów	+		+			+	+	
Wzrost pewności siebie wśród beneficjentów		+	+		+			+
Lepsze samopoczucie psychiczne beneficjentów	+		+		+		+	
Lepsze samopoczucie fizyczne beneficjentów	+		+		+		+	
Zamiana stylu życia beneficjentów		+	+			+		+
Nowe usługi edukacyjne dla osób starszych oferowane przez TEWP	+		+			+	+	
Lepsze zrozumienie psychicznych i społecznych potrzeb osób starszych przez rodziny i otoczenie społeczne	+		+			+	+	
Nowe perspektywy zawodowe dla usługodawców		+	+			+	+	
Międzysektorowa współpraca TEWP z instytucjami sektora publicznego i innymi organizacjami społecznymi		+	+			+	+	
Oszczędności w wydatkach na opiekę zdrowotną seniorów		+	+			+		+

Źródło: wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane, przeprowadzone z interesariuszami projektu „Aktywni bez względu na wiek”.

Wyniki uzyskane z przeprowadzonej ewaluacji wpływu odnoszą się zasadniczo do osób starszych, które doświadczyły szeregu zmian – zarówno zamierzonych, jak i niezamierzonych – w swojej sytuacji psychicznej i społecznej. Oznacza to, że teoria zmiany dotycząca programu ASOS, opisana na początku niniejszego rozdziału, w przypadku analizowanego projektu została nie tylko pozytywnie zweryfikowana, lecz także uzupełniona o nowe, nieplanowane elementy. W tabeli 17 przedstawiono porównanie rezultatów ujętych w programie ASOS z innymi, które uzyskano w ramach projektu „Aktywni bez względu na wiek”.

Tabela 18. Porównanie rezultatów osiągniętych w projekcie „Aktywni bez względu na wiek” z rezultatami planowanymi do osiągnięcia w programie ASOS

Rezultaty planowane do osiągnięcia w programie ASOS	Rezultaty osiągnięte w projekcie „Aktywni bez względu na wiek”
wzrost różnorodności i podniesienie jakości usług edukacyjnych dla ludzi starszych	nowe usługi edukacyjne dla osób starszych oferowane przez TEWP
tworzenie warunków wewnątrz- i międzypokoleniowej integracji seniorów przez korzystanie z istniejącej infrastruktury społecznej	nowe kontakty społeczne beneficjentów
rozwój zróżnicowanych form aktywności społecznej, w tym upowszechnianie wolontariatu, partycypacji w procesach decyzyjnych, w życiu społecznym, m.in. udział osób starszych w kształtowaniu polityki publicznej	zaangażowanie beneficjentów w wolontariat
zwiększenie dostępności, podniesienie jakości usług społecznych i wspieranie działań na rzecz samopomocy i samoorganizacji	zaangażowanie beneficjentów w wolontariat

Źródło: MPiPS, 2014, s. 10–11; wyniki badań własnych oparte na wywiadach indywidualnych częściowo ustrukturyzowanych z interesariuszami projektu „Aktywni bez względu na wiek”.

Z analizy treści tabeli 18 wynika, że obie grupy wyników są całkowicie zbieżne i że w wyniku analizowanego projektu osiągnięto pożądane zmiany w zakresie aktywizacji społecznej osób starszych, przewidziane w ramach programu ASOS.

Dodatkowe wyniki dotyczące zmian, które pojawiły się jako rezultat projektu o charakterze zarówno zamierzonym, jak i niezamierzonym, dotyczą wszystkich interesariuszy zaangażowanych w projekt. Chociaż niektóre z nich nie były przewidywane w trakcie opracowywania i realizacji projektu, to ocena wpływu operacji „Aktywni bez względu na wiek”

wskazuje, że pojawiły się one w wyniku interwencji programu ASOS. Te niezamierzone zmiany mają istotne znaczenie nie tylko dla interesariuszy zaangażowanych w projekt, lecz także dla rozwoju sfery publicznej, współpracy międzysektorowej i rozwoju lokalnej „srebrnej gospodarki” na poziomie lokalnym. „Srebrną gospodarkę” definiuje się jako „szanse ekonomiczne wynikające z wydatków publicznych i konsumenckich związanych ze starzeniem się ludności i specyficznymi potrzebami osób w wieku powyżej 50 lat” (European Commission, 2015b, s. 9).

Jednym z podmiotów, który odegrał najistotniejszą rolę w opracowywaniu i realizacji projektu „Aktywni bez względu na wiek”, była organizacja pozarządowa – Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna. Jest to organizacja społeczna specjalizująca się w działalności edukacyjnej i świadczeniu usług na rzecz rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Oferuje szkolenia, kursy i warsztaty mające na celu przygotowanie różnych grup społecznych do funkcjonowania w warunkach globalnego społeczeństwa i zintegrowanej Europy – oraz do sprostania wiążącym się z tym wyzwaniom. Jej działalność obejmuje przekaz wiedzy i umiejętności potrzebnych do lepszego zrozumienia współczesnego świata (TEWP, 2016). Organizacja opracowuje projekty kierowane do różnych grup społecznych i wiekowych: dzieci, młodzieży, osób starszych lub mieszkających w Polsce mniejszości z państw Europy Wschodniej.

Realizacja projektu „Aktywni bez względu na wiek” koncentrowała się na podnoszeniu liczby i jakości rozwijanych usług edukacyjnych przeznaczonych dla osób starszych w Gdańsku. Dzięki publicznemu wsparciu finansowemu organizacja opracowała nowe programy kursów, szkoleń i warsztatów dla osób starszych. Programy te zostały przetestowane i rozwinięte w trakcie realizacji projektu. Koordynator projektu poinformował, że organizacja wdrożyła nowe usługi edukacyjne dla osób starszych, m.in. szkolenie w zakresie kinezygerontoprofilaktyki oraz trening pamięci. Te nowe usługi zostały przychylnie przyjęte i ocenione przez osoby starsze, które były głównymi beneficjentami programu, w związku z czym Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna postanowiło organizować tego typu szkolenia także po zakończeniu projektu. Nowe usługi edukacyjne były zamierzonym rezultatem projektu i miały istotne znaczenie dla rozwoju „srebrnej gospodarki”. W tym kontekście proces starzenia się społeczeństw można postrzegać nie tylko jako wyzwanie dla gospodarki, lecz także jako bodziec

do rozwoju nowych rynków związanych z potrzebami osób starszych. Rozwój nowych usług zorientowanych na zaspokajanie potrzeb stale rosnącej grupy osób starszych, nie tylko w Gdańsku, lecz także w Polsce, może przyczynić się do generowania wzrostu gospodarczego i tworzenia miejsc pracy zarówno w sektorze prywatnym, jak i w sektorze publicznym związanym z tą konkretną grupą wiekową obywateli.

Potrzeby edukacyjne seniorów stanowiły bodziec do opracowania nowych usług edukacyjnych. Pozwoliły także na stworzenie nowych miejsc pracy dla usługodawców uczestniczących w projekcie „Aktywni bez względu na wiek”. Zaangażowani przez TEWP do prowadzenia kursów i szkoleń dla seniorów zadeklarowali, że w najbliższej przyszłości będą nadal angażować się zawodowo w pracę i świadczenie usług na rzecz osób starszych. Dla nauczyciela języka angielskiego praca z seniorami była zupełnie nowym doświadczeniem zawodowym, ale większość usługodawców w dziedzinie edukacji miała już podobne doświadczenia przed zaangażowaniem się w projekt „Aktywni bez względu na wiek”. Trener kinezygerontoprofilaktyki stwierdził, że stale rozwija kompetencje zawodowe w dziedzinie pracy z osobami starszymi, a dzięki udziałowi w projekcie jego perspektywy na rynku pracy uległy poprawie.

Kolejnym niezamierzonym rezultatem projektu była poprawa międzysektorowej współpracy między organizacjami pozarządowymi i podmiotami sektora publicznego. Najlepiej uwidoczniła się współpraca Towarzystwa Edukacyjnego Wiedza Powszechna, które opracowało wniosek dotyczący projektu, z Ministerstwem Pracy i Polityki Społecznej, które wybrało projekt i udzieliło mu wsparcia finansowego. Chociaż te dwa podmioty nie współpracowały bezpośrednio, to system wdrożenia programu ASOS opierał się na zasadzie realizacji wszystkich zadań i działań na szczeblu lokalnym. W konsekwencji nastąpiła wymiana różnego rodzaju zasobów. Ministerstwo zaofiarowało środki finansowe, a TEWP – koncepcję, wiedzę oraz doświadczenie w zakresie sposobów aktywizacji osób starszych na poziomie lokalnym. Intensywniejsza współpraca zawiązała się między TEWP a Miejskim Ośrodkiem Pomocy Społecznej (MOPS) – jednostką samorządową odpowiedzialną za wsparcie socjalne na poziomie społeczności lokalnej. Urzędnicy MOPS wspierali TEWP w procesie rekrutacji osób starszych do uczestnictwa w projekcie. Tę samą rolę odgrywały: Okręgowy Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów w Gdańsku, lokalne organizacje Kościo-

ła katolickiego i Uniwersytet Trzeciego Wieku w Gdańsku. Mimo że współpraca ograniczała się do wstępnej fazy projektu, TEWP skorzystało z doświadczenia i wiedzy organizacji partnerskich do określenia potrzeb i oczekiwań osób starszych oraz do przedstawienia im oferty nowych usług edukacyjnych opracowanych w ramach projektu.

Ostatnim niezamierzonym rezultatem projektu były prawdopodobne oszczędności systemu publicznej służby zdrowia. Trudno oszacować wielkość środków finansowych zaoszczędzonych dzięki temu, że osoby starsze uczestniczące w projekcie rzadziej musiały korzystać z konsultacji lekarskich. Polski system służby zdrowia jest finansowany ze środków publicznych; Narodowy Fundusz Zdrowia płaci za każdą wizytę lekarską. Jeśli beneficjenci deklarowali, że dzięki projektowi poprawiło się ich samopoczucie fizyczne i psychiczne oraz że „rzadziej chodzą do lekarza”, to zakładamy, że spowodowało to obniżenie wydatków publicznych na opiekę zdrowotną nad osobami starszymi. Wysokość tych oszczędności oszacowano w drodze analizy stopy społecznego zwrotu z inwestycji SROI i przedstawiono w dalszej części rozdziału.

Niektóre z rezultatów projektu można mierzyć za pomocą systemu wskaźników ilościowych. Ich wykaz zawiera tabela 19.

Tabela 19. Wskaźniki ilościowe wyników projektu „Aktywni bez względu na wiek”

Nazwa wskaźnika	Wartość	Źródło informacji
Liczba nowych kontaktów społecznych nawiązanych przez beneficjentów	32	- wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z beneficjentami projektu
Liczba beneficjentów zaangażowanych w wolontariat po zakończeniu projektu	5	- wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z beneficjentami projektu - wywiad indywidualny częściowo ustrukturyzowany z koordynatorem projektu
Liczba nowych usług edukacyjnych oferowanych seniorom	2	- wywiad indywidualny częściowo ustrukturyzowany z koordynatorem projektu - wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z dostawcami usług dla projektu - raport końcowy z realizacji projektu
Liczba podmiotów uczestniczących w procesie opracowania, implementacji i finansowania projektu	5	- wywiad indywidualny częściowo ustrukturyzowany z koordynatorem projektu - raport końcowy z realizacji projektu

Źródło: badania własne na podstawie danych zgromadzonych podczas wywiadów indywidualnych częściowo ustrukturyzowanych z interesariuszami projektu, badania fokusowego oraz analizy dokumentacji projektowej.

Inne rezultaty projektu, choć niemożliwe do zmierzenia za pomocą wskaźników ilościowych, można szacować na podstawie wyrażonych w częściowo ustrukturyzowanych wywiadach indywidualnych i zogniskowanym wywiadzie grupowym opinii osób zaangażowanych w projekt. Rezultaty, których nie sposób mierzyć wskaźnikami ilościowymi, dotyczą zmian o charakterze psychologicznym w zakresie mentalności osób oraz subiektywnych odczuć, np. samopoczucia fizycznego i psychicznego.

Należy wziąć pod uwagę, że wyniki powyższej analizy opierają się na studium pojedynczego przypadku ($n = 1$); możliwość wyciągania na tej podstawie ogólnych wniosków dotyczących programu ASOS jest ograniczona. Projekt jest reprezentatywny dla programu ASOS tylko z jakościowego punktu widzenia; stanowi właściwy przykład dla badań oraz wyjaśnienia, jak działa program i jakie może przynosić rezultaty. Ocena oddziaływania projektu „Aktywni bez względu na wiek” wskazuje, jakie zmiany i wyniki może przynieść tego rodzaju interwencja (program ASOS), nie jest to jednak ostateczna lista możliwych wariantów wyników, jakie mogą się pojawić w wyniku jej realizacji. Przy ewentualnych próbach generalizacji ustaleń poczynionych w ramach niniejszej oceny oddziaływania należy wziąć pod uwagę fakt, że ewaluacja powinno się przeprowadzać na reprezentatywnej liczbie studiów nad projektami finansowanymi w ramach programu ASOS. Ponadto na uzyskane wyniki wpływ miały poniższe zmienne.

Projekt „Aktywni bez względu na wiek” miał charakter lokalny. Choć program ASOS ustanowiono na szczeblu centralnym, jego realizacja przebiega w kontekście ściśle lokalnym. Przy każdej ocenie przykładowego projektu należy brać pod uwagę kontekst społeczny, kulturowy i ekonomiczny jego realizacji. Projekt realizowano w Gdańsku, stolicy województwa pomorskiego, gdzie lokalne władze wdrażają aktywną politykę lokalną wobec osób starszych. Oznacza to, że w Gdańsku implementuje się rozmaite formy wsparcia oraz instrumenty polityki wobec seniorów (Urząd Miejski w Gdańsku).

Przeprowadzone ewaluacje ilościowe i ewaluacja wpływu na przykładzie studium przypadku wskazują, że program ASOS spełnia kryteria ustalone dla inwestycji społecznej z dwóch powodów. Jest to pierwsza interwencja w ramach polityki wobec osób starszych w Polsce, której cel jest odmienny niż w przypadku dotychczasowych programów

i projektów. Wszystkie interwencje publiczne dotyczące osób starszych podejmowane przed 2012 rokiem, czyli przed wdrożeniem programu ASOS, koncentrowały się na celach związanych z aktywizacją zawodową i poprawą sytuacji zawodowej osób starszych na rynku pracy, szczególnie na aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych w wieku powyżej 50 lat. Drugi obszar tradycyjnego wsparcia na rzecz osób starszych dotyczył ich zabezpieczenia społecznego (Tomczyk i Klimczuk, 2015, s. 69; MPiPS, 2008). Program ASOS jest pierwszą interwencją systemową, której cel wiąże się ze wspieraniem i rozwijaniem aktywności społecznej osób starszych w celu poprawy ich jakości życia na szczeblu krajowym. Jest to pierwszy w Polsce program aktywizacji społecznej osób starszych opracowany na szczeblu centralnym, a wdrażany na lokalnym. Podkreśla się w nim znaczenie usług edukacyjnych dla rozwoju aktywizacji społecznej osób starszych.

Wyniki ewaluacji programu ASOS, uzyskane na podstawie wybranego studium przypadku dostarczają argumentów za rozwojem „srebrnej gospodarki”. Nowe usługi edukacyjne i inne usługi społeczne, oferowane seniorom w ramach programu, tworzą nowy rynek produktów i usług, stanowiący odpowiedź na potrzeby i oczekiwania osób starszych. Proces ten powoduje stopniową zmianę tradycyjnego postrzegania starzenia się ludności jako problemu społecznego i ekonomicznego, skłaniając do jego reinterpretacji jako nowego źródła pobudzenia wzrostu gospodarczego i zatrudniania przez kształtowanie podaży i zaspokajanie popytu związanego z potrzebami osób starszych (Urbaniak, 2016, s. 280–284).

4.6. Społeczna stopa zwrotu z inwestycji dla programu ASOS na przykładzie projektu „Aktywni bez względu na wiek”

Ewaluację ekonomiczną Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych w Polsce opartą na wybranym projekcie przeprowadzono z wykorzystaniem modelu analizy społecznej stopy zwrotu z inwestycji SROI. Metoda ta wydaje się odpowiednia, ponieważ stanowi ramy służące do pomiaru i rozliczania znacznie szerszej koncepcji wartości, nie tylko pieniężnej, i mierzy zmianę z uwzględnieniem czynników istotnych dla seniorów oraz ich rodzin. Posłużymy

się analizą SROI w odniesieniu do siedmiu zasad, a mianowicie zaangażowania interesariuszy, zidentyfikowania zmiany społecznej, zmonetyzowania wartości produktów i rezultatów, uwzględniania w analizie tylko istotnych elementów, ograniczania roszczeń dotyczących oddziaływania, transparentności i weryfikacji wyników (Nicholls i in., 2009, s. 9).

Zakres analizy SROI stanowi druga edycja projektu „Aktywni bez względu na wiek” realizowanego w okresie jednego roku. Niektóre prognozy oddziaływania projektu opierają się na doświadczeniach z pierwszej edycji projektu. Zakres rezultatów uzyskiwanych przez interesariuszy wyznacza liczba beneficjentów drugiej edycji projektu. W tym przypadku okres, w którym prognozuje się powstanie rezultatów, wynika z doświadczeń uczestników projektu i dotyczy podobnych rezultatów projektu.

Działania objęte zakresem analizy zrealizowano w ramach projektu „Aktywni bez względu na wiek” i przedstawiono w umowie o finansowanie zawartej między Towarzystwem Edukacyjnym Wiedza Powszechna a Ministerstwem Pracy i Polityki Społecznej. Na podstawie analizy dokumentacji projektu Towarzystwa Edukacyjnego Wiedza Powszechna udało się nam wskazać pewne grupy bezpośrednio bądź pośrednio zaangażowane w realizację projektu „Aktywni bez względu na wiek” (zob. tabela 20).

Tabela 20. Kluczowi interesariusze zaangażowani bezpośrednio lub pośrednio w realizację projektu „Aktywni bez względu na wiek”

Lp.	Kluczowi interesariusze	Powód włączenia
1	Uczestnicy projektu	główni beneficjenci projektu oraz programu ASOS, którzy w największym stopniu korzystają z rezultatów projektu i programu
2	Członkowie rodzin uczestników projektu	obok uczestników projektu stanowią ważną grupę interesariuszy, gdyż poprawa stanu zdrowia i aktywność uczestników projektu może mieć znaczny wpływ na członków ich rodziny
3	Przyjaciele i znajomi uczestników projektu	grupa pomocna do zobrazowania wpływu wyników na postrzeganie uczestników projektu
4	Państwo – Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej	wykorzystane zastępczo do zobrazowania korzyści uzyskiwanych przez społeczeństwo; bez wsparcia finansowego projekt niemożliwy do realizacji

Źródło: opracowanie własne.

Spośród tych grup wybrano kluczowe dla tworzenia wartości dodanej i osiągnięcia celów projektu „Aktywni bez względu na wiek”. W tabeli 20 przy każdej decyzji podano powód akceptacji danej grupy interesariuszy. Pozostałe grupy interesariuszy odrzucono. Każda decyzja często opierała się na szerokim zrozumieniu rezultatów uzyskiwanych przez poszczególnych interesariuszy.

Informacje o korzyściach dla poszczególnych grup beneficjentów uzyskano bezpośrednio, a głównym źródłem danych były badania jakościowe, w tym wywiady częściowo ustrukturyzowane z interesariuszami oraz zogniskowany wywiad grupowy. Dodatkowo wykorzystano szereg materiałów z oficjalnej strony internetowej TEWP i dokumentacji projektowej przekazanej bezpośrednio przez zarząd Towarzystwa Edukacyjnego Wiedza Powszechna. Wykorzystano sprawozdania finansowe i raporty z postępów dla fundatora obejmujące ofertę Towarzystwa Edukacyjnego Wiedza Powszechna w zakresie realizacji projektu finansowanego ze środków publicznych, raport z ewaluacji projektu „Aktywni bez względu na wiek” i raport końcowy z realizacji finansowanego ze środków publicznych projektu „Aktywni bez względu na wiek”. W przypadku braku wymaganych danych przyjęto szacunkowe wartości, co jest w pełni zbieżne z podejściem New Economics Foundation (tamże, s. 17).

Na podstawie informacji dotyczących uczestników, dzieci i członków rodzin oraz znajomych sporządzono tabelę obrazującą ich potrzeby i ich korelację z celami projektu „Aktywni bez względu na wiek” (tabela 21).

Tabela 21. Tworzenie mapy oddziaływania projektu „Aktywni bez względu na wiek”

Główni interesariusze projektu	Nakłady	Działanie	Zmiany zamierzone/niezamierzone	Produkty	Rezultaty	Oddziaływanie
Uczestnicy projektu	czas	udział w warsztatach i szkoleniach	<ul style="list-style-type: none"> - poprawa zdrowia fizycznego uczestników - integracja uczestników społeczności - poprawa zdrowia psychicznego uczestników - skuteczniejsze rozwiązywanie problemów życiowych, prawnych i społecznych - aktywizowanie uczestników do wolontariatu 	liczba godzin szkoleń i warsztatów	<ul style="list-style-type: none"> - nowe kontakty społeczne beneficjentów - zaangażowanie beneficjentów w wolontariat - nowe umiejętności językowe beneficjentów - nowe umiejętności komputerowe beneficjentów - nowe umiejętności manualne i artystyczne beneficjentów - zwiększone poczucie pewności siebie beneficjentów - poprawa samopoczucia psychicznego beneficjentów - poprawa samopoczucia fizycznego beneficjentów - zmiana stylu życia przez beneficjentów 	<ul style="list-style-type: none"> - Osoby starsze stają się bardziej aktywne. - Zyskują szerszą wiedzę na temat zdrowego trybu życia i dbania o siebie. - Nabywają wymaganych umiejętności komputerowych. - Nabywają umiejętności językowych. - Czują, że mogą być wolontariuszami i pomagać innym osobom, zwłaszcza niepełnosprawnym osobom starszym w swoich rodzinach.
Członkowie rodzin uczestników projektu	czas	wsparcie dla uczestników	<ul style="list-style-type: none"> - poprawa zdrowia fizycznego uczestników i psychicznego osób starszych będących członkami rodzin 		<ul style="list-style-type: none"> - lepsze zrozumienie potrzeb psychologicznych i społecznych osób starszych przez ich rodziny 	<ul style="list-style-type: none"> - Członkowie rodziny lepiej rozumieją potrzeby i rolę osób starszych. - Są również bardziej zadowoleni, ponieważ ich rodzice są aktywniejsi, czują się lepiej i cieszą się lepszym zdrowiem fizycznym i psychicznym.

Tab. 21 cd.

Główni interesariusze	Nakłady	Działanie	Zmiany zamierzone/niezamierzone	Produkty	Rezultaty	Oddziaływanie
Przyjaciele i znajomi uczestników projektu	czas	wspieranie dla uczestników	- poprawa zdrowia fizycznego i psychicznego znajomych	liczba znajomych, którzy wezmą udział w takich projektach	lepsze zrozumienie potrzeb psychologicznych i społecznych osób starszych przez społeczność	- Niektórzy znajomi uczestników są zainteresowani wzięciem udziału w podobnym projekcie. - Widzą, że uczestnicy cieszą się lepszym zdrowiem fizycznym i psychicznym i są bardziej aktywni.
Państwo – Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej	finansowanie	finansowanie	- zwiększenie różnorodności i poprawa jakości oferty edukacyjnej dla osób starszych - stworzenie warunków do integracji wewnątrz- i między-pokoleniowej osób starszych z wykorzystaniem istniejącej infrastruktury społecznej - rozwój różnorodnych form działalności społecznej, w tym promowanie wolontariatu i partycypacja w procesach decyzyjnych, z uwzględnieniem zaangażowania osób starszych w kształtowanie polityki publicznej - zwiększanie dostępności, poprawa jakości usług społecznych i działań wspierających w zakresie samopomocy i samoorganizacji	liczba osób starszych otrzymujących wsparcie w ramach tego projektu	oszczędności krajowego systemu ochrony zdrowia	- poprawa jakości i poziomu życia osób starszych na potrzeby godnego starzenia się poprzez aktywność społeczną

Źródło: opracowanie własne.

Na potrzeby ewaluacji ekonomicznej należało też przyjąć założenie o możliwości ponoszenia kosztów przez beneficjentów programu. Zweryfikowano możliwość występowania takich kosztów w ramach wywiadów z beneficjentami projektu i członkami rodzin beneficjentów projektu. Możliwość występowania kosztów ponoszonych przez współpracujące agencje zweryfikowano w toku wywiadów z interesariuszami.

Tabela 22. Wybór wskaźników do pomiaru wyników projektu „Aktywni bez względu na wiek”

Rezultat	Wskaźnik	Źródło danych	Monetyzacja
Poprawa samopoczucia fizycznego beneficjentów	ograniczenie wydatków na lekarstwa	częściowo ustrukturyzowane wywiady indywidualne z przedstawicielami beneficjentów projektu „Aktywni bez względu na wiek”	tak
Nowe kontakty społeczne beneficjentów	uczestnicy zgłaszają wzrost poczucia pewności siebie i poprawę umiejętności społecznych	częściowo ustrukturyzowane wywiady indywidualne z przedstawicielami beneficjentów projektu „Aktywni bez względu na wiek”	nie
Poprawa samopoczucia psychicznego beneficjentów	ograniczenie wydatków na antydepresanty i pomoc psychoterapeutyczną	częściowo ustrukturyzowane wywiady indywidualne z przedstawicielami beneficjentów projektu „Aktywni bez względu na wiek”	tak
Zmiana stylu życia przez beneficjentów	liczba godzin spędzanych w gronie znajomych	częściowo ustrukturyzowane wywiady indywidualne z przedstawicielami beneficjentów projektu „Aktywni bez względu na wiek”	nie
Wzrost poczucia pewności siebie beneficjentów	uczestnicy zgłaszają wzrost poczucia pewności siebie	częściowo ustrukturyzowane wywiady indywidualne z przedstawicielami beneficjentów projektu „Aktywni bez względu na wiek”	nie
Nowe umiejętności manualne i artystyczne beneficjentów	uczestnicy zgłaszają poprawę umiejętności manualnych i artystycznych	częściowo ustrukturyzowane wywiady indywidualne z przedstawicielami beneficjentów projektu „Aktywni bez względu na wiek”	nie
Nowe umiejętności językowe beneficjentów	uczestnicy zgłaszają poprawę umiejętności językowych	częściowo ustrukturyzowane wywiady indywidualne z przedstawicielami beneficjentów projektu „Aktywni bez względu na wiek”	nie
Nowe umiejętności komputerowe beneficjentów	uczestnicy zgłaszają poprawę umiejętności komputerowych	częściowo ustrukturyzowane wywiady indywidualne z przedstawicielami beneficjentów projektu „Aktywni bez względu na wiek”	nie

Tab. 22 cd.

Rezultat	Wskaźnik	Źródło danych	Monetyzacja
Zaangażowanie beneficjentów w wolontariat	uczestnicy zostawali członkami klubów i/lub nawiązywali znajomości	częściowo ustrukturyzowane wywiady indywidualne z przedstawicielami beneficjentów projektu „Aktywni bez względu na wiek”	nie
Aktywizacja pomocy niepełnosprawnym seniorom w rodzinach bądź wnukom	liczba godzin, przez które uczestnicy mogą obywać się bez profesjonalnej opieki	częściowo ustrukturyzowane wywiady z członkami rodzin beneficjentów projektu	tak
Lepsze zrozumienie potrzeb psychicznych i społecznych osób starszych przez ich rodziny i społeczność	członkowie rodzin zgłaszają poprawę relacji z osobami starszymi, członkami ich rodzin	częściowo ustrukturyzowane wywiady z członkami rodzin beneficjentów projektu	nie
Nowe usługi edukacyjne dla osób starszych oferowane przez Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna	koordynator projektu zgłasza nowe usługi edukacyjne dla osób starszych	częściowo ustrukturyzowane wywiady z koordynatorem projektu	nie
Międzysektorowa współpraca TEWP z innymi organizacjami społecznymi i sektorem publicznym	koordynator projektu zgłasza możliwość współpracy międzysektorowej	częściowo ustrukturyzowany wywiad z koordynatorem projektu	nie
Stworzenie nowych miejsc pracy dla dostawców usług edukacyjnych	liczba szkoleń i warsztatów oferowanych osobom starszym przez usługodawców	częściowo ustrukturyzowane wywiady z usługodawcami w ramach projektu „Aktywni bez względu na wiek”	nie
Oszczędności krajowego systemu ochrony zdrowia	ograniczenie wydatków na leki	dokumentacja programu ASOS	tak

Źródło: opracowanie własne.

Monetaryzację wskaźników oparto na wtórnych danych ilościowych (pochodzących z instytucji publicznych i niepublicznych, a dotyczących monetaryzacji wartości społecznych), dokumentacji projektu „Aktywni bez względu na wiek” i ewaluacji projektu.

W celu określenia wartości społecznej stopy zwrotu z inwestycji należy uwzględnić poniesione nakłady finansowe. W tym celu w tabeli 23 przedstawiono wartość wkładu finansowego projektu „Aktywni bez względu na wiek”.

Tabela 23. Podsumowanie inwestycji dokonanych w ramach projektu „Aktywni bez względu na wiek”

Główny interesariusz	Wartość (PLN)	Wykorzystanie środków
Państwo – Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej	148 340,00	- znaczące koszty związane z realizacją projektu - koszt czynności serwisowych, w tym administracyjnych i sprzętowych - koszty promocji i informacji
Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna	18 160,00	- znaczące koszty związane z realizacją projektu - koszt czynności serwisowych, w tym administracyjnych i sprzętowych
Łączna inwestycja	166 500,00	

Źródło: opracowanie własne.

Dokładna analiza SROI wymaga przyjrzenia się również efektom przypisania (ang. *attribution*), przeniesienia (ang. *displacement*), biegu jałowego (ang. *deadweight*) i zmniejszania się zakresu rezultatów wraz z upływem czasu (*drop-off*) oraz uwzględnienia tych efektów w końcowych obliczeniach. W analizie założono, że powstałe efekty będą miały charakter długofalowy. Przy założeniu analizy przez kolejne trzy lata od zakończenia realizacji projektu przyjęto efekt zmniejszania się zakresu rezultatów wraz z upływem czasu (ang. *drop-off*) na poziomie 40%. Projekt „Aktywni bez względu na wiek” pomyślano i opracowano jako jednoroczny. Uzasadnione wydaje się przyjęcie, że po upływie tego terminu oddziaływanie rezultatów będzie coraz mniejsze. Na potrzeby niniejszej analizy przyjęto, że przez cały czas trwania projektu efekt *drop-off* będzie zerowy. Na podstawie informacji uzyskanych w wywiadach z interesariuszem prognozuje się, że rezultaty obserwowane w trakcie trwania projektu będą utrzymywać się przez co najmniej trzy lata od

zakończenia realizacji projektu. Mając na uwadze, że rezultat związany ze sprawowaniem opieki przez członków rodzin uczestników nad osobami starszymi może nie utrzymywać się tak długo, należy dokonać projekcji rezultatu na okres co najmniej dwóch lat.

W celu ustalenia efektu dodatkowości założono, że im większe uzależnienie realizacji projektu od finansowania zewnętrznego, tym większy efekt dodatkowości. Projekt „Aktywni bez względu na wiek” w całości zrealizowano dzięki środkom zapewnionym w ramach programu ASOS. Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna uzyskało pełne wsparcie finansowe dla projektu „Aktywni bez względu na wiek”. W wywiadzie koordynator projektu stwierdził, że wsparcie umożliwiło organizacji podjęcie działań na rzecz osób starszych oraz że nie byłoby to możliwe bez przyznanych środków. W tym przypadku mówimy o efekcie zdarzenia zależnego, jako że realizacja projektu zakładającego działania na rzecz seniorów była możliwa tylko dzięki uzyskaniu pomocy finansowej. Potwierdza to również decyzja organizacji o odstąpieniu od realizacji działań w ramach kolejnej edycji projektu, gdy w 2016 roku organizacja nie uzyskała finansowania. Szacujemy, że efekt biegu jałowego dla projektu „Aktywni bez względu na wiek” wyniósł 3%, a efekt dodatkowości – 100%. Efekt *deadweight* = 3%, ponieważ dwie osoby z 60 uzyskałyby rezultaty bez udziału w projekcie „Aktywni bez względu na wiek”.

Efekt przypisania stanowi istotny czynnik służący dokładnemu pomiarowi oddziaływania projektu „Aktywni bez względu na wiek”. Wiele rezultatów jest wynikiem współpracy więcej niż jednego usługodawcy z beneficjentami projektu bądź ich wsparcia dla nich. Tym niemniej rola Towarzystwa Edukacyjnego Wiedza Powszechna w uruchomieniu tych usług jest kluczowa. Bez uzyskanych od niego informacji, ocen i wskazań wielu z tych klientów mogło nie zostać zidentyfikowanych przez organizacje wolontariackie. Istnieje potrzeba ujęcia wpływu innych osób/usług na uzyskiwane rezultaty w ramach dokładnego szacowania wartości społecznej. Na podstawie wywiadów z interesariuszami i opinii uczestników oszacowano efekt przypisania dla projektu „Aktywni bez względu na wiek” jako procent rezultatu, który może zostać przypisany innemu, i przedstawiono uzasadnienie dla takich szacunkowych wartości na poziomie 0%. Założony poziom przypisania wynika z faktu, że żadnego z beneficjentów nie wspierał inny program ani projekt, co sprawia, że „Aktywni bez względu na wiek” stanowią jedyny wkład w rezultat.

Biorąc pod uwagę powyższe wskaźniki, w tabeli 24 przedstawiono indyktor finansowy korzyści uzyskiwanych w ramach projektu „Aktywni bez względu na wiek”.

Tabela 24. Indyktor finansowy korzyści uzyskiwanych w ramach projektu „Aktywni bez względu na wiek”

Wskaźnik	Źródło informacji o wskaźniku	Zakładany czas trwania rezultatu (lata)	Indyktor finansowy [PLN]	Kalkulacja	Wartość [tys. PLN]	Przeniesienie [%]	Bieg jałowy [%]	Przypisanie [%]	Zmniejszenie się zakresu rezultatów wraz z upływem czasu [%]	Oddziaływanie [tys. PLN]
Ograniczenie wydatków na lekarstwa	częściowo ustrukturyzowane wywiady z członkami rodzin beneficjentów projektu	3	50	50 uczestników x 12 miesięcy	30,00	0	3	0	40	29,10
Ograniczenie wydatków na antydepresanty i pomoc psychoterapeutyczną	częściowo ustrukturyzowane wywiady z członkami rodzin beneficjentów projektu	3	50	50 uczestników x 12 miesięcy	30,00	0	3	0	40	29,10
Koszt 1 godziny profesjonalnej usługi opiekuńczej	częściowo ustrukturyzowane wywiady z członkami rodzin beneficjentów projektu	2	12	30 uczestników x 2 godziny tygodniowo	34,56	0	3	0	40	33,52
Ograniczenie wydatków w ramach krajowego systemu ochrony zdrowia	dokumentacja ASOS 2014-2020	3	50	50 uczestników x 12 miesięcy	30,00	0	3	0	40	29,10

Źródło: opracowanie własne.

Wyliczenia wartości inwestycji w kolejnych latach po zakończeniu projektu uwzględniające wpływ efektów przeniesienia, biegu jałowego, przypisania oraz efektu zmniejszania się zakresu rezultatów wraz z upływem czasu zaprezentowano w tabeli 25.

Tabela 25. Wartość korzyści projektu „Aktywni bez względu na wiek” (PLN)

Wskaźnik	Stopa dyskontowa 3,5%		
	Pierwszy rok po zakończeniu projektu	Drugi rok po zakończeniu projektu	Trzeci rok po zakończeniu projektu
Zmniejszenie wydatków na leki	29 100,00	17 460,00	10 476,00
Zmniejszenie wydatków na leki przeciwdepresyjne i pomoc psychologiczną	29 100,00	17 460,00	10 476,00
Zmniejszenie wydatków na profesjonalną opiekę domową nad osobami starszymi	33 523,20	20 113,92	-
Zmniejszenie wydatków w krajowym systemie opieki zdrowotnej	29 100,00	17 460,00	10 476,00

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie otrzymanych wartości korzyści wynikających z realizacji projektu „Aktywni bez względu na wiek” dokonano kalkulacji wskaźnika SROI. Przedstawia ją tabela 26.

Tabela 26. Wartość społecznej stopy zwrotu z inwestycji z projektu „Aktywni bez względu na wiek” (PLN)

Wyszczególnienie	Rok 1	Rok 2	Rok 3
Wartość rezultatów	116 737,39	67 673,85	28 346,26
Łączna wartość rezultatów (PV)			212 757,50
Wartość netto rezultatów (NPV)			46 257,50
Spółeczny zwrot			1,28

Źródło: opracowanie własne.

Po przeprowadzeniu analizy SROI możemy stwierdzić, że łączna wartość rezultatów projektu „Aktywni bez względu na wiek” po trzech latach przy uwzględnieniu stopy dyskontowej na poziomie 3,5% wynosi 212 757,50 PLN. W efekcie łączna ostateczna wartość rezultatów (NPV)

wynosi 46 257,50 PLN. Na podstawie tych danych liczbowych stopa SROI odpowiadająca łącznej ostatecznej wartości rezultatów podzielonej przez całkowitą wartość inwestycji wynosi 1,28 PLN. Oznacza to, że każda złotówka zainwestowana w projekt „Aktywni bez względu na wiek” przyniosła 1,28 PLN zwrotu, a więc 28 gr wartości społecznej.

Warto zwrócić uwagę, że koszty i korzyści nie rozkładają się równo. Największymi kosztami wspierania aktywności osób starszych są wydatki publiczne. Znacznie mniejsze są koszty organizacji niepublicznych, a najmniejsze są koszty beneficjentów programu. Koszty te dotyczą również rodzin beneficjentów programu.

Jak wspomniano wyżej, projekt „Aktywni bez względu na wiek” współfinansowało Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej w ramach programu ASOS 2014–2020. Był to największy ekonomiczny koszt realizacji projektu „Aktywni bez względu na wiek”. Stanowiły go wydatki publiczne na aktywizację społeczną osób starszych w Polsce.

Koszty organizacji pozarządowej stanowią niemierzalny wskaźnik. W dużej mierze wiążą się z regularnymi działaniami podejmowanymi przez te organizacje. Na przykład warunki lokalowe w miejscach, w których odbywają się szkolenia i warsztaty, muszą być odpowiednie dla osób starszych. Oznacza to m.in., że pomieszczenia te nie mogą znajdować się na wysokim piętrze bez windy, gdyż ogranicza to możliwość udziału w projekcie niepełnosprawnych osób starszych. Z uwagi na częste schorzenia uczestników spowodowane nadciśnieniem pomieszczenia muszą również być klimatyzowane w celu zapewnienia optymalnych warunków. W konsekwencji realizacja projektu pociąga za sobą koszty organizacyjne, które nie zostały przewidziane w ramach wdrażania programu ASOS.

Koszty te wiążą się też z dłuższym okresem potrzebnym do znalezienia właściwych usługodawców dla osób starszych. W tym kontekście wydatkiem jest pozyskanie wykwalifikowanych pracowników do prowadzenia szkoleń i warsztatów z udziałem takich osób. Szkoły pomaturalne i uczelnie wyższe w Polsce coraz częściej oferują kursy nastawione na kształcenie specjalistów w zakresie rehabilitacji czy gimnastyki dla seniorów. Mimo to liczba pracowników jest nadal niewystarczająca.

Analiza SROI nie pozwoliła na zmierzenie kosztów mogących wystąpić po stronie rodzin uczestników projektu. W Polsce osoby starsze po przejściu na emeryturę bardzo często pomagają swym dzieciom w opie-

ce nad małymi wnukami. Dla rodziców oznacza to istotną korzyść finansową, ponieważ mogą oni wówczas zrezygnować z zatrudniania opiekunek do dzieci czy opłacania żłobka bądź przedszkola. Niekiedy osoby starsze opiekują się również starszymi od siebie członkami rodziny, np. własnymi rodzicami.

W sytuacji, gdy seniorzy stają się bardziej aktywni społecznie, może to oznaczać, że będą mniej niż dotychczas skłonni do sprawowania opieki nad wnukami. Rodzi to konieczność zatrudnienia opiekunki do dzieci, przynajmniej w wymiarze kilkunastu godzin tygodniowo.

Badania pokazują, że motywacją do udziału w takich projektach jak „Aktywni bez względu na wiek” jest brak przymusu opiekowania się wnukami. Z chwilą gdy wnuki idą do przedszkola (trzylatki) lub szkoły (sześciolatki), dziadkowie uznają, że nie muszą się nimi opiekować – zwłaszcza rano – i że mogą ten czas poświęcić na realizację własnych planów. Z kolei lepsze samopoczucie fizyczne i psychiczne pomaga seniorom w zajmowaniu się wnukami, jako że opieka nad nimi nie stanowi już dużego obciążenia dla ich zdrowia fizycznego i psychicznego. Dzięki wiedzy zdobytej na zajęciach mogą również zapewnić lepszą opiekę własnym rodzicom bądź niepełnosprawnym partnerom.

Z jednej strony, realizacja projektu rodzi pewne koszty po stronie rodzin beneficjentów, z drugiej jednak przyczynia się do powstania korzyści nie tylko dla samych beneficjentów, lecz także dla ich rodzin.

W szerszym kontekście warto dokonać analizy korzyści uzyskiwanych przez państwo z tytułu zwiększonej aktywności społecznej osób starszych. Analiza SROI potwierdziła istnienie korzyści ekonomicznych; długofalowy zwrot z inwestycji w postaci realizowanych oszczędności będzie odczuwalny, przykładowo, w systemie ochrony zdrowia. Korzyści te będą wynikać z dobrego samopoczucia osób starszych i ich aktywności społecznej, jako że osoby te będą w mniejszym stopniu korzystać z opieki zdrowotnej. Dzięki zajęciom ruchowym poczują się lepiej, co może skutkować mniejszym zapotrzebowaniem na usługi związane z ochroną zdrowia fizycznego i psychicznego.

Warto zauważyć, że grupa docelowa projektu i programu stanie się w przyszłości znaczącą grupę społeczną w Polsce. Wzmacnianie działań kierowanych do osób starszych, co przyczynia się do powstania większych korzyści dla beneficjentów oraz ich rodzin, będzie miało pozytywny wpływ na sytuację społeczną w Polsce. Niepowodzenie w tym

zakresie z pewnością odbije się negatywnie na sytuacji tej części społeczeństwa i może przyczynić się do narastania problemów związanych ze starzeniem się ludności.

Koszty i korzyści nie muszą w tym przypadku rozkładać się równo. Efektywne wdrożenie rozwiązań przygotowujących społeczeństwo na proces starzenia się i zapobieganie jego negatywnym skutkom jest znacznie ważniejsze.

W ramach analiz SROI poczyniono szereg istotnych ustaleń. Niektóre z rezultatów i wskaźników nie były mierzalne lub były niemożliwe do oszacowania w polskich warunkach. Postanowiono wziąć pod uwagę jedynie wskaźniki mierzalne i możliwe do oszacowania. Z uwagi na fakt, że program ASOS stanowi innowacyjną kategorię wydatków publicznych, oczekujemy, że – wraz z rozwojem programu – wskaźniki te będą łatwiejsze do oszacowania w przyszłości.

Zakończenie

Paradygmat inwestycyjny, promowany w polityce społecznej Unii Europejskiej i wdrażany – w różnym zakresie – przez poszczególne kraje UE, jest atrakcyjną koncepcją polityki społecznej, odpowiedzią na poszukiwania jej nowego modelu w związku z nieskutecznością tradycyjnego państwa opiekuńczego i jego wersji neoliberalnej. Podejście inwestycyjne, zamiast czynić politykę społeczną obciążeniem, redystrybucyjnym wydatkiem, czyni ją nakładem, który zaprocentuje i przyniesie zysk w przyszłości. Zmienia optykę patrzenia na projekty z zakresu polityki społecznej, wykazując, że one również przynoszą korzyści, i to nie tylko bezpośrednim beneficjentom, lecz także społeczeństwu jako całości i państwu.

Pamiętać należy, że paradygmat inwestycyjny łączy w sobie wiele podejść badawczych, które różnią się między sobą co do preferowanych celów i sposobów oddziaływań, wizji zakresu zaangażowania państwa w politykę społeczną i efektów działań społecznych. Łączy je przekonanie o prorozwojowym i produktywnym oddziaływaniu rozwiązań z zakresu polityki społecznej, konieczności wdrażania nowych, innowacyjnych sposobów rozwiązywania problemów i zaspokajania potrzeb społecznych.

Podejście inwestycyjne jest nowym paradygmatem polityk publicznych. Ponieważ zwrot z inwestycji wymaga czasu, często nie jest dziś możliwe dokonanie pełnej i wiarygodnej oceny wdrażanych rozwiązań inwestycyjnych. Czy faktycznie były skuteczne i efektywne, okaże się zapewne po latach, co nie oznacza, że nie należy podejmować dziś działań na rzecz oceny zasadności wprowadzania nowych pomysłów.

Kluczowymi grupami wiekowymi poddawanych oddziaływaniom projektów inwestycyjnych są dzieci, młodzież i dorośli w wieku produkcyjnym mobilnym. Szczególnie dzieci i młodzież często traktuje się w tej perspektywie jako przyszły zasób pracowników i podatników,

a działania inwestycyjne nastawia się na zapewnienie im możliwości wejścia na rynek pracy i funkcjonowania na nim, nie koncentrując się na zapewnieniu im wszechstronnego rozwoju dzięki realizacji całego zespołu współcześnie uznawanych praw społecznych. Inwestowanie w dzieci nabiera kluczowego znaczenia strategicznego dla państwa, które może wyposażyć je w odpowiednią wiedzę, umiejętności i kompetencje w celu zwiększenia konkurencyjności w gospodarce opartej na wiedzy. Młodzi dorośli stanowią z kolei ważny obiekt inwestowania ukierunkowanego na rozwój w kontekście potrzeb rynku pracy oraz łączenie życia zawodowego i rodzinnego. Pamiętać należy o grupach, które przynoszą być może mniejszy zwrot z inwestycji, ale są również pełnoprawnymi członkami społeczeństwa, a inwestycje w nie mogą zostać dobrze wykorzystane i przynieść wymierne korzyści. Mowa tu choćby o osobach niepełnosprawnych czy seniorach.

Paradygmat inwestycyjny koncentruje się na inwestycjach w obywatela-pracownika: wykształconego, z kompetencjami społecznymi, aktywnego na rynku pracy, łączącego życie rodzinne z zawodowym. W przypadku osób bezrobotnych lub nieaktywnych zawodowo duży nacisk kładziony jest na aktywizację poprzez oddziaływanie za pomocą narzędzi zwiększających skłonność do pracy. Pojawia się presja na zatrudnienie i restrykcje związane z jego niepodejmowaniem, co powoduje ponowne uprzedmiotowienie siły roboczej, któremu przeciwdziałać miało *welfare state* (Vandenbroucke i Vleminckx, 2011; Williams, 2012). Jest to szczególnie widoczne w koncepcji trzeciej drogi, albowiem podejście nordyckie kładzie większy nacisk na powiązanie inwestycji społecznych z ochroną socjalną (Hemerijck, 2012b). Konieczne jest w tym kontekście ukierunkowywanie inwestycji na określone kategorie społeczne, zapewnienie osobom pracującym odpowiednich dochodów z pracy (aby nie pojawiło się zagrożenie ubóstwem), a także znalezienie optymalnego połączenia zachęt i obowiązków aktywizacji oraz zabezpieczenia osób bezrobotnych.

Jednocześnie zwrócić należy uwagę na te kategorie, które z różnych względów mają ograniczone możliwości podejmowania zatrudnienia i integracji z rynkiem pracy, np. osoby niepełnosprawne, matki małych dzieci, matki dzieci niepełnosprawnych. Skuteczność i efektywność działań trzeba rozpatrywać w odniesieniu do poszczególnych grup, albowiem ich możliwości i szanse są diametralnie różne.

Współczesna polityka społeczna staje dziś przed kwestią rozwijania inwestycji społecznych i zastępowania nimi obecnych w polityce społecznej rozwiązań o charakterze redystrybucyjnym, szczególnie w postaci transferów pieniężnych na rozwiązywanie problemów społecznych. W założeniu polityka inwestycji społecznych powinna prowadzić do aktywizacji osób bez zatrudnienia i przeciwdziałać wyłączeniu z rynku pracy, a co za tym idzie, ograniczać zakres ubóstwa i wykluczenia społecznego. Okazuje się jednak, że nader często uwidacznia się jej nieskuteczność w walce z ubóstwem, co należy do głównych osi krytyki wobec oparcia polityki społecznej na inwestycjach społecznych. Można na przykład przywołać wyniki analiz empirycznych podane przez B. Cantillon (2011), która zauważa, że mimo odnotowywanego w krajach UE wzrostu średniego dochodu i stopy zatrudnienia oraz utrzymywania wysokiego poziomu wydatków socjalnych nie udało się ograniczyć stopy ubóstwa względnego, szczególnie wśród osób w wieku produkcyjnym. Analizy naukowe pokazują nieskuteczność polityki inwestycji społecznych nie tylko w zakresie redukcji ubóstwa, lecz także bezrobocia, mimo efektów w postaci wzrostu zatrudnienia (Cantillon, 2011; Corluy i Vandenbroucke, 2014). Również H. Solga (2014) podkreśla, że inwestycje społeczne, szczególnie traktowane wąsko jako inwestycje w edukację, słabiej przyczyniają się do zmniejszania zasięgu ubóstwa niż działania redystrybucyjne.

Inwestycje społeczne to strategię o charakterze długoterminowym. Ich wyniki w długiej perspektywie mogą być pozytywne także w zakresie walki z bezrobociem i ubóstwem. F. Vandenbroucke i K. Vleminckx (2011) wskazują, że jeśli inwestycje społeczne mają przynieść zadowalające efekty w tej sferze, konieczne jest oparcie polityki społecznej na strategii inwestycyjnej i strategii ochrony jako uzupełniających się wzajemnie filarach aktywnego państwa opiekuńczego. Inwestycje społeczne powinny być nastawione egalitarnie, tak aby zmniejszyły nierówności społeczne, powinny wspierać integrację społeczną. Konieczne jest zwrócenie uwagi na efektywność inwestycji społecznych, albowiem rozwiązania inwestycyjne nie są tanie, a w związku z tym nieodzowna jest ich wysoka skuteczność.

Czy paradygmat inwestycyjny ma szansę stać się nie tylko nowym, lecz także głównym, obowiązującym w Unii Europejskiej paradygmatem działań społecznych? Pojawia się tu pytanie o szanse realizacji

strategii, programów i projektów promujących podejście inwestycyjne. Z pewnością należą one dziś do kluczowych obszarów oddziaływań, co znajduje przełożenie w działaniach krajowych. Sprzyja to realizacji wytyczonej wizji polityki społecznej jako obszaru odpowiedzialnych innowacyjnych inwestycji społecznych, które wspierają wzrost gospodarczy i zatrudnienie oraz sprzyjają włączeniu społecznemu.

Doświadczenia i zaawansowanie we wdrażaniu paradygmatu inwestycyjnego przez poszczególne państwa europejskie są zróżnicowane. Jako liderów można wskazać państwa skandynawskie, Wielką Brytanię czy Niemcy, jednak realizowane inwestycje co do zakresu, charakteru i sposobów finansowania różnią się od siebie w poszczególnych przypadkach (Hudson i Kühner, 2009). Efekty realizowanej polityki inwestycyjnej w znacznej mierze uzależnione są od jakości instytucji działających w poszczególnych państwach w obszarze inwestycji społecznych (Hemerijck, 2013; Bonoli i Natali, 2012). Badacze wskazują także iż we wszystkich państwach redefinicji ulega tradycyjna rola sektora publicznego w realizacji paradygmatu inwestycyjnego, poprzez wzrost znaczenia podmiotów prywatnych i społecznych w świadczeniu usług na rzecz społeczeństwa, także na poziomie regionalnym i lokalnym (Dalziel i Willis, 2015; Heidenreich i Rice, 2015). W przypadku większości analizowanych państw europejskich kryzys ekonomiczny, którego skutki dotknęły mieszkańców Europy szczególnie dotkliwie w 2008 roku, miał kluczowe znaczenie dla podjęcia publicznej debaty i realizacji tego nowego paradygmatu polityki społecznej (Hasmath i Smyth, 2015; Rønning i Knutagard, 2015).

Wizja inwestycji społecznej urzeczywistnia się poprzez nacisk na rozwój określonych, prorozwojowych działań w obszarze polityki społecznej. W niniejszej książce szczególną uwagę zwrócono na polityki: wczesnej edukacji i opieki nad dzieckiem, łączenia życia zawodowego i rodzinnego, przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy, a także aktywizacji seniorów. To one przyczyniają się do kształtowania kapitału ludzkiego i korzystania z niego w sposób zapewniający wzrost i rozwój gospodarczy.

Kluczowymi realizatorami paradygmatu inwestycyjnego są dziś państwa narodowe, a Unia Europejska jest podmiotem wytyczającym cele i wspierającym ich realizację. To państwa dysponują bowiem głównymi zasobami pozwalającymi na realizację ważnych działań społecznych.

Istotną rolę odgrywają dziś organizacje pozarządowe, a także przedsiębiorstwa prywatne, które – zależnie od modelu polityki społecznej – w mniejszym lub większym stopniu angażują się w sferze działań społecznych. Nie zastąpią one jednak państwa – stanowią ważny obszar obywatelskiej samoorganizacji i działalności, natomiast nowoczesna polityka społeczna była – i być nie przestanie – domeną państwa.

Konieczność dowodzenia skuteczności i efektywności nakładów inwestycyjnych każe zwrócić szczególną uwagę na ewaluację rozwiązań, która – poprzez wykazanie zasadności realizacji działań – uzasadnia wdrażanie określonych rozwiązań. Zaproponowany przez Autorki sposób ewaluacji rozwiązań inwestycyjnych wpisuje się w metodologiczne kanony ewaluacji działań społecznych. Ważne jest w tym kontekście uwzględnienie teorii zmiany, przeprowadzenia ewaluacji procesowej, wpływu i ekonomicznej. Teoretyczny model został wykorzystany do przeprowadzenia ewaluacji projektu „Aktywni bez względu na wiek” realizowanego przez gdańskie stowarzyszenie Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna w ramach rządowego programu ASOS. Przeprowadzona ewaluacja wykazała zasadność realizacji polityki inwestycji społecznej na rzecz seniorów, dzięki której następuje nie tylko szereg pozytywnych zmian w sytuacji rodzinnej, społecznej czy zdrowotnej beneficjentów projektu, lecz także szereg pozytywnych korzyści, jakie odnosi społeczność lokalna, sektor prywatny czy sektor ochrony zdrowia. Mają one charakter psychologiczny, mentalny, ale przede wszystkim społeczny i ekonomiczny, co pozwala na potwierdzenie tezy, że inwestycje społeczne (w tym przypadku program ASOS) przyczyniają się do generowania określonych korzyści społecznych.

Bibliografia

- A Brief Handbook on Social Investment* (2012). London: City of London Corporation.
- A Brief Handbook on Social Impact Investment: A UK Perspective* (2015). London: City of London Corporation.
- Aasen H. S., Gloppen S., Magnussen A. M., Nilssen E. (red.) (2015). *Juridification and Social Citizenship in the Welfare State*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Abbey E., Darkey J. K. (2013). 'But how can I achieve my dream in this village?' Bleak educational hopes and aspirations of children in Agortikope village, „Journal of Social Sciences”, 9(3): 112–118.
- Abellán García A., Pujol Rodríguez R. (2013). *Un perfil de las personas mayores en España, 2013. Indicadores estadísticos básicos*, <http://digital.csic.es/bitstream/10261/101816/1/enred-indicadoresbasicos13.pdf> (dostęp: 26.06.2017).
- Abrahamson P. (2010). *European welfare states beyond neoliberalism: Toward the social investment state*, „Development and Society”, 39(1): 61–95.
- Achleitner A.-K., Heinecke A., Noble A., Schöning M., Spiess-Knafl W. (red.) (2011). *Social Investment Manual: An Introduction for Social Entrepreneurs*. Geneva: Schwab Foundation.
- Adamiak P., Charycka B., Gumkowska M. (2016). *Kondycja sektora organizacji pozarządowych w Polsce 2015. Raport z badań*. Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor.
- Adema W., Fron P., Ladaique M. (2011). *Is the European Welfare State Really More Expensive? Indicators on Social Spending, 1980-2012 and a Manual to the OECD Social Expenditure Database (SOCX)*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 124, Paris: OECD Publishing.
- Aguayo I. H., Díaz Herráiz E., Marques E. M., Machado I., Almeida S. (2015). *Child at risk of poverty or social exclusion: Comparative view between Spain and Portugal in the European context*, „Social Indicators Research”, 1–18.
- Ahn S.-H., Kim S.-W. (2015). *Social investment, social service and the economic performance of welfare states*, „International Journal of Social Welfare”, 24: 109–119.

- Altschuld J. W., Witkin B. R. (1999). *From Needs Assessment to Action: Transforming Needs into Solution Strategies*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Anderson A. (2005). *The community builder's approach to theory of change: A practical guide to theory and development*, The Aspen Institute Roundtable on Community Change, New York.
- Anheier H. K., Archambault E. (2014). *Social investment: Franco-German experiences*, [w:] M. Freise, Th. Hallmann (red.), *Modernizing Democracy: Associations and Associating in the 21st Century*, Heidelberg, London, New York: Springer.
- Appleyard L. (2012). *Review article: Household finances under pressure: What is the role of social policy?*, „Social Policy and Society”, 11(1): 131–140.
- Astramovich R. L. (2011). *Needs assessment: A key evaluation tool for professional counselors*, http://counselingoutfitters.com/vistas/vistas11/Article_41.pdf (dostęp: 01.06.2017).
- Auer B. R. (2014). *Do socially responsible investment policies add or destroy European stock portfolio value?*, „Journal of Business Ethics”, 11: 1–17.
- Baker J. (2000). *Evaluating the Impact of Development Projects on Poverty*. Washington DC: World Bank.
- Bakó T., Cseres-Gergely Z., Kálmán J., Szabó T. (2014). *People on the verge of the employment market and the budget*, <http://www.parlament.hu/documents/126660/133966/MTA+KRTK+KTI+A+munkaer%C5%91piac+perem%C3%A9n+l%C3%A9v%C5%91k+%C3%A9s+a+k%C3%B6lts%C3%A9gvet%C3%A9s+jav%C3%ADtott.pdf/ba01c982-873e-416c-8b7f-c6684fe55db8> (dostęp: 26.06.2017).
- Balourdos D., Geormas K. (2012). *Social Economy in Greece: From Childhood to Adolescent*, Comment Paper Greece, Social Economy – Laying the Groundwork for *Innovative Solutions to Today's Challenges* (Paris, 10–11 December 2012), s. 1–11, http://base.socioeco.org/docs/greece_fr12.pdf (dostęp: 26.06.2017).
- Bamberger M. (2006). *Conducting Quality Impact Evaluations under Time and Budget Constraints*. Washington DC: World Bank.
- Banke-Thomas O., Madaj B., Charles A., Broek N. (2015). *Social Return on Investment (SROI) methodology to account for value for money of public health interventions: A systematic review*, „BMC Public Health”, 12(582).
- Barbier J. C., Rogowski R., Colomb F. (red.) (2015). *The Sustainability of the European Social Model: EU Governance, Social Protection and Employment Policies in Europe*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Bastagli F. (2009). *Conditionality in public policy targeted to the poor: Promoting resilience?*, „Social Policy and Society”, 8(1): 127–140.

- Bates R., Greif A., Levi M., Rosenthal J.-L., Weingast B. (1998). *Analytic Narratives*. Princeton: Princeton University Press.
- Beach D. (2012). *Process Tracing Methods: An Introduction*. Ph.D. workshop, University of Konstanz, Germany. March 16, 2012, www.press.umich.edu/resources/Beach_Lecture.pdf (dostęp: 10.08.2016).
- Beach D., Pedersen R. B. (2013). *Process-Tracing Methods: Foundations and Guidelines*. Michigan: University of Michigan Press.
- Bengtsson M. (2014). *Towards standby-ability: Swedish and Danish activation policies in flux*, „International Journal of Social Welfare”, 23: 54–70.
- Bennett A. (2010). *Process Tracing and causal inference*, [w:] B. Henry, C. David (red.), *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards* (s. 207–219). Landham: Rowman and Littlefield.
- Bernard P., Boucher G. (2007). *Institutional competitiveness, social investment, and welfare regime*, „Regulation & Governance”, 1: 213–229.
- Blaskó Z. (2009). *Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás*, „Demográfiai Portré”, 41–52.
- Bluma S., Formánková L., Dobrotic I. (2012). *Family policies in ‘hybrid’ welfare states after the Crisis: Pathways between policy expansion and retrenchment*, „Social Policy & Administration”, 46(4): 413–443.
- Błęadowski P. (1996). *Pomoc społeczna i opieka nad osobami starszymi w RFN*. Warszawa: Wydawnictwo Interart.
- Błęadowski P., Kubicki P. (2014), *Kalkulator Społeczny jako element projektu „Kalkulator Kosztów Zaniechania” w lokalnej polityce społecznej*, „Polityka Społeczna”, 3: 2–5.
- Błęadowski P., Sempruch G. (2014). *Innowacje społeczne jako instrument dostosowania polityki społecznej do nowych wyzwań*, „Polityka Społeczna”, 3: 44–47.
- Błęadowski P., Szatur-Jaworska B., Szweda-Lewandowska Z., Zrałek M. (2016). *Model wsparcia osób starszych w środowisku zamieszkania*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błęadowski (red.), *System wsparcia osób starszych w środowisku zamieszkania. Przegląd sytuacji, propozycja modelu* (s. 13–46). Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Błęadowski P., Wilmowska-Pietruszyńska A. (2009). *Organizacja opieki długoterminowej w Polsce – problemy i propozycje rozwiązań*, „Polityka Społeczna”, 7: 9–13.
- Bochel H. M., Daly G. (2014). *Social Policy*. New York: Routledge.
- Bonikowska M., Grewiński M. (red.) (2011). *Usługi społeczne odpowiedzialnego biznesu*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.
- Bonoli G. (2005). *The politics of the new social policies: Providing coverage against new social risks in mature welfare state*, „Policy & Politics”, 33(1): 431–450.

- Bonoli G. (2006). *New social risks and the politics of post-industrial social policies*, [w:] K. Armingeon, G. Bonoli (red.), *The Politics of Post-Industrial Welfare States: Adapting Post-War Social Policies to New Social Risks* (s. 3–26). London, New York: Routledge.
- Bonoli G. (2007). *Time matters: Postindustrialisation. New social risks and welfare state adaptation in advanced industrial democracies*, „Comparative Political Studies”, 40(5): 495–520.
- Bonoli G. (2009). *Varieties of Social Investment in Labour Market Policy*, [w:] N. Morel, B. Palier, J. Palme (red.). *What Future for Social Investment?* (s. 55–66). Stockholm: Institute for Futures Studies.
- Bonoli G. (2012). *Active labour market policy and social investment: a changing relationship*, [w:] N. Morel, B. Palier, J. Palme (red.). *Towards a Social Investment Welfare State?* (s. 181–204). Bristol: Policy Press.
- Bonoli G., Natali D. (red.) (2012). *The Politics of the New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Borzaga C., Bodinia R. (2014). *What to make of social innovation? Towards a framework for policy development*, „Social Policy and Society”, 13(03): 411–421.
- Bouget D., Frazer H., Marlier E., Sabato S., Vanhercke B. (2015). *Social Investment in Europe: A Study of National Policies*. Brussels: European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion.
- Bradshaw J., Hatland A. (red.) (2009). *Social Policy, Employment and Family Change in Comparative Perspective*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Brettenschneider A. (2008). *On the way to social investment? The normative recalibration of the German welfare state*, „German Policy Studies / Politikfeldanalyse”, 4(2).
- Brown A., Norman W. (2011). *Lighting the Touchpaper: Growing the Market for Social Investment in England*. London: Boston Consulting Group and Young Foundation.
- Brown A., Swersky A. (2012). *The First Billion: A Forecast of Social Investment Demand*. London: Boston Consulting Group, Big Society Capital.
- Building a Social Impact Investment Market: The UK experience* (2014). London: UK National Advisory Board to the Social Impact Investment Taskforce.
- Building the Capacity for Impact* (2014). London: UK Advisory Board of Social Impact Investment Taskforce.
- Büthe T. (2002). *Taking temporality seriously: Modeling history and the use of narratives as evidence*, „American Political Science Review”, 96(3): 481–493.
- Campbell M. (2008). *Labour's policy on money for parents: Combining care with paid work*, „Social Policy and Society”, 7(4): 457–470.

- Cantillon B. (2011). *The paradox of the social investment state: Growth, employment and poverty in the Lisbon era*, „Journal of European Social Policy”, 21(5): 432–449.
- Cantillon B., Van Lancker W. (2015). *Three shortcomings of the social investment perspective*, „Social Policy and Society”, 12(04): 553–564.
- Cantillon B., Vandenbroucke F. (red.) (2014). *Reconciling Work and Poverty Reduction: How Successful Are European Welfare States?* Oxford: Oxford University Press.
- Carter E., Whitworth A. (2015). *Creaming and parking in quasi-marketised welfare-to-work schemes: Designed out of or designed in to the UK work programme?*, „Journal of Social Policy”, 44: 277–296.
- Caulier-Grice J., Kahn L., Mulgan G., Pulford L., Vasconcelos D. (2010). *Study on social innovation*, Social Innovation eXchange (SIX) and the Young Foundation.
- Chabior A., Fabiś A., Wawrzyniak J. K. (2014). *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich. https://arturfabis.files.wordpress.com/2014/11/12_starzenie_sie_i_starosc.pdf (dostęp: 28.06.2017).
- Chaney P. (2015). *Post-Feminist Era of Social Investment and Territorial Welfare? Exploring the Issue Salience and Policy Framing of Child Care in U.K. Elections 1983–2011*, SAGE Open January–March, 1–14.
- Churchill H., Clarke K. (2010). *Investing in parenting education: A critical review of policy and provision in England*, „Social Policy and Society”, 9(1): 39–53.
- Clarke H. (2010). *Supporting parents to support family life: A central challenge for family minded policy*, „Policy and Society”, 9(4): 567–577.
- Collier D. (2011). *Understanding Process Tracing*, „PS: Political Science and Politics”, 44(4): 823–830.
- Collier D., Brady H., Seawright J. (2010). *Sources of leverage in causal inference: Toward an alternative view of methodology*, [w:] B. Henry, C. David (red.), *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards* (s. 161–199). Landham: Rowman and Littlefield.
- Comisión para Reducir las Desigualdades Sociales en Salud en España (2012). *Propuesta de políticas e intervenciones para reducir las desigualdades sociales en salud en España*, „Gaceta Sanitaria”, 26(2): 182–189.
- Conley A. (2010). *Childcare: Welfare or investment?*, „International Journal of Social Welfare”, 19: 173–181.
- Connell J. P., Kubisch A. C. (1998). *Applying a Theory of Change Approach to the Evaluation of Comprehensive Community Initiatives: Progress, Prospects, and Problems*, http://seachangecop.org/files/documents/1998_ToC_and_evaluation_of_community_initiatives.pdf (dostęp: 10.06.2017).

- Connell J. P., Kubisch A. C., Schorr L., Weiss C. (red.) (1995). *New Approaches to Evaluating Community Initiatives: Concepts, Methods and Contexts*. New York: Aspen Institute.
- Corlett A., Finch D., Whittaker M. (2015). *Shape Shifting: The Changing Role of the State during Fiscal Consolidation*. London: Resolution Foundation.
- Corluy V., Vandenbroucke F. (2014). *Individual employment, household employment, and risk of poverty in the European Union: A decomposition analysis*, [w:] B. Cantillon, F. Vandenbroucke (red.), *Reconciling Work and Poverty Reduction: How Successful Are European Welfare States?* (s. 185–211). Oxford: Oxford University Press.
- Crompton R., Lyonette C. (2006). *Work-life 'balance' in Europe*, „Acta Sociologica”, 49(12): 379–393.
- Crouch C. (2013). *Making Capitalism Fit for Society*. Cambridge: Polity Press.
- Crouch C. (2015). *Governing Social Risks in Post-Crisis Europe*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Daly M. (2012). *Making policy for care: Experience in Europe and its implications in Asia*, „International Journal of Sociology and Social Policy”, 32(11/12): 623–635.
- Daly M., Bray R. (2015). *Parenting support in England: The bedding down of a new policy*, „Social Policy and Society”, 14(4): 633–644.
- Dalziel R., Willis M. (2015). *Capacity building with older people through local*, „Ageing and Society”, 35(02): 428–449.
- De Deken J. (2014). *Identifying the skeleton of the social investment state: Defining and measuring patterns of social policy change on the basis of expenditure data*, [w:] B. Cantillon, F. Vandenbroucke (red.), *Reconciling Work and Poverty Reduction: How Successful Are European Welfare States?* (s. 260–285). Oxford: Oxford University Press.
- De Mello S., Furseth P. I., Cuthbertson R. (2015). *Innovation in Public Services: The Case of Independent Living*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Deeming C., Smyth P. (2015). *Social investment after neoliberalism: Policy paradigms and political platforms*, „Journal of Social Policy”, 44(2): 297–318.
- Del Boca D. (2002). *The effect of child care and part time opportunities on participation and fertility decisions in Italy*, „Journal of Population Economics”, 15(3): 549–573.
- Del Boca D., Vuri D. (2007). *The mismatch between employment and child care in Italy: The impact of rationing*, „Journal of Population Economics”, 20(4): 805–832.
- Developing a theory of change: A guide to developing a theory of change as a framework for inclusive dialogue, learning and accountability for social impact*

- (2008), <http://portals.wi.wur.nl/files/docs/ppme/KeystoneTool-Developing-a-Theory-of-Change.pdf> (dostęp: 10.06.2017).
- Di Lieto G., Rizza R. (2010). *Ammortizzatori sociali in deroga: quali welfare regionali?*, „La Rivista delle Politiche Sociali”, 4: 283–305.
- Diamond P., Lodge G. (2014). *Dynamic social security after the crisis: Towards a new welfare state?*, „International Social Security Review”, 67(3–4): 37–58.
- Didin S. (2012). *The street children development in open house*, „Journal of Social Sciences”, 8(2): 267–273.
- Dingeldey I. (2006). *Aktivierender Wohlfahrtsstaat und sozialpolitische Steuerung*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, 3–9, <http://www.bpb.de/apuz/29901/aktivierender-wohlfahrtsstaat-und-sozialpolitische-steuerung?p=all> (dostęp: 26.06.2017).
- Donaldson D. I. (2007). *Program Theory-Driven Evaluation Science*. New York: Lawrence Erlbaum.
- Dowling E., Harvie D. (2014). *Harnessing the social: State, crisis and (big) society*, „Sociology”, 48(5): 869–886.
- Dräbing V. (2013). *Welfare transformation and work and family reconciliation: What role for social investment in European welfare states?*, „Neujons Policy Brief”, 5.6.
- Dunn A. (2010). *Welfare conditionality, inequality and unemployed people with alternative values*, „Social Policy and Society”, 9(4): 461–473.
- Dwyer P., Hardill I. (2011). *Promoting social inclusion? The impact of village services on the lives of older people living in rural England*, „Ageing and Society”, 31(2): 243–264.
- Eichhorst W., Grienberger-Zingerle M., Konle-Seidl R. (2010). *Activating labor market and social policies in Germany: From status protection to basic income support*, „German Policy Studies”, 6(1): 65–106.
- Eichhorst W., Hemerijck A. (2008). *Welfare and Employment: A European Dilemma?* Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit.
- Eichhorst W., Marx P. (red.) (2015). *Non-Standard Employment in Post-Industrial Labour Markets: An Occupational Perspective*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Ellison M., Fenger M. (2013). *Social investment, protection and inequality within the New Economy and politics of welfare in Europe*, „Social Policy & Society”, (4)12: 611–624.
- Esping-Andersen G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Esping-Andersen G. (2002). *Towards the good society, once again?*, [w:] G. Esping-Andersen (red.), *Why We Need a New Welfare State* (s. viii–xxiv). London: Oxford University Press.

- Esping-Andersen G. (2007). *Childhood investments and skill formation*, „International Tax and Public Finance”, 15: 14–49.
- Esping-Andersen G., Gallie D., Hemerijck A., Myles J. (2002). *A New Welfare Architecture for Europe: Why We Need a New Welfare State*. New York: Oxford University Press.
- Ester P., Muffels R., Schippers J., Wilthagen T. (red.) (2009). *Innovating European Labour Markets: Dynamics and Perspectives*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Europa 2020. *Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*. Bruksela, 3.03.2010, KOM(2010).
- European Commission (2015a). *Policy roadmap for the implementation of the social investment package*, August 2015 version, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1044&langId=pl&newsId=1807&moreDocuments=yes&ableName=news> (dostęp: 26.06.2017).
- European Commission (2015b). *Growing the European silver economy*, Background Paper, Brussels.
- European Commission (2017). *Social investment*, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1044&langId=en> (dostęp: 26.05.2017).
- European Social Policy Network (2015). *Social Investment in Europe: A Study of National Policies*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Evaluation Brief: Conducting a process evaluation* (2008). James Bell Associates, Arlington, <http://www.jbassoc.com/ReportsPublications/Evaluation%20Brief%20-%20Conducting%20A%20Process%20Evaluation%20-%20FINAL%20%80%A6.pdf> (dostęp: 11.06.2017).
- Evaluation Feedback for Effective Learning and Accountability* (2001). DAC Evaluation Network report, Report No 5, OECD Evaluation and Effectiveness Series. Paris: OECD.
- Evers A., Guillemard A. M. (red.) (2012). *Social Policy and Citizenship: The Changing Landscape*. Oxford: Oxford University Press.
- Ewert B., Evers A. (2014). *Blueprints for the future of welfare provision? Shared features of service innovations across Europe*, „Social Policy and Society”, 13(3): 423–432.
- Falleti T. (2006). *Theory-guided process tracing in comparative politics*, „APSA-Comparative Politics Newsletter”, 17(1): 9–14.
- Falleti T. (2016). *Process tracing of extensive and intensive processes*, „New Political Economy”, <http://dx.doi.org/10.1080/13563467.2015.1135550> (dostęp: 22.06.2017).
- Fekete É., Lipták K. (2014). *Közfoglalkoztatásból szociális szövetkezet? [w:] M. Lukovics, B. Ziti (red.), A területi fejlődés dilemma (s. 123–142)*. Szeged: SZTE Gazdaságtudományi Kar.

- Felsenstein D., McQuaid R., McCann Ph., Shefer D. (red.) (2001). *Public Investment and Regional Economic Development*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Ferrera M. (2005). *The Boundaries of Welfare: European Integration and the New Spatial Politics of Social Protection*. Oxford: Oxford University Press.
- Ferrera M. (2014). *Social innovation beyond the state: Lessons from recent Italian experiences*, [w:] W. van Oorschot, H. Peeters, C. Boos (red.), *Invisible Social Security Revisited: Essays in Honour of Jos Berghman* (s. 145–160). Tielt, Belgium: Lannoo Publishers.
- Ferrera M., Hemerijck A., Rhodes M. (2001). *The future of the European 'social model' in the global economy*, „Journal of Comparative Policy Analysis”, 3: 163–190.
- Fioramonti L., Thümler E. (2013). *Citizens vs. Markets: How Civil Society Is Rethinking the Economy in a Time of Crises*. London, New York: Routledge.
- Freireich J., Fulton K. (2009). *Investing for Social and Environmental Impact: A Design for Catalyzing an Emerging Industry*. New York: Monitor Institute.
- Fuertes V., McQuaid R. (2015). *Personalized activation policies for the long-term unemployed: The role of local governance in the UK*, [w:] M. Heidenreich, R. Rice (red.), *Integrating Social and Employment Policies in Europe: Active Inclusion and Challenges for Local Welfare Governance* (s. 138–177). Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Fung H. G., Yau J. (2010). *Socially Responsible Investment in a Global Environment*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Funnell, S. C., Rogers P. J. (2011). *Purposeful Program Theory: Effective Use of Theories of Change and Logic Models*. London: John Wiley & Sons.
- Gatt S., Armeni L. S. (2013). *Educating practices at primary school level and new forms of positive welfare for families*, „Social Policy and Society”, 12(04): 565–581.
- George A. L., Bennett A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge, MA – London: MIT Press.
- George A. L., McKeown T. (1985). *Case studies and theories of organizational decision making*, „Advances in Information Processing in Organizations”, 2: 21–58.
- Gertler P., Martinez S., Premand P., Rawlings L., Vermeersch Ch. (2011). *Impact Evaluation in Practice*. Washington DC: World Bank.
- Giddens A. (1999). *Trzecia droga. Odnowa socjaldemokracji*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Giddens A. (2009). *Europa w epoce globalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Goldmann R., Mester D., Mód P. (2013). *Those who receive social, child welfare or child protection services*, National Office of Rehabilitation and Social Issues,

- <http://www.szocialisportal.hu/documents/10504/36116/Szoci%C3%A1llis+F%C3%BCzet+5.+kicsiny%C3%ADtett.pdf> (dostęp: 26.06.2017).
- Gougha O., Adamia R. (2012). *Welfare systems and adequacy of pension benefits in Europe*, „Social Policy and Society”, 11(1): 41–53.
- Górnai J. (2007). *Ewaluacja w cyklu polityk publicznych*, [w:] S. Mazur (red.), *Ewaluacja funduszy strukturalnych. Perspektywa regionalna* (s. 11–28). Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej.
- Grewiński M. (2015a). *Inwestycyjna polityka społeczna oparta na usługach. W kierunku nowego modelu welfare state?*, [w:] M. Grewiński, A. Karwacki (red.), *Innowacyjna polityka społeczna*. Warszawa: WSP im. J. Korczaka.
- Grewiński M. (red.) (2015b). *Polityka społeczna jako inwestycja*. Warszawa: WSP im. J. Korczaka.
- Grewiński M., Karwacki A. (red.) (2015). *Innowacyjna polityka społeczna*. Warszawa: WSP im. J. Korczaka.
- Gupta K. (2007). *A Practical Guide to Needs Assessment*. San Francisco: Pfeiffer.
- GUS (2009). *Prognoza ludności na lata 2008–2035*. Warszawa: GUS.
- GUS (2016a). *Ludność w wieku 60+. Struktura demograficzna i zdrowie*, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-w-wieku-60-struktura-demograficzna-i-zdrowie,24,1.html> (dostęp: 05.06.2017).
- GUS (2016b). *Emerytury i renty w 2015 r.* Warszawa: GUS.
- Gyarmati A. (2008). *A népesedéspolitikai, szo cialpolitikai, gyermekvédelmi értékek, célok, eszközök változása a magyar családtámogatási rendszerben a rendszerváltá stól napjainkig*, „Demográfia”, 4: 376–405.
- Gyula L. (2015). *A foglalkoztatáspolitikai új paradigmáinak működése*, „Munkaügyi Szemle”, 3: 19–21.
- Haber Kern K., Schmid T., Szydlik M. (2015). *Gender differences in intergenerational care in European welfare states*, „Ageing and Society”, 35(2): 298–320.
- Haber Kern K., Szydlik M. (2010). *State care provision, societal opinion and children’s care of older parents in 11 European countries*, „Ageing and Society”, 30(2): 299–323.
- Hall P. (2003). *Aligning ontology and methodology in comparative politics*, [w:] J. Mahoney, D. Rueschemeyer (red.), *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences* (s. 373–404). New York: Cambridge University Press.
- Hall P. (2006). *Systematic process analysis: When and how to use it*, „European Management Review”, 3: 24–31.
- Hämäläinen T. J., Heiskala R. (red.) (2007). *Social Innovations, Institutional Change and Economic Performance: Making Sense of Structural Adjustment*

- Processes in Industrial Sectors, Regions and Societies*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Hamm T. (2010). *Examining 'social investment' policy in a multi-ethnic sure start area: Staff perspectives*, „Policy and Society”, 9(4): 503–514.
- Hancock R., Pudney S. (2014). *Assessing the distributional impact of reforms to disability benefits for older people in the UK: Implications of alternative measures of income and disability costs*, „Ageing and Society”, 34(2): 232–257.
- Hanes N. (2014). *Amalgamation impacts on local public expenditures in Sweden*, „Local Government Studies”, 41: 63–77.
- Hasmath R., Smyth P. (red.) (2015). *Inclusive Growth, Welfare and Development Policy: A Critical Assessment*. London – New York: Routledge.
- Hausner J. (2008). *Zarządzanie publiczne. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Hazenbergh R., Seddon F., Denny S. (2015). *Intermediary perceptions of investment readiness in the UK social investment market*, „Voluntas”, 26: 846–871.
- Heidenreich M., Rice R. (red.) (2015). *Integrating Social and Employment Policies in Europe: Active Inclusion and Challenges for Local Welfare Governance*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Hemerijck A. (2006). *Recalibrating Europe's Semi-Sovereign Welfare States*. WZB Discussion Paper, 113, Berlin.
- Hemerijck A. (2011). *Een nieuwe richting voor een verzorgingsstaat Nederland*, „Belgisch tijdschrift voor sociale zekerheid”, 3^e trimester, 457–479.
- Hemerijck A. (2012a). *Sociale investeringen betalen zich dubbel en dwars terug*, S&D, 1–2: 83–92.
- Hemerijck A. (2012b). *Two or three waves of welfare state transformation?*, [w:] N. Morel, B. Palier, J. Palme (red.), *Towards a Social Investment Welfare State?* (s. 33–60). Bristol: Policy Press.
- Hemerijck A. (2012c). *When changing welfare states and the euro crisis meet*, „Sociologica”, 1: 1–50.
- Hemerijck A. (2013). *Changing Welfare States*. Oxford: Oxford University Press.
- Hemerijck A. (2017). *The Uses of Social Investment*. Oxford: Oxford University Press.
- Hemerijck A., Knapen B., Van Doorne E. (red.) (2009). *Aftershocks: Economic Crisis and Institutional Choice*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hemerijck A., Vandenbroucke F. (2012). *Social investment and the euro crisis: The necessity of a unifying social policy concept*, „Intereconomics”, 47(4): 200–229.
- Henriksen L. S., Smith S. R., Zimmer A. (2015). *Welfare mix and hybridity: Flexible adjustments to changed environments*, Introduction to the Special Issue. „Voluntas”, 26: 1591–1600.

- Hernes G. (1998). *Real virtuality*, [w:] P. Hedström, R. Swedberg (red.), *Social Mechanisms: An Analytical Approach in Social Theory* (s. 74–101). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hills J. (2011). *The changing architecture of the UK welfare state*, „Oxford Review of Economic Policy”, 27(4): 589–607.
- Hoff A. (2008). *Tackling poverty and social exclusion of older people: Lessons from Europe*, Oxford Institute of Ageing Working Papers, 308. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1044&langId=en> (dostęp: 26.05.2017).
- Hudson J., Kühner S. (2009). *Towards productive welfare? A comparative analysis of 23 OECD countries*, „Journal of European Social Policy”, 19(1): 34–46.
- Hulme M., Sanderson F. (2015). *Social Investment for Family, Friends and Relationships*. London: Big Society Capital.
- Instytut Rozwoju Służb Społecznych (2010). *Instytucje wobec potrzeb osób starszych. Raport*. Warszawa.
- Iversen T., Wren A. (1998). *Equality, employment and budgetary restraint: The trilemma of the service economy*, „World Politics”, 50(4): 507–546.
- James C. (2011). *Theory of Change Review: A Report Commissioned by Comic Relief*. London.
- Jenson J. (2009a). *Lost in translation: The social investment perspective and gender equality*, „Social Politics”, 16(4): 446–483.
- Jenson J. (2009b). *Redesigning citizenship regimes after neoliberalism: Moving towards social investment*, [w:] N. Morel, B. Palier, J. Palme (red.), *What Future for Social Investment?* (s. 27–44). Stockholm: Institute for Futures Studies.
- Jenson J. (2015). *Redesigning citizenship regimes after neoliberalism: Moving towards social investment*, [w:] N. Morel, B. Palier, J. Palme (red.), *Towards a Social Investment Welfare State?* (s. 62–90). Bristol: Policy Press.
- Jenson J., Saint-Martin D. (2006). *Building blocks for a new social architecture: The LEGO™ paradigm of an active society*, „Policy & Politics”, 34(3): 429–451.
- Jesień życia to czas na żniwa. Diagnoza partycypacyjna potrzeb osób starszych i prezentacja modelowych rozwiązań* (2013). Ruda Śląska: Centrum Pomocy i Aktywności Osób Starszych w Nowej Rudzie, Proethica.
- Jonsson R., Jannesson E. (2014). *Social investments: A social innovation approach and the importance of active ownership*, XXIV International RESER Conference 2014, Services and New Societal Challenges: Innovation for Sustainable Growth and Welfare, September 11-13, 2014, Helsinki, Finland.
- Kammer A., Niehues J., Peichl A. (2012). *Welfare regimes and welfare state outcomes in Europe*, „Journal of European Social Policy”, 22(5).
- Kaufman R., English F. W. (1979). *Needs Assessment: Concept and Application*. Englewoods Cliffs: Educational Technology Pubns.

- Kaźmierczak T., Rymysza M. (2005). *Aktywna polityka społeczna. Stan obecny i szanse upowszechnienia koncepcji*, „Analizy i Opinie”, 48, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Keating M., McCrone D. (2015). *The Crisis of Social Democracy in Europe*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Kelen A. (2012). *Recent developments of social economy in today's rural Hungary*, „Magyar Tudomány”, 12, <http://www.matud.iif.hu/2012/12/08.htm> (dostęp: 26.06.2017).
- Kersbergen K., Hemerijck A. (2012). *Two decades of change in Europe: The emergence of the social investment state*, „Journal of Social Policy”, 41(3): 475–492.
- Kertesi G., Kézdi G. (2012). *Az óvodáztatási támogatásról. Egy feltételekhez kötött készpénz-támogatási program értékelése*, „Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek”, 6: 1–47.
- Kesler C. (2015). *Welfare states and immigrant poverty Germany, Sweden, and the United Kingdom in comparative perspective*, „Acta Sociologica”, 58(1): 9–61.
- King G., Keohane R., Verba S. (1994). *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton: Princeton University Press.
- Klemelä J. (2015). *Sosiaalisen yrittäjyydestä eteenpäin. Työpankkitoiminnan sosiologis-analyttista tarkastelua*, „Työelämän tutki mus”, 13(1): 79–88.
- Klenk T., Pavolini E. (red.) (2015). *Restructuring Welfare Governance: Marketisation, Managerialism and Welfare State Professionalism*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Klinkhammer N. (2010). *Frühkindliche Bildung und Betreuung im »Sozialinvestitionsstaat«*. *Mehr Chancengleichheit durch investive Politikstrategien?*, [w:] D. Bühler-Niederberger, J. Mierendorff, A. Lange (red.), *Kindheit zwischen fürsorglichem Zugriff und gesellschaftlicher Teilhabe* (s. 205–228). Wiesbaden: Springer VS Verlag.
- Knijjn T., Hopman M. (2015). *Parenting support in the Dutch 'participation society'*, „Social Policy and Society”, 14(4): 645–656.
- Knudsen E. I., Heckman J. J., Cameron J. L., Shonkoff J. P. (2006). *Economic, neurobiological, and behavioral perspectives on building America's future workforce*, „PNAS USA”, 103(27): 10155–10162.
- Koivisto J., Englund K., Lyytikäinen M., Peränen M., Pitkänen N., Pohjola P., Virtanen K. (2014). *Innovillage tools for sustainable change*, Discussion paper 5/2014, National Institute for Health and Welfare, Helsinki, Finland.
- Komp K., Van Tilburg T., Van Groenou M. B. (2009). *The influence of the welfare state on the number of young old persons*, „Ageing and Society”, 29(4): 609–624.

- Korpi T. (2001). *Good friends in bad times? Social networks and job search among the unemployed in Sweden*, „Acta Sociologica”, 44: 123–137.
- Korpi T., de Graaf P., Hendrickx J., Layte R. (2003). *Vocational training and career employment precariousness in Great Britain, the Netherlands and Sweden*, „Acta Sociologica”, 46: 17–30.
- Krémer B. (2013). *Idős? Gondozás? Miről beszélünk?*, „Esély”, 24(3): 66–112.
- Kubiak M. (2016). *Polityka społeczna wobec ludzi starszych w Polsce na tle współczesnych przemian społeczno-gospodarczych*. Gdańsk: Instytut Politologii Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kwaśnicki W. (2015). *Innowacje społeczne – nowy paradygmat czy kolejny etap w rozwoju kreatywności człowieka?*, [w:] W. Misztala, G. Chimiak, A. Kościński (red.), *Obywatelskość wobec kryzysu: uśpieni czy innowatorzy?* Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
- Lawlor E., Neitzert E., Nicholls J. (2008). *Measuring Value: A Guide to Social Return on Investment (SROI)*, https://commdev.org/files/2196_file_SROI_nef2008.pdf 02.06.2016 (dostęp: 01.06.2017).
- Lehndorff S. (2006). *Motor der Entwicklung – oder fünftes Rad am Wagen? Soziale Dienstleistungen als gesellschaftliche Investitionen*, [w:] S. Lehndorff (red.), *Das Politische in der Arbeitspolitik. Ansatzpunkte für eine nachhaltige Arbeits- und Arbeitszeitgestaltung*. Berlin: Edition Sigma.
- Lemmens K. M. M., Nieboer A. P., Huijsman R. (2008). *Designing patient-related interventions in COPD care: Empirical test of a theoretical model*, „Patient Education and Counseling”, 72: 223–231.
- Lennartz C., Ronald R. (2015). *Housing Property and Welfare State Change: Social Investment and Asset-Based Welfare as Compatible Social Policy Approaches*. Amsterdam: Centre for Urban Studies, University of Amsterdam.
- León M. (2009). *Gender equality and the European Employment Strategy: The work/family balance debate*, „Social Policy and Society” 8(2): 197–209.
- León M., Pavolini E. (2014). *‘Social investment’ or back to ‘familism’: The impact of the economic crisis on family and care policies in Italy and Spain*, „South European Society and Politics”, 19(3): 353–369.
- Liam J. (2010). *Why school lunch is ‘nasty!’*, „Policy Review”, 163: 43–53.
- Lindblom C. (2014). *Framgångsfaktorer för effektiva arbetsmarknadsprojekt. En jämförande studie av femton socialfondsprojekt*, Forskningsrapport 6. Temagrupper Integration i Arbetslivet. Institutet för framtidsstudier.
- Lindsay C. (2010). *In a lonely place? Social networks, job seeking and the experience of long-term unemployment*, „Social Policy and Society”, 9(1): 25–37.
- Lindvall J. (2011). *Vad händer med den aktiva arbetsmarknadspolitiken?*, „I Ekonomisk debatt”, 39(3): 38–45.

- Lipczyńska A. (2015). *Starzenie się społeczeństwa – przyczyny i skutki*, „Społeczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne”, 2: 277–283.
- Lundqvist Å. (2015). *Parenting support in Sweden: New policies in old settings*, „Social Policy & Society”, 14(4): 657–668.
- Lundvall B.-Å., Lorenz E. (2012). *From the Lisbon Strategy to EUROPE 2020*, [w:] N. Morel, B. Palier, J. Palme (red.), *Towards a Social Investment Welfare State?* (s. 333–352). Bristol: Policy Press.
- Lupton R., Burchardt T., Fitzgerald A., Hills J., McKnight A., Obolenskaya P., Stewart K., Thomson S., Tunstall R., Vizard P. (2015). *The coalitions social policy record: Policy, spending and outcomes 2010–2015. Social policy in a cold climate*, „Research Report”, 4, CASE, London.
- Ławniczak K. (2013). *Process tracing. Śledzenie mechanizmów przyczynowych*, [w:] K. Ławniczak (red.), *Metody jakościowe i ilościowe w badaniu organizacji i działania Unii Europejskiej* (s. 69–84). Warszawa: Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW.
- Łącka I. (2015). *Problemy oceny efektywności podmiotów ekonomii społecznej*, [w:] G. Borys, R. Kurek (red.), *Finanse i rachunkowość na rzecz zrównoważonego rozwoju – odpowiedzialność, etyka, stabilność finansowa*, tom 1. *Finanse*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Wrocław: Uniwersytet Ekonomiczny.
- Mabefam M.G., Ohene-Konadu K. (2013). *Access to and dropout of girls from school: A quantitative analysis of the effects of marriage arrangements on girl-child education in Bolni*, „Journal of Social Sciences”, 9(3): 119–126.
- MAC (2013). *Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju*. Warszawa: Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji.
- Mahon R., Anttonen A., Bergqvist C., Brennan D., Hobson, B. (2012). *Convergent care regimes? Childcare arrangements in Australia, Canada, Finland and Sweden*, „Journal of European Social Policy”, 22(4): 419–431.
- Maino F., Ferrera M. (2013). *Primo rapporto sul secondo welfare in Italia*. Torino: Centro di Ricerca e Documentazione Luigi Einaudi.
- Makay Z., Blaskó Z. (2012). *Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás*, [w:] P. Óri, Z. Spéder (red.), *Demográfiai Portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (s. 45–57). Budapest: KSH Népeségstudományi Kutatóintézet.
- Matsaganis M. (2012). *Social policy in hard times: The case of Greece*, „Critical Social Policy”, 32(3): 406–421.
- Moody M., Littlepage L., Paydar N. (2015). *Measuring social return on investment: Lessons from organizational implementation of SROI in The Netherlands and The United States*, „Nonprofit Management & Leadership”, 26(1): 19–37.

- Moore G., Audrey S., Barker M., Bond L., Bonell C., Hardeman W., Moore L., O’Cathain A., Tinati T., Wight D., Baird J. (2014). *Process Evaluation of Complex Interventions*. UK Medical Research Council (MRC) Guidance.
- Morel N., Palier B., Palme J. (red.) (2009). *What Future for Social Investment?* Stockholm: Institute for Futures Studies Research.
- Morel N., Palier B., Palme J. (red.) (2011). *Towards a Social Investment Welfare State? Ideas, Policies and Challenges*. Bristol: Policy Press.
- Morel N., Palier B., Palme J. (2012a). *Beyond the welfare state as we knew it?*, [w:] N. Morel, B. Palier, J. Palme (red.), *Towards a Social Investment Welfare State?* (s. 1–32). Bristol: Policy Press.
- Morel N., Palier B., Palme J. (2012b). *Social investment: A paradigm in search of a new economic model and political mobilisation*, [w:] N. Morel, B. Palier, J. Palme (red.), *Towards a Social Investment Welfare State?* (s. 353–376). Bristol: Policy Press.
- Moroń D., Klimowicz M. (2016). *Zastosowanie stopy społecznego zwrotu z inwestycji (SROI) jako wskaźnika mierzenia efektywności projektów społecznych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne”, 21: 67–81.
- Morrison K., Featherstone B. (2010). *Investing in children, regulating parents, thinking family: A decade of tensions and contradictions*, „Social Policy and Society”, 9(4): 557–566.
- Mózer P., Tausz K., Varga A. (2014). *A segélyezési rendszer változásai Magyarországon*, „Esély”, 24(3): 43–67.
- MPiPS (2008). *Program Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+*. Warszawa: MPiPS.
- MPiPS (2013). *Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2020*. Warszawa: MPiPS.
- MPiPS (2014). *Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020*, <https://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/public/1NOWA%20STRONA/Seniorzy/Program%20ASOS%202014-2020.pdf> (dostęp: 22.06.2017).
- MRPiPS (2016). *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce*. Warszawa: MRPiPS.
- MRPiPS (2016a). *Sprawozdanie z realizacji Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020 – rok 2015*. Warszawa: MRPiPS.
- MRPiPS (2016b). *Sprawozdanie z funkcjonowania ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie za lata 2014 i 2015*. Warszawa: MRPiPS.
- MRPiPS (2017). *Sprawozdanie MPiPS-05 za 2015 r.*, <http://www.mpips.gov.pl/download/gfx/mpips/pl/defaultopisy/9581/3/1/MPiPS-05%20za%202015%20Excel.xls> (dostęp: 01.06.2017).
- MRR (2012). *Strategia Rozwoju Kraju 2020 – aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo*. Warszawa: MRR.

- Mulgan G., Ali R., Halkett R., Sanders B. (2007). *In and out of sync. research report: The challenge of growing social innovations*, NESTA.
- Murray R., Caulier-Grice J., Mulgan G. (2010). *The open book for social innovation*, NESTA, The Young Foundation.
- Nassioulas I. (2015). *Social economy: A viable alternative?*, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP). Policy Paper, No. 26, 1–12.
- Naumann I. (2014). *Access for All? Sozialinvestitionen in der frühkindlichen Bildung und Betreuung im europäischen Vergleich*, „Zeitschrift für Erziehungswissenschaften”, 17(3): Supplement, 113–128.
- Newman I. (2011). *Work as a route out of poverty: A critical evaluation of the UK welfare to work policy*, „Policy Studies”, 32(2): 91–108.
- Nicaise I., Schepers W. (2013). *Social Investment: The New Paradigm of EU Social Policy?*, „Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid”, 3e Trimester, 3–44.
- Nicholls A., Simon J., Gabriel M. (2015). *New Frontiers in Social Innovation Research*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Nicholls J., Lawlor E., Neitzert E., Goodspeed T. (2009). *A guide to Social Return on Investment*, Cabinet Office, https://www.bond.org.uk/data/files/Cabinet_office_A_guide_to_Social_Return_on_Investment.pdf (dostęp: 01.06.2017).
- Nikolai R. (2009). *Towards social investment? Patterns of public policy in the OECD world*. [w:] N. Morel, B. Palier i J. Palme (red.). *What Future for Social Investment?* (s. 99 – 118). Stockholm: Institute for Futures Studies.
- Nilsson J., Axelsson M. (2013). *Welcome to Sweden: Newly arrived students' experiences of pedagogical and social provision in introductory and regular classes*, „International Electronic Journal of Elementary Education”, 6(1): 137–164.
- Nolan B. (2013). *What use is 'social investment'?*, „Journal of European Social Policy”, 23(5): 459–468.
- Nygård M., Krüger N. (2012). *Poverty, families and the investment state: The impact of social investment ideas on family policy discourses in Finland and Germany*, „European Societies”, 14(5): 755–777.
- Oferta organizacji pozarządowej/podmiotu, o którym mowa w Art. 3 ust. 3 Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. z 2014 r. poz. 1118, 1138 i 1146). Realizacja zadania publicznego składana w 2015 roku na podstawie Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020, (2015). Oferta numer: 7114.*
- Olejniczak, K. (2009). *Praktyka ewaluacji efektów programu rozwoju regionalnego – studium porównawcze*. Warszawa: MRR.

- Olk T. (2007). *Kinder im Sozialinvestitionsstaat*, „Zeitschrift für Erziehungswissenschaft”, 27(1): 43–57.
- Orczyk J. (2009). *Polityka społeczna w okresie kryzysu ekonomicznego*, „Polityka Społeczna”, 7: 2–8.
- Ostner I., Stolberg C. (2015). *Investing in children, monitoring parents: Parenting support in the changing German welfare state*, „Social Policy and Society”.
- Palme J., Cronert A. (2015). *Trend in the Swedish social investment welfare state: The ‘Enlightened Path’ or the third way for ‘the Lions’?*, Discussion paper no. 15/12 April, Working papers, *Improve: Poverty, Social Policy and Innovation*.
- Parlament Europejski i Rada (2011). *Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 940/2011/UE z dnia 14 września 2011 r. w sprawie Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej 2012*. „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L246”, 23.09.2011.
- Parlaris S. K. (2011). *A case study: A local-based social economy project*, „International Journal of Social Economics”, 38(9): 789–801.
- Pawson R. (2006). *Evidence-based Policy: A Realist Perspective*. Thousand Oaks: Sage.
- Pawson R., Tilley N. (2004). *Realist Evaluation*, http://www.communitymatters.com.au/RE_chapter.pdf (dostęp: 22.06.2017).
- Peeters H., Tavernier W. (2015). *Life courses, pensions and poverty among elderly women in Belgium: Interactions between family history, work history and pension regulations*, „Ageing and Society”, 35(6): 1171–1199.
- Petrick S., Weber M. (2014). *The social impact investment ecosystem in Germany: Input for the meeting of the social impact investing task force established by the G8*, https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/user_upload/Impact_Investing_Ecosystem_Germany.pdf (dostęp: 26.06.2017).
- Pickard L., Wittenberg R., Comas-Herrera A., King D., Malley J. (2012). *Mapping the future of family care: Receipt of informal care by older people with disabilities in England to 2032*, „Social Policy and Society”, 11(4): 533–545.
- Pollmann-Schult M., Büchel F. (2005). *Unemployment benefits, unemployment duration and subsequent job quality: Evidence from West Germany*, „Acta Sociologica”, 48: 21–39.
- Prahalad C. K. (2004). *Fortune at the Bottom of the Pyramid: Eradicating Poverty through Profits*. New York: Prentice Hall.
- Pratesi A., Sixsmith J., R. Woolrych R. (2013). *Genuine partnership and equitable research: Working ‘with’ older people for the development of a smart activity monitoring system*, „The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal”, 19(1): 1–17.
- Punton M., Welle K. (2015a). *Applying Process Tracing in Five Steps*, „Practice Paper”, No. 10, April, Institute of Development Studies.

- Punton M., Welle K. (2015b). *Straws-in-the-wind, hoops and smoking guns: What can process tracing offer to impact evaluation?*, „Practice Paper”, No. 10, April, Institute of Development Studies.
- Qvist M. (2008). *Collaborative Efforts for Labour Market Integration? Implementation of Introduction Programmes in Sweden*, Paper for XV NOPSA Conference, Tromsø, August 6–9.
- Rada Ministrów (2013). *Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020*. Warszawa: Rada Ministrów.
- Rada Ministrów (2016). *Sprawozdanie Rady Ministrów z realizacji ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 w 2015 r.* Warszawa: Rada Ministrów.
- Rada UE (2010). Dyrektywa Rady 2010/18/UE z dnia 8 marca 2010 r. w sprawie wdrożenia zmienionego porozumienia ramowego dotyczącego urlopu rodzicielskiego zawartego przez BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP i ETUC oraz uchylająca dyrektywę 96/34/WE.
- Rafferty A., Wiggan J. (2011). *Choice and welfare reform: Lone parents' decision making around paid work and family life*, „Journal of Social Policy”, 40(2): 275–293.
- Reeskens T., Oorschot W. (2014). *European feelings of deprivation amidst the financial crisis: Effects of welfare state effort and informal social relations*, „Acta Sociologica”, 57(3): 191–206.
- Reisman J., Gienapp A., Stachowiak S. (2007). *A Guide to Measuring Advocacy and Policy*. Baltimore: Organizational Research Services for the Annie E. Casey Foundation.
- Ridge T. (2009). *'It didn't always work': Low-income children's experiences of changes in mothers' working patterns in the UK*, „Social Policy and Society”, 8(4): 503–513.
- Rodger J. J. (2012). *'Regulating the poor': Observations on the 'structural coupling' of welfare, criminal justice and the voluntary sector in a 'big society'*, „Social Policy & Administration”, 46(4): 413–431.
- Rodriguez-Cabrero G. R. (2004). *El estado de bienestar en España. Debates, desarrollo y retos*, „Editorial Fundamentos”, 251.
- Rodriguez-Cabrero G. R. (2014). FOESSA report: *Crisis social y cambios en el régimen de bienestar español*, www.foessa2014.es/informe/uploaded/.../15102014111457_2838.pdf (dostęp: 26.06.2017).
- Rogers P. (2014). *Theory of Change*. Methodological Briefs Impact Evaluation No. 2. Florence: United Nations Children's Fund (UNICEF). UNICEF Office of Research – Innocenti.
- Rønning R., Knutagard M. (2015). *Innovation in Social Welfare and Human Services*. London – New York: Routledge.

- Rossi P. H. i in. (2004), *Evaluation: A Systematic Approach*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Roy M. J., McHugh N., O'Connor C. H. (2014). *Social innovation: Worklessness, welfare and well-being*, „Social Policy and Society”, 13(3): 457–467.
- Royse D., Staton-Tindall M., Badger K., Webster J. M. (2009). *Needs Assessment*. Oxford: Oxford University Press.
- Ruddat C., Schönauer A.-L. (2014). *New players on crowded playing fields: The institutional embeddedness of social innovation in Germany*, „Social Policy and Society”, 13(3): 445–456.
- Ruth L. (2003). *Investing in the citizen-workers of the future: Transformations in citizenship and the state under new labour*, „Social Policy & Administration”, 37(5): 427–443.
- Rymsza M. (2005). *Stara i nowa ekonomia społeczna. Polska na tle doświadczeń europejskich*, „Trzeci Sektor”, 2.
- Rymsza M. (2007). *Druga fala ekonomii społecznej w Polsce a koncepcja aktywnej polityki społecznej*, [w:] T. Kaźmierczak, M. Rymsza (red.), *Kapitał społeczny, ekonomia społeczna*. Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych.
- Saari J. (2013). *Kolmas tie ja hyvinvointivaltion uudistaminen. Anthony Giddensin politiikka-asialista*, [w:] J. Saari, S. Taipale, S. Kainulainen (red.), *Hyvinvointivaltion moderneja klassikoita* (s. 153–172). Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Salmivalli C., Poskiparta E., Ahtola A., Haataja A. (2013). *The implementation and effectiveness of the KiVa Antibullying Program in Finland*, „European Psychologist”, 18(2): 79–88.
- Sandbæk M. (2009). *Family income and children's perception of parental support and monitoring*, „Social Policy and Society”, 8(4): 515–526.
- Schröer A., Anheier H. K., Then V. (2012). *Soziale Investitionen. Schlussfolgerungen für Politik, Forschung und Sektorenentwicklung*, [w:] H.K. Anheier, A. Schröer, V. Then (red.), *Soziale Investitionen. Interdisziplinäre Perspektiven* (s. 357–366). Wiesbaden: Springer VS Verlag.
- Schröer A., Sigmund S. (2012). *Soziale Investition. Zur Multidimensionalität eines ökonomischen Konzepts*, [w:] H.K. Anheier, A. Schröer, V. Then (red.), *Soziale Investitionen. Interdisziplinäre Perspektiven* (s. 87–114). Wiesbaden: Springer VS Verlag.
- Sergi V., Kazepov Y. (2014). *National Report on the Labour Market Position of Vulnerable Groups – Italy*. Inspires Project. Urbino: DESP – Università di Urbino Carlo Bo.
- Sinclair S., Baglioni S. (2014). *Social innovation and social policy: Promises and risks*, „Social Policy and Society”, 13(3): 469–476.

- Sipilä J. (2011). *Hyvinvointivaltio sosiaalisena investointina. Älä anna köyhälle kalaa vaan koulutus!*, „Yhteiskuntapolitiikka”, 76(4): 359–372.
- Smith N. (2008). *Tackling child poverty dynamics: Filling in gaps in the strategy*, „Social Policy and Society”, 7(4): 507–519.
- Solga H. (2014). *Education, economic inequality, and the promises of the social investment state*, „Socio-Economic Review”, 12(2): 269–297.
- Sørensen E., Waldorff S. B. (2014). *Collaborative policy innovation: Problems and potential*, „The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal”, 19(3): 1–17.
- Stame N. (2004). *Theory-based evaluation and types of complexity*, „Evaluation”, 10(1): 58–76.
- Stein D., Valters C. (2012). *Understanding theory of change in international development*, August 2012, JSRP Paper 1 (JSRP and TAF collaborative project). ISSN 2051-0926.
- Stewart J. (2010). *Wielosektorowa gospodarka dobrobytu w ujęciu historycznym*, [w:] M. Powell (red.), *Zrozumieć wielosektorową gospodarkę dobrobytu*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Strandell H. (2013). *After-school care as investment in human capital: From policy to practices*, „Children & Society”, 27(4): 270–281.
- Sulmicka M. (2003). *Przeciwdziałanie skutkom starzenia się społeczeństw w krajach wysoko rozwiniętych*, „Polityka Społeczna”, 4: 24–29.
- Szarfenberg R. (2008). *Krytyka i afirmacja polityki społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Szarfenberg R. (2015). *Krytyka współczesnych koncepcji polityki społecznej*. XXXIII Konferencja Polityków Społecznych pt. „Współczesne koncepcje w polityce społecznej – wyzwania i realia”, Toruń, 17–19 czerwca 2015.
- Szatur-Jaworska B. (2015). *Polityka senioralna w Polsce. Analiza agendy*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje”, 30(3): 47–75.
- Szebehely M., Trydegård G. B. (2012). *Home care for older people in Sweden: A universal model in transition*, „Health and Social Care in the Community”, 20(3): 300–309.
- Szłęk A. (2008). *Analiza potrzeb*. Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.
- Szukalski P. (2012). *Aktywność zawodowa*, [w:] P. Błędowski, M. Mossakowska, A. Więcek (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce (PolSenior)* (s. 419–448). Poznań: Termedia Wydawnictwa Medyczne, <http://212.87.21.2/polsenior/sites/polsenior.iimcb.gov.pl/files/file/monografia/monografiaPolSenior.pdf> (dostęp: 24.06.2017).
- Tamames R., Rueda A. (2014). *Estructura económica de España*. Madrid: Alianza editorial.

- Taylor-Gooby P. (2004a). *New Risks, New Welfare: The Transformation of the European Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Taylor-Gooby P. (2004b). *New risks and social change*, [w:] P. Taylor-Gooby (red.), *New Risks, New Welfare: The Transformation of the European Welfare State* (s. 191–205). Oxford: Oxford University Press.
- Taylor-Gooby P., Gumy J. M., Otto A. (2015). *Can 'new welfare' address poverty through more and better jobs?*, „Journal of Social Policy”, 44(1): 83–104.
- Tésits R., Alpek B. L., Kun A. (2015). *Az új típusú szociális szövetkezetek területileg eltérő foglalkoztatási szerepe*, „Területi Statisztika”, 55(3): 254–272.
- TEWP (2015). *Raport ewaluacyjny projektu „Aktywni bez względu na wiek II”*. Gdańsk: Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna.
- TEWP (2016). *Sprawozdanie końcowe z wykonania zadania publicznego „Aktywni bez względu na wiek”*. Gdańsk: Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna.
- Then V., Kehl K. (2012). *Soziale Investitionen. Ein konzeptioneller Entwurf*, [w:] H.K. Anheier, A. Schröer, V. Then (red.), *Soziale Investitionen. Interdisziplinäre Perspektiven* (s. 39–86). Wiesbaden: Springer VS Verlag.
- Theory of change: What's it all about?* (2012). Ontrac 51, <https://www.intrac.org/resources/ontrac-51-theory-change-whats/> (dostęp: 10.06.2017).
- Tomczyk Ł., Klimczuk A. (2015). *Aging in the Social Space*. Kraków – Białystok: The Association of Social Gerontologists.
- Trappenburg M. (2013). *De lasten van de zorg. Vermaatschappelijking van de zorg drukt vooral op lager betaalden*, [w:] L. Michon, J. Slot (red.), *Armoede in Amsterdam. Een stadsbrede aanpak van harhardnekkige*. Amsterdam: Bureau Onderzoek en Statistiek van de gemeente.
- Triantafyllopoulou A. (2012). *Social entrepreneurship – social enterprises: Europe – an experience and the Greek case*, „Review of European Studies”, 4(1): 115–124.
- Tsobanoglou G. O. (2011). *Design for All: Organisational innovations in combating child poverty and exclusion. The role of the institutions in periods of crisis*, [w:] D. Daskalakis, M. Gkivalos (red.), *Childhood and Children's Rights* (s. 76–90). Athens: Livani Publications.
- Uchwała nr 34 Rady Ministrów z dnia 17 marca 2015 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Senior-WIGOR” na lata 2015–2020, MP z 2015 r., poz. 341.
- Uchwała nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020, MP z 2013 r., poz. 378.
- Uchwała nr 137 Rady Ministrów z dnia 24 sierpnia 2012 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013, MP z 2012 r., poz. 642.

- Uchwała nr 157 Rady Ministrów z dnia 20 grudnia 2016 zmieniająca uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Senior-WIGOR” na lata 2015–2020, MP z 2016 r., poz. 1254.
- Uchwała nr 237 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020, MP z 2014 r., poz. 52.
- Uchwała nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. w sprawie przyjęcia dokumentu *Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020*, MP z 2013 r., poz. 118.
- Uitermark J. (2014). *Verlangen naar Wikitopia (Longing for Wikitopia). Inaugurale rede aanvaarding ambt bijzonder hoogleraar Samenlevingsopbouw*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Urbaniak B. (2016). *W kierunku „srebrnej gospodarki” – konieczność czy szansa na rozwój*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, XCVIII: 275–291.
- Urząd Miejski w Gdańsku, *Wystartował Gdański Fundusz Senioralny – 32 inicjatywy do rozdania!*, <http://www.gdansk.pl/urząd-miejski/Wystartował-Gdanski-Fundusz-Senioralny-32-inicjatywy-do-rozdania,a,7213> (dostęp: 27.06.2017).
- Ustawa z 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3, Dz.U. z 2016 r., poz. 157, tekst ujednolicony.
- Ustawa z 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz.U. z 2016 r., poz. 1943, tekst ujednolicony.
- Ustawa z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz.U. z 2017 r., poz. 697, tekst ujednolicony.
- Ustawa z 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci, Dz.U. z 2016 r., poz. 195, tekst ujednolicony ze zm.
- Ustawa z 11 października 2013 r. o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, Dz.U. z 2013 r., poz. 1318.
- Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz.U. z 2016 r., poz. 930, tekst ujednolicony ze zm.
- Ustawa z 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych, Dz.U. z 2016 r., poz. 963, tekst ujednolicony ze zm.
- Ustawa z 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe, Dz.U. z 2017 r., poz. 59.
- Ustawa z 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej, Dz.U. z 2016 r., poz. 1638, tekst ujednolicony ze zm.
- Ustawa z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz.U. z 2016 r., poz. 645, tekst ujednolicony ze zm.
- Ustawa z 21 czerwca 2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie kodeksu cywilnego, Dz.U. z 2014 r., poz. 150, tekst ujednolicony ze zm.

- Ustawa z 24 lipca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2015 r., poz. 1268.
- Ustawa z 25 czerwca 1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa, Dz.U. z 2016 r., poz. 372, tekst ujednolicony ze zm.
- Ustawa z 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy, Dz.U. z 2014 r., poz. 1502, tekst ujednolicony ze zm.
- Ustawa z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz.U. z 2016 r., poz. 2046, tekst ujednolicony ze zm.
- Ustawa z 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, Dz.U. z 2016 r., poz. 1518, tekst ujednolicony ze zm.
- Van Aerschot, P. (2014). *Shifting policy aims in the reformed Finnish and Swedish integration legislation*, [w:] P. Van Aerschot, P. M. Daenzer, *The Integration and Protection of Immigrants: Canadian and Scandinavian Critiques* (s. 51–70). Farnham: Ashgate.
- Van Evera S. (1997). *Guide to Methods for Students of Political Science*. Ithaca – New York: Cornell University Press.
- Van Lancker W., Ghysels J. (2012). *Who benefits? The social distribution of subsidized childcare in Sweden and Flanders*, „Acta Sociologica”, 55(2): 125–142.
- Vandenbroucke F., Hemerijck A., Palier B. (2011). *The EU needs a social investment pact*, Observatoire Social Européen Paper Series, Opinion Paper 5. Brussel.
- Vandenbroucke F., Vleminckx K. (2011). *Disappointing poverty trends: Is the social investment state to blame?*, „Journal of European Social Policy”, 21(5): 450–471.
- Vaughan-Whitehead D. (red.) (2015). *The European Social Model in Crisis: Is Europe Losing Its Soul?* Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Verhoeven I., Tonkens E. (2013). *Wat de overheid van burgers wil*, [w:] T. Kampen, I. Verhoeven, L. Verplanke (red.), *De Affectieve burger, hoe de overheid verleidt en verplicht tot zorgzaamheid*. Amsterdam: van Gennep.
- Vlachantoni A., Shaw R. J., Evandrou M., Falkingham J. (2015). *The determinants of receiving social care in later life in England*, „Ageing and Society”, 35(2): 321–345.
- Vogel I. (2012). *Review of the Use of “Theory of Change” in International Development*. London: Department for International Development.
- Weiss C. H. (1995). *Nothing as practical as good theory: Exploring theory-based evaluation for comprehensive community initiatives for children and families*, [w:] J. Connell i in. (red.), *New Approaches to Evaluating Community Initiatives: Concepts, Methods, and Contexts*. Washington DC: Aspen Institute.

- Westhorp G. (2014). *Realist Impact Evaluation: An Introduction*. London: Overseas Development Institute.
- Wiktorska-Święcka A., Michalewska-Pawlak M., Klimowicz M. (2017). *Innowacje we współzarządzaniu rozwojem regionalnym. Praktyka instytucjonalna w wybranych regionach w Polsce*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza APRA.
- Williams F. (2010). *Migration and care: Themes, concepts and challenges*, „Social Policy and Society”, 9(3): 385–396.
- Williams F. (2012). *Care relations and public policy: Social justice claims and social investment frames*, „Families, Relationships and Societies”, 1(1): 103–119.
- Wilson K. E. (2014). *New investment approaches for addressing social and economic challenges*, „OECD Science, Technology and Industry Policy Papers”, 15: 1–41.
- Wolbers M. H. J. (2007). *Patterns of labour market entry: A comparative perspective on school-to-work transitions in 11 European countries*, „Acta Sociologica”, 50(3): 189–210.
- Woźniak Z. (1997). *Najstarsi z poznańskich seniorów. Jesień życia w perspektywie gerontologicznej*. Poznań: Wydział Zdrowia i Spraw Społecznych. Urząd Miasta Poznania.
- wpolityce.pl (2016). *Ekspert chwali rząd za program „Rodzina 500 plus”: „We wszystkich krajach, w których jest dobra polityka prorodzinna, są rozwiązania podobne do 500+”*, <http://wpolityce.pl/polityka/282082-ekspert-chwalirzad-za-program-rodzina-500-plus-we-wszystkich-krajach-w-ktorych-jest-dobra-polityka-prorodzinna-sa-rozwiazania-podobne-do-500> (dostęp: 26.05.2017).
- Zaidi A., Gasiór K., Zolyomi E., Schmidt A., Rodrigues R., Marin B. (2017). *Measuring active and healthy ageing in Europe*, „Journal of Social Policy”, 27(2): 138–157.
- ZUS (2017). *Emerytura i renty*, <http://www.zus.pl/swiadczenia/emerytury/kwoty-najnizszych-swadczen-emerytalno-rentowych> (dostęp: 01.06.2017).

Wykaz tabel, wykresów i schematów

Tabele

Tabela 1. Sektory wdrażania inwestycji społecznych	57
Tabela 2. Czynniki ułatwiające i ograniczające wdrażanie inwestycji społecznych	58
Tabela 3. Ramy strategiczne, prawne i finansowe polityki w zakresie wczesnej edukacji i opieki nad dzieckiem	75
Tabela 4. Ramy strategiczne, prawne i finansowe polityki w zakresie polityki łączenia życia zawodowego i rodzinnego	77
Tabela 5. Ramy strategiczne, prawne i finansowe polityki w zakresie polityki przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy	80
Tabela 6. Ramy strategiczne, prawne i finansowe polityki w zakresie aktywizacji społecznej seniorów	84
Tabela 7. Kluczowi aktorzy polityki w zakresie wczesnej edukacji i opieki nad dziećmi i interakcje między nimi	87
Tabela 8. Kluczowi aktorzy polityki w zakresie łączenia życia prywatnego i zawodowego i interakcje między nimi	92
Tabela 9. Kluczowi aktorzy polityki w zakresie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy oraz interakcje między nimi	93
Tabela 10. Kluczowi aktorzy polityki w zakresie polityki aktywizacji społecznej seniorów i interakcje między nimi	97
Tabela 11. Sposoby śledzenia procesu	115
Tabela 12. „Ważenie” dowodów: testy w śledzeniu procesu	118
Tabela 13. Etapy analizy SROI	127
Tabela 14. Ludność w wieku 60+ w 2014 roku w Polsce	142
Tabela 15. Lista zamierzonych rezultatów projektu „Aktywni bez względu na wiek” wraz z podanym źródłem ich weryfikacji	148
Tabela 16. Lista produktów dla projektu „Aktywni bez względu na wiek”	165

Tabela 17. Lista rezultatów (zmian) projektu „Aktywni bez względu na wiek”	171
Tabela 18. Porównanie rezultatów osiągniętych w projekcie „Aktywni bez względu na wiek” z rezultatami planowanymi do osiągnięcia w programie ASOS	172
Tabela 19. Wskaźniki ilościowe wyników projektu „Aktywni bez względu na wiek”	175
Tabela 20. Kluczowi interesariusze zaangażowani bezpośrednio lub pośrednio w realizację projektu „Aktywni bez względu na wiek”	178
Tabela 21. Tworzenie mapy oddziaływania projektu „Aktywni bez względu na wiek”	180
Tabela 22. Wybór wskaźników do pomiaru wyników projektu „Aktywni bez względu na wiek”	182
Tabela 23. Podsumowanie inwestycji dokonanych w ramach projektu „Aktywni bez względu na wiek”	184
Tabela 24. Indykator finansowy korzyści uzyskiwanych w ramach projektu „Aktywni bez względu na wiek”	186
Tabela 25. Wartość korzyści projektu „Aktywni bez względu na wiek” (PLN)	187
Tabela 26. Wartość społecznej stopy zwrotu z inwestycji z projektu „Aktywni bez względu na wiek” (PLN)	187

Wykresy i schematy

Wykres 1. Liczba instytucji opieki nad dziećmi do lat 3 w latach 2011–2015	88
Wykres 2. Udział gmin, osób fizycznych i prawnych w prowadzeniu żłobków i klubów dziecięcych	89
Wykres 3. Organy administracji publicznej zlecające zadania organizacjom pozarządowym w 2015 roku w wybranych sferach	95
Schemat 1. Definicja potrzeby	104
Schemat 2. Teoria zmiany dla programu ASOS na przykładzie projektu „Aktywni bez względu na wiek”	140–141

Noty o autorkach

Aldona Wiktorska-Święcka – dr hab. z zakresu nauk o polityce, MBA, pracownik naukowy, germanistka i europeistka, profesor nadzwyczajna Uniwersytetu Wrocławskiego. Stypendystka rządów Stanów Zjednoczonych, Królestwa Niderlandów, Republiki Austrii, Deutscher Akademischer Austauschdienst, Katholischer Akademischer Ausländer-Dienst, Konrad-Adenauer-Stiftung, Unii Europejskiej oraz Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Specjalistka w zakresie zarządzania publicznego, w tym szczególnie społeczno-ekonomicznych uwarunkowań rozwoju regionalnego i lokalnego. Zajmuje się w teorii i praktyce rozwojem sektora publicznego, politykami i innowacjami społecznymi, doradztwem politycznym, projektami w zakresie polityki zrównoważonego rozwoju, rozwoju obszarów metropolitalnych i aglomeracji. Czynnie zaangażowana w działalność publiczną, autorka książek naukowych i popularno-naukowych, pomysłodawczyni i współzałożycielka Polish Governance Institute, think-tanku specjalizującego się w zakresie innowacji w zarządzaniu. Kierownik projektów o charakterze teoretycznym i wdrożeniowym, m.in. finansowanych ze środków Narodowego Centrum Nauki oraz programu Horyzont 2020.

Monika Katarzyna Klimowicz – politolog i ekonomista, dr hab. w zakresie nauk o polityce, adiunkt w Zakładzie Europejskiej Integracji Gospodarczo-Społecznej i Rozwoju Regionalnego Katedry Studiów Europejskich Uniwersytetu Wrocławskiego. Autorka monografii naukowych, artykułów i rozdziałów poświęconych wpływowi procesów integracji europejskiej na zmiany w gospodarkach krajowych i regionalnych oraz społecznym i ekonomicznym aspektom integracji europejskiej. Obecnie prowadzi badania nad innowacjami w zarządzaniu rozwojem regionalnym i nad innowacyjnymi inwestycjami społecznymi. Realizuje projekty badawcze w ramach krajowych i międzynarodowych zespołów badawczych, w tym finansowane przez Narodowe Centrum Nauki oraz Komisję Europejską w ramach programu Horyzont 2020.

Małgorzata Michalewska-Pawlak – dr, adiunkt w Zakładzie Europejskiej Integracji Gospodarczo-Społecznej i Rozwoju Regionalnego Katedry Studiów Europejskich Uniwersytetu Wrocławskiego. Autorka monografii naukowych, artykułów i rozdziałów poświęconych zarządzaniu rozwojem regionalnym, Wspólnej Polityce Rolnej i polityce regionalnej Unii Europejskiej. Realizuje projekty badawcze finansowane przez Narodowe Centrum Nauki oraz program Horyzont 2020 Unii Europejskiej w ramach krajowych i międzynarodowych zespołów badawczych. Prowadzi zajęcia na kierunkach europeistyka i dyplomacja europejska w obszarze zarządzania projektami finansowanymi z funduszy strukturalnych UE, polityki regionalnej, samorządu terytorialnego oraz innowacyjności oraz konkurencyjności państw i regionów. Laureatka Nagrody Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego za działalność organizacyjną i dydaktyczną, odznaczona Brązowym Krzyżem Zasługi.

Dorota Moroń – politolog i socjolog, dr hab. nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, w specjalności polityka społeczna. Adiunkt w Zakładzie Polityki Społecznej i Ekonomicznej Instytutu Politologii na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Autorka monografii naukowych, artykułów oraz rozdziałów poświęconych funkcjonowaniu organizacji pozarządowych, wielosektorowej polityce społecznej, współpracy trzeciego sektora z administracją publiczną, wdrażaniu aktywnej polityki społecznej i innowacyjnych rozwiązań wielosektorowych, inwestycyjnej polityce społecznej oraz polityce edukacyjnej. Realizuje projekty badawcze w ramach krajowych i międzynarodowych zespołów badawczych, w tym finansowane przez Komisję Europejską w ramach programu Horyzont 2020.

Indeks osób

- Aasen H. S. 37, 39, 58
Abbey E. 40
Abellán García A. 65
Abrahamson P. 37, 39, 53, 58
Achleitner A.-K. 35, 39
Adamia R. 40
Adamiak P. 94
Adema W. 52
Aguayo I. H. 39
Ahn S.-H. 10, 40
Altschuld J. W. 104–105
Anderson A. 103
Anheier H. K. 55, 62
Anheier H. K. 62
Appleyard L..39
Archambault E. 55
Armeni L. S. 10, 40
Astramovich R. L. 106
Auer B. R. 39
Axelsson M. 62
Baglioni S. 40
Baker J. 121
Bakó T. 68
Balourdos D. 62, 72
Bamberger M. 119
Banke-Thomas O. 126
Barbier J. C. 24, 40
Bastagli F. 40
Bates R. 113
Beach D. 115, 146
Bengtsson M. 68
Bennett A. 113–114, 118, 146
Bernard P. 19, 45, 49–50, 52, 54
Blaskó Z. 62, 68
Bluma S. 39
Błędowski P. 11, 39–40, 82, 143
Bochel H. M. 22
Bodinia R. 20, 40
Bonikowska M. 25
Bonoli G. 8, 20, 39, 44, 46, 58, 194
Borzaga C. 20, 40
Boucher G. 19, 45, 49–50, 52, 54
Bouget D. 25, 36, 40, 58
Bradshaw J. 22
Bray R. 39, 68
Brettenschneider A. 21, 28, 46, 53–55
Brown A. 32–33, 38
Büthe T. 113
Campbell M. 40
Cantillon B. 11, 21–22, 30, 39–40, 56, 59–60, 193
Carter E. 9
Caulier-Grice J. 39
Chabior A. 142
Chaney P. 62
Churchill H. 39, 62
Clarke H. 40
Clarke K. 39, 62
Collier D. 113, 116–117
Conley A. 39
Connell J. P. 99–100
Corlett A. 70

- Corluy V. 11, 193
Crompton R. 40
Cronert A. 18, 61
Crouch C. 24, 37, 58–59
Daly M. 22, 39, 59, 68
Dalziel R. 194
Darkey J. K. 40
De Deken J. 45, 57, 59
De Mello S. 35, 40
Deeming C. 39
Del Boca D. 63–64, 66, 70
Di Lieto G. 63
Diamond P. 18
Didin S. 39
Dingeldej I. 67
Donaldson D. I. 110
Dowling E. 65, 70–71
Dräbing V. 19
Dunn A. 40
Dwyer P. 39
Eichhorst W. 28, 39, 41, 44, 56, 59–60
Ellison M. 39
English F. W. 104–105
Esping-Andersen G. 18–19, 22, 27, 39, 43, 45–47, 49, 56
Ester P. 22, 39
Evers A. 36, 40, 67
Ewert B. 40
Falleti T. 113–114, 116
Featherstone B. 39
Fekete É. 66
Felsenstein D. 40
Fenger M. 39
Ferrera M. 37, 46, 59, 61, 63, 66
Ferrera M. 61
Fioramonti L. 37, 40, 59–60
Freireich J. 34
Fuertes V. 57
Fulton K. 34
Fung H. G. 34
Funnell, S. C. 110, 112
Gatt S. 10, 40
George A. L. 113–114, 146
Geormas K. 62, 72
Gertler P. 120–121, 124
Ghysels J. 39
Giddens A. 22, 43
Goldmann R. 71
Górniak J. 125
Gougha O. 40
Grewiński M. 25
Guillemard A. M. 36
Gupta K. 104–105
Gyarmati A. 66
Gyula L. 62, 68
Haberkern K. 40
Hall P. 113
Hämäläinen T. J. 20, 36, 59
Hamm T. 39
Hancock R. 40
Hanes N. 24
Hardill I. 39
Harvie D. 65, 70–71
Hasmath R. 39, 194
Hatland A. 22
Hausner J. 11
Hazenber R. 9, 69
Heidenreich M. 32, 59, 194
Heiskala R. 20, 36, 59
Hemerijck A. 9–10, 18–21, 27–28, 30, 32, 39–41, 44–45, 47–51, 54, 56, 59–61, 64, 67, 71, 85–86, 192, 194
Henriksen L. S. 51, 55, 60
Hernes G. 114
Hills J. 67, 70–71
Hoff A. 39
Hopman M. 39
Hudson J. 194
Hulme M. 25, 39
Iversen T. 48–49

- James C. 100
Jannesson E. 31, 59
Jenson J. 18, 24–25, 53, 55, 59
Jonsson R. 31, 59
Kammer A. 18
Karwacki A. 25
Kaufman R. 104–105
Kazepov Y. 72
Kaźmierczak T. 25
Keating M. 24, 36, 59
Kehl K. 62
Kelen A. 66
Kersbergen K. 19, 27–28, 30, 39, 51
Kertesi G. 71
Kesler C. 39
Kézdi G. 71
Kim S.-W. 10, 40
King G. 114
Klemelä J. 63, 66
Klenk T. 39
Klimczuk A. 177
Klimowicz M. 25, 126, 128, 130
Klinkhammer N. 61
Knijn T. 39
Knudsen E. I. 41
Knutagard M. 36, 39, 52, 194
Koivisto J. 63
Komp K. 19, 40
Korpi T. 39–40
Krémer B. 71
Krüger N. 64, 66
Kubiak M. 16, 143
Kubicki P. 11
Kubisch A. C. 100
Kühner S. 194
Kwaśnicki W. 25
Lawlor E. 129
Lehndorff S. 67
Lemmens K. M. M. 40
Lennartz C. 39, 41
León M. 39, 72
Liam J. 40
Lindblom C. 62, 66, 68
Lindsay C. 39
Lindvall J. 71
Lipczyńska A. 139
Lipták K. 66
Lodge G. 18
Lorenz E. 22
Lundqvist Å. 63, 66
Lundvall B.-Å. 22
Lupton R. 61, 65, 70
Lyonette C. 40
Ławniczak K. 113, 115
Łącka I. 126
Mabefam M.G. 40
Mahon R. 64, 66
Maino F. 61
Makay Z. 68
Marx P. 39
Matsaganis M. 62, 68, 72
McCrone D. 24, 36, 59
McKeown T. 113
McQuaid R. 57
Moody M. 39
Moore G. 110
Morel N. 17, 19, 27–30, 40, 42, 44, 46, 55
Moroi D. 25, 126, 128, 130
Morrissa K. 39
Mózer P. 68, 71
Mulgan G. 40
Murray R. 40
Myrdal A. 7
Myrdal G. 7
Nassioulas I. 72
Natali D. 20, 39, 194
Naumann I. 61, 67
Newman I. 62, 71
Nicaise I. 23

- Nicholls A. 30–31, 34, 39
Nicholls J. 130–131, 178–179
Nikolai R. 54
Nilsson J. 62
Nolan B. 18, 29
Norman W. 33
Nygård M. 64, 66
Ohene-Konadu K. 40
Olejniczak, K. 132
Olk T. 67
Oorschot W. 39
Orczyk J. 39
Ostner I. 39
Palme J. 18, 61
Parlari S. K. 68
Pavolini E. 39
Pavolini E. 72
Pawson R. 122–124
Pedersen R. B. 115
Peeters H. 40
Petrick S. 65
Pickard L. 40
Pollmann-Schult M. 39
Pralhad C. K. 31
Pratesi A. 39
Pudney S. 40
Pujol Rodríguez R. 65
Punton M. 116
Qvist M. 62, 64
Rafferty A. 40
Reeskens T. 39
Reisman J. 100
Rice R. 32, 59, 194
Ridge T. 40
Rizza R. 63
Rodger J. J. 40
Rodríguez-Cabrero G. R. 62, 69
Rogers P. 99, 102
Rogers P. J. 110, 112
Ronald R. 39, 41
Rønning R. 36, 39, 52, 194
Rossi P. H. 105–106
Roy M. J. 9, 39
Royse D. 105
Ruddat C. 40
Rueda A. 62
Ruth L. 39
Rymsza M. 25
Saari J. 63
Saint-Martin D. 25
Salmivalli C. 64
Sandbæk M. 39
Sanderson F. 25, 39
Schepers W. 23
Schönauer A.-L. 40
Schröer A. 62, 65, 70
Sempruch G. 39
Sergi V. 72
Sigmund S. 62, 65, 70
Sinclair S. 40
Sipilä J. 63–64
Smith N. 39
Smyth P. 39, 194
Solga H. 10, 39, 193
Sørensen E. 40
Stame N. 112
Stein D. 100–101
Stewart J. 86
Stolberg C. 39
Strandell H. 10, 63–64
Sulmicka M. 140
Swersky A. 32, 38
Szarfenberg R. 25, 104
Szatur-Jaworska B. 82
Szebehely M. 61
Szłek A. 104, 107–108
Szukalski P. 83
Szydlik M. 40
Tamames R. 62
Tavernier W. 40

- Taylor-Gooby P. 10–11, 24, 27, 39, 44
Tésits R. 62, 66
Then V. 62
Thümler E. 37, 40, 59–60
Tilley N. 122, 124
Tomczyk Ł. 177
Tonkens E. 61, 64, 67
Trappenburg M. 69
Triantafyllopoulou A. 68, 71
Trydegård G. B. 61
Tsobanoglou G. O. 61
Uitermark J. 69
Urbaniak B. 177
Valters C. 100–101
Van Aerschot, P. 68
Van Evera S. 114
Van Lancker W. 22, 39
Vandenbroucke F. 11, 18, 21, 24, 27–28, 37, 39, 44–45, 54, 60, 192–193
Vaughan-Whitehead D. 39
Verhoeven I. 61, 64, 67
Vlachantoni A. 40
Vleminckx K. 11, 44–45, 54, 192–193
Vogel I. 100
Vuri D. 64
Waldorff S. B. 40
Weber M. 65
Weiss C. H. 99
Welle K. 116–117, 161
Westhorp G. 121–122
Whitworth A. 9
Wiggan J. 40
Wiktorska-Święcka A. 110, 118
Williams F. 40, 192
Willis M. 194
Wilmowska-Pietruszyńska A. 40
Wilson K. E. 39–40
Witkin B. R. 104–105
Wolbers M. H. J. 40
Woźniak Z. 143
Wren A. 48–49
Yau J. 34
Zaidi A. 140

W książce znajdziemy rzetelne i ugruntowane źródłowo przedstawienie założeń koncepcji inwestycyjnej polityki społecznej jako ważnego nurtu teoretycznego współkształtującego proces modernizacji europejskich *welfare states*. (...)

Autorki w udany sposób łączą problematykę z trzech obszarów: teorii i praktyki polityki społecznej, analizy polityk publicznych oraz metodologii badań ewaluacyjnych.

dr hab. Marek Rymsza

W książce wyróżniono cztery szczególnie istotne proinwestycyjne obszary polityki społecznej, mianowicie: wczesną edukację i opiekę nad dzieckiem, łączenie życia zawodowego i rodzinnego, przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu i z rynku pracy oraz aktywizację społeczną seniorów. (...)

Praca zainteresuje zarówno specjalistów zajmujących się szeroko rozumianą ekonomią (gospodarką) społeczną, jak i wykładowców i studentów zainteresowanych problemami inwestycji i innowacji społecznych.

prof. dr hab. inż. Witold Kwaśnicki

ISBN 978-83-7383-929-8

9 788373 839298

www.scholar.com.pl